

รุ่งอรุณของการศึกษา

เบิกฟ้าแห่งการพัฒนากที่ยั่งยืน*

ก่อนที่จะเข้าสู่เรื่อง ขอพูดถึงข้อปรารถนาว่า เราอยู่ในสังคมไทย และอยู่ในสังคมโลก การพิจารณาเรื่องการศึกษาหรือเรื่องจริยธรรม จะต้องให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของสังคม ตั้งแต่วงแคบ ในระดับชุมชน ไปจนกระทั่งถึงสังคมโลกอันกว้างขวาง จะต้องรู้ว่า สภาพความเป็นจริงเป็นอย่างไร เพราะเราจะใช้หลักการหรือหลักธรรม อะไรต่างๆ ก็ต้องใช้ในท่ามกลางสภาพความเป็นจริงอย่างนั้น

เพราะฉะนั้น ในตอนเริ่มแรกนี้ จึงจะพูดกันถึงเรื่องสภาพความเป็นจริงในปัจจุบันนิดหน่อยก่อน

---

* บรรยายแก่ นิสิตปริญญาโท - เอก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ณ สถานพำนักสงฆ์ (ต่อมาตั้งชื่อว่า "สายใจธรรม") บนเขาส่งโรงดงยาง (เรียกสั้นๆ ว่า เขาดงยาง) อ.พนมสารคาม จ.ฉะเชิงเทรา ๑๐ กันยายน ๒๕๓๓ ตามคำอาราธนาของ รศ. ดร. วิชัย วงษ์ใหญ่

เชิงอรรถต่อจากนี้ไป เขียนขึ้นในปลายเดือนพฤศจิกายน ๒๕๔๕ สำหรับการพิมพ์ ครั้งที่ ๑ ที่จะให้ทันสมัยปีใหม่ พ.ศ. ๒๕๔๖ ทั้งนี้ เพื่อโยงเรื่องให้เชื่อมต่อกับปัจจุบัน เพราะเนื้อเรื่องที่บรรยายได้พูดไว้ตามเหตุการณ์เมื่อ ๑๒ ปีล่วงแล้ว

เข้าสู่ยุคใหม่ของการพัฒนา

โลกก้าวไปถึงไหน

เวลานี้ เรามีปัญหาเกี่ยวกับความเป็นไปของสังคม และโลกนี้มากมาย มีความรู้สึกเป็นเชิงคำถามกว้างๆ อยู่ในใจอย่างหนึ่งว่า ความเจริญของโลกในปัจจุบันนี้ไปกันถึงไหน สังคมปัจจุบันมีสภาพอย่างไร ถ้ามองในระดับทั่วไปจริงๆ เดียวนี้มีการพูดกันมากขึ้นถึงคำพูดหนึ่ง คือคำว่า สังคมยุคข้อมูลข่าวสาร คำนี้ซักจะติด

เมื่อสักสาม-สี่ปีก่อน คำนี้ยังไม่เป็นที่แน่ใจ ยังอยู่ในระยะที่ถกเถียงกัน คือ มีการเสนอคำเรียกชื่อสังคมยุคใหม่นี้กันขึ้นมาหลายคำ แต่ละคนก็พยายามหนุนค่าของตน ซึ่งทั้งหมดนั้นก็เริ่มมาจากสังคมฝรั่ง เพราะฝรั่งเป็นผู้ที่มีความเจริญหรือพัฒนาสังคมมาถึงขั้นตอนนี้แล้ว เขาจึงคิดคำต่างๆ ขึ้นมาใช้ เช่นคำว่า postindustrial เมื่อ ๘-๙ ปีก่อนนั้นจะได้ยินคำนี้มาก คือใช้ในคำว่า Postindustrial Society (สังคมที่ผ่านพ้นอุตสาหกรรมแล้ว) บ้าง Postindustrial Age (ยุคหลังอุตสาหกรรม) บ้าง

มีผู้เสนอคำว่า Information Age ยุคข้อมูลข่าวสาร ถ้าเป็นสังคมก็เรียกว่า Information Society สังคมข้อมูลข่าวสาร และยังมีคำอื่นๆ อีกหลายคำ เช่น Space Age, Technetronic Age, Super-industrial Age เป็นต้น แต่ตอนนี้รู้สึกว่าการใช้คำว่า Information Age จะชนะ จะอยู่ตัว และใช้กันมาก

รวมความว่า ในโลกมีความรู้สึกกันว่า มนุษย์ หรืออารยธรรมของมนุษย์ ได้ก้าวหน้ามาอีกขั้นหนึ่งแล้ว

ประเทศตะวันตก ที่ถือตัวว่าพัฒนาแล้ว บอกว่าหลังจากยุคบุพกาล (Primitive Age) แล้ว สังคมของเขาได้พัฒนามาตามลำดับผ่านยุคเกษตรกรรม (Agricultural Age) และยุคอุตสาหกรรม (Industrial Age) จนขณะนี้ก็มาถึงยุคข่าวสารข้อมูล (Information Age) ที่ว่านี้*

* ควรสังเกตเหตุการณ์ทางสังคมและสภาพจิตของมนุษย์จากถ้อยคำนิยามแห่งยุคสมัยด้วย โดยเฉพาะช่วงหลัง พ.ศ.๒๕๓๓ มีคำเด่นๆ ซึ่งคนไทยตื่นตามโลกตะวันตก คือ

“การพัฒนาที่ยั่งยืน” (sustainable development) เริ่มแพร่ตั้งแต่คณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ของสหประชาชาติ ได้ตีพิมพ์รายงานเป็นเล่มหนังสือออกมาในปี ๒๕๓๐ ชื่อว่า *Our Common Future, 1987* (มีผู้เริ่มใช้คำนี้ก่อนหน้านั้นบ้าง แต่ไม่เป็นที่รู้จักกว้างขวาง) ในเมืองไทย คำแปลนี้เพิ่งลงตัวเมื่อราวสิ้นปี ๒๕๓๕

“รีเอนจิเนียริง” (reengineering บางทีแปลกันว่า รื้อปรับระบบกันใหม่) ต้นแหล่งที่ทำให้คนตื่นคำนี้ คือหนังสือ *Reengineering the Corporation* ของ Michael Hammer & James Champy ซึ่งพิมพ์ครั้งแรกในปี ๒๕๓๖/1993 เมืองไทยพูดกันเกร่อมากใน พ.ศ.๒๕๓๗-๘ แต่เพื่องอยู่ไม่นานก็จืดจางไป

“โลกาภิวัตน์” (globalization) เท่าที่ทบทวนได้ เริ่มเพื่องในเมืองไทยเมื่อปลายปี ๒๕๓๗/1994 โดยท่านที่เริ่มแพร่ได้แปลว่า “โลกาหวัตร” ต่อมานับแต่ปี ๒๕๓๘ คำว่า “โลกาภิวัตน์” ก็แพร่หลายทั่วไป และเป็นคำที่นิยมเกร่อยาวนานกระทั่งบัดนี้ (ถือกันว่าโลกมาถึงยุคโลกาภิวัตน์หลังสิ้นสุดสงครามเย็นแล้ว คือหลังปี ๒๕๓๒/1989)

“อีคิว” (E.Q. หมายถึงระดับการพัฒนาทางอารมณ์ คือทางจิตใจ เป็นการใช้เลียนคำเก่าคือ I.Q. ซึ่งหมายถึงระดับเชาวน์ ที่เป็นด้านปัญญา) มีกำเนิดจากความคิดเกี่ยวกับ emotional intelligence ที่นักจิตวิทยาอเมริกัน ๒ คน คือ Peter Salovey และ John Mayer ได้นำเสนอในปี ๒๕๓๓/1990 แต่แพร่หลายขึ้นเพราะหนังสือ *Emotional Intelligence* ของ Daniel Goleman ซึ่งพิมพ์เมื่อปลายปี ๒๕๓๘/1995 ในเมืองไทยเพิ่งเกร่อในปี ๒๕๔๒ (emotional intelligence นี้ ยังไม่มีคำแปลไทยที่ลงตัว เคยลองคิดคำเทียบไว้ให้เลือกว่า เจตวิหิต/เจตวิหัตต์ หรือ ปรีชาเชิงอารมณ์)

ไทยเราอยู่ที่ใด

ทีนี้ หันมามองดูสังคมไทยของเราซึ่งอยู่ในสังคมโลกนั้น เราก็ต้องรู้จักตัวเราเองด้วย ต้องรู้ว่าสังคมของเราเป็นอย่างไร สังคมไทยนั้นเราพูดกันมากถึงการที่จะเป็นนิกส์ หรือไม่เป็นนิกส์

การที่จะเป็นนิกส์หรือไม่ คือ เราจะประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (NICS = newly industrialised countries ถ้าประเทศเดียวก็เป็น NIC) หรือไม่เป็นที่ก็ยังเป็นปัญหากันอยู่ แต่มีแนวโน้มมาก เมืองไทยเราอยากเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ การเป็นประเทศอุตสาหกรรมนี้เป็นเพียงระดับหนึ่งของความเจริญของสังคม หรือของการพัฒนา ถ้าเทียบกับคำว่า Information Society ก็เป็นเรื่องคนละระดับ

ทีนี้ก็เป็นปัญหาให้ต้องพิจารณาว่า สังคมของเรานี้จะเอาอย่างไรกันแน่ ในขณะที่โลกนี้ได้เจริญมากจนมาถึงขั้นที่เป็นยุค Information และคนไทยเองก็พูดถึงความเจริญแบบนี้กันมาก โดยที่เราเองก็ได้รับประโยชน์จากสังคมแบบนี้และความเจริญแบบนี้ แต่ในเวลาเดียวกันนี้เราก็มีปัญหาของตนเอง ที่อยากจะเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่

มองไปอีกทีหนึ่ง สภาพความเป็นจริงของสังคมที่กำลังเป็นอยู่แท้ๆ ก็คือ สังคมส่วนใหญ่ของเรานี้ ยังมีสภาพเป็นสังคมเกษตรกรรม ประชาชนส่วนใหญ่ประมาณ ๖๐-๗๐% อยู่ในภาคเกษตรกรรม แต่เราก็เห็นแนวโน้มที่ชัดเจนว่า คนหลังไหลเข้ามา แรงงานหลังไหลเข้ามาในภาคอุตสาหกรรมมาก

คนจากชนบท จากภาคเกษตรกรรม พยายามดิ้นรนเพื่อเข้ามาเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม ไปอยู่ตามโรงงานต่างๆ ทั้งถิ่นฐานทั้งหมดบ้านทั้งชนบท เข้ามาอยู่ในกรุง หรือในเมืองอุตสาหกรรมต่างๆ มากมาย อันนี้ก็เป็นความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เราจะต้องติดตามและรู้เท่าทัน

เพียงแค่ว่าที่พูดมานี้ก็เห็นแล้วว่า สังคมของเรามีปัญหาในแง่ที่มีความไม่ชัดเจน ค่อนข้างสับสน

เมื่อมองในแง่ความมุ่งหมายของส่วนรวม ผู้บริหารรัฐก็ต้องคิดมากกว่าจะเอาอย่างไร ในเมื่อตามสภาพที่เป็นจริง คนส่วนใหญ่ยังอยู่ในภาคเกษตรกรรม แต่พร้อมกันนั้นเราก็ต้องการเป็นสังคมอุตสาหกรรม ในขณะที่โลกได้ก้าวเข้าไปสู่ยุคข่าวสารข้อมูลแล้ว และเราก็อยากจะอยู่ในยุคที่เป็นอย่างนั้นด้วย แล้วเราจะเอาอย่างไรกับสังคมของเรา จะเป็นพร้อมกันหมดทีเดียวทั้งสามยุคได้อย่างไร นี่ก็เป็นเรื่องที่น่าลำบากใจอย่างหนึ่ง

ขอมองภาพอีกที ในภาคเกษตรกรรมนี้ อเมริกามีคนที่ทำงานในภาคเกษตรกรรม เขาให้สถิติไว้ (ช่วง พ.ศ. ๒๕๓๓) ๓% แต่สังคมไทยมีคนอยู่ในภาคเกษตรกรรม ๖๐-๗๐%

ขณะนี้ สหรัฐอเมริกามีคนทำงานในภาคอุตสาหกรรม ๑๒% ภาคข่าวสารข้อมูล ๖๕% ฉะนั้นเขาจึงพูดได้เต็มปากว่าเขาเข้าสู่ยุคข่าวสารข้อมูล

แต่ของเราตรงกันข้าม คนไทยยังอยู่ในภาคเกษตรกรรมตั้ง ๖๐-๗๐% ก้าวเข้ามาสู่ยุคอุตสาหกรรมแล้วสักก็เปอร์เซ็นต์ยังไม่แน่ แต่ในภาคข่าวสารข้อมูลนั้น ต้องน้อยแน่

ทางเลือกของสังคมไทย

ในเมื่อสังคมเจริญมาถึงขั้นนี้แล้ว และเราก็จะต้องอยู่ท่ามกลางสังคมโลกที่เป็นอย่างนี้ เราจะต้องพิจารณามีใช่เฉพาะปัญหาของตัวเองแต่ลำพังเท่านั้น แต่จะต้องพิจารณาปัญหานั้นโดยสัมพันธ์กับความเจริญของโลกด้วย ว่าเราจะเอาอย่างไร

มีหนังสือดังออกมาใหม่เล่มหนึ่งค่อนข้างล่าสุดนี้ เขาศึกษาเรื่องสังคมต่างๆ และเขาก็รู้เรื่องประเทศไทย เขาบอกว่า ประเทศ

ไทยนี้มีแนวโน้มที่พร้อมจะเป็นสังคมอุตสาหกรรมได้ จะพ้นจากสังคมเกษตรกรรมไปเป็น industrialized country คือเป็นประเทศอุตสาหกรรม ในระยะอีกสัก ๓-๔ ปีข้างหน้า

แต่เขาบอกว่า ประเทศไทยนั้นมีศักยภาพมากที่สุด ที่จะเป็ประเทศแรก ซึ่งก้าวข้ามยุคอุตสาหกรรมไปได้ โดยไม่ต้องเป็นประเทศอุตสาหกรรม คือ ก้าวที่เดียวจากยุคเกษตรกรรมไปสู่ยุคข่าวสารข้อมูลเลย นี่เขาบอกไว้แบบนี้ เขาเสนอความคิดไว้แบบนี้ หมายความว่าจากการที่เขาได้ศึกษาสังคมไทยมาพอสมควร เมื่อมองในแง่ของเขาถือว่า ถ้าประเทศไทยฉลาด ก็น่าจะก้าวข้ามไปเลย และจะเป็นประเทศแรกด้วยที่ทำอย่างนี้ได้

ในแถบนี้เรามีประเทศที่เป็นนิกส์ โดยเฉพาะประเทศที่เขาเรียกว่า สี่เสือ (The Four Tigers) ทางด้านเศรษฐกิจของเอเชีย ได้แก่ ๑. สิงคโปร์ ๒. ฮองกง ๓. เกาหลี ๔. ไต้หวัน เขาเรียกว่า Four Tigers เป็นสี่เสือแห่งเอเชีย ซึ่งได้เป็นนิกส์ไปแล้ว*

เขาบอกว่า ประเทศเหล่านี้กำลังก้าวเข้าไปสู่ยุคข่าวสารข้อมูล โดยผ่านยุคอุตสาหกรรมเพียงเล็กน้อย ผ่านบ้างเล็กน้อย ไม่ใช่ข้ามไปเลยโดยสิ้นเชิง แต่ประเทศไทยนี้เป็นประเทศแรก ที่จะสามารถผ่านข้ามไปได้โดยสิ้นเชิง ไม่ต้องเป็นประเทศอุตสาหกรรมเลย ข้ามไปเป็น

* ต่อมา ในช่วงใกล้จะเกิดวิกฤตเศรษฐกิจในปี ๒๕๔๐ (ค.ศ.1997) ประเทศไทยได้สถานะก้าวทิ้ง บางครั้งก็ได้รับยกให้เป็นเสือเศรษฐกิจแห่งเอเชียกับเขาด้วย (เพิ่มเป็น ๕ เสือ) แต่บางทีเขาก็ไม่นับ

อย่างไรก็ดี หลังเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ ซึ่งเริ่มที่ประเทศไทยในปี ๒๕๔๐/1997 (จุดกำหนด คือ วันที่ ๒ กรกฎาคม ที่ธนาคารแห่งประเทศไทยหยุดเลิกความพยายามพยุงค่าเงินบาทที่ตกลงไปแล้ว ๑๗%) แทบไม่มีใครพูดถึงความเป็น "เสือ" หรือเป็น "นิกส์" อีกเลย

information economy* เป็นระบบเศรษฐกิจแบบข่าวสารข้อมูลได้เลย

ถ้าหากว่าประเทศไทยไม่ข้ามไปเป็นสังคมข่าวสารข้อมูลเลย อย่างที่ว่านั่น อนาคตของเรา ก็คือจะเป็นประเทศที่ไปเก็บเอาอุตสาหกรรมที่ถูกทิ้งจากประเทศอื่นขึ้นมาทำ เขาบอกว่า ไทยกับจีนแผ่นดินใหญ่จะแข่งกัน pick up the NIC's throwaway industries คือจะไปเก็บเอาอุตสาหกรรมที่เขาโยนทิ้งไปแล้ว ถ้าเราจะเป็นไปในสภาพนั้น ในขณะที่เรามีศักยภาพที่จะทำได้ดีกว่านั้น แล้วเราจะเอาอย่างไรดี นี่เป็นเรื่องใหญ่ที่เราจะต้องพิจารณาสังคมของเรา

การที่จะตัดสินใจทำให้ถูกต้องในเรื่องอย่างนี้ได้ จะต้องมีความรู้เท่าทัน โดยเฉพาะวงการศึกษาก็ถือว่าเป็นผู้นำทางปัญญา จะต้องนำเสนอทิศทางให้แก่สังคม เช่นในเรื่องการวางหลักสูตร เป็นต้น

* ราวปลายปี ๒๕๔๐/1997 เริ่มมีการใช้คำว่า "new economy" (หมายถึงเศรษฐกิจแห่ง information age ที่มีความก้าวหน้าทางคอมพิวเตอร์และโทรคมนาคมเป็นฐาน โดยเฉพาะ Internet) สหรัฐอเมริกามีใจว่าตนเป็นศูนย์กลางความเจริญของเศรษฐกิจใหม่นี้ และ new economy ได้ทำให้ศก ๒๕๔๒/1999 เป็นปีที่อเมริกามีเศรษฐกิจรุ่งเรืองที่สุดแห่งช่วงเวลาอย่างน้อย ๓ ทศวรรษ เฉพาะอย่างยิ่ง เรียกได้ว่าพลิกฟื้นตรงข้ามกับช่วงทศวรรษ 1980s โดยเฉพาะปี ๒๕๓๐/1987

ในช่วง 1980s นั้น เศรษฐกิจของสหรัฐทรุดหนัก การค้าขาดดุลปีละกว่าแสนล้านเหรียญ สหรัฐเป็นลูกหนี้รายใหญ่ที่สุดของโลก คนอเมริกันพากันคร่ำครวญว่าคงจะถึง the end of the American century และหวาดกลัวว่าคงจะต้องสูญเสียความเป็นผู้นำของโลกแก่ญี่ปุ่นและเยอรมันตะวันตก ซึ่งเจริญรุดหน้ามาอย่างต่อเนื่อง

แต่เริ่มจากปลายปี ๒๕๓๖/1993 ประชาชนก็มองเห็นว่าเศรษฐกิจอเมริกันฟื้นตัวขึ้นๆ (ประจวบระยะที่ประธานาธิบดีคลินตันเดินหน้าหนุนการค้าเสรี/free trade เต็มที่) ส่วนญี่ปุ่นช่วงนั้นได้เริ่มประสบความผันผวนของการเมืองในประเทศต่อเนื่องมาจนถูกกระทบด้วยวิกฤตเศรษฐกิจที่เริ่มจากไทยในปี ๒๕๔๐/1997 จึงทรุดลงไป ในขณะที่เศรษฐกิจของเยอรมันตะวันตกก็ถอยทรุดลงตั้งแต่รวมกับเยอรมันตะวันออกในปี ๒๕๓๓/1990 อีกทั้งสหภาพโซเวียตก็ได้ล่มสลายแล้วตั้งแต่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๓๔/1991 จึงทำให้สหรัฐอเมริกากลายเป็นอภิมหาอำนาจผู้เดียวของโลกโดยไม่มีคู่แข่ง

การที่จะทำสิ่งเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์แก่สังคมอย่างแท้จริงได้ เราจะต้องรู้สภาพความเป็นจริงอย่างที่ว่ามาเมื่อกี้ว่า สังคมของเรา ขณะนี้เป็นอย่างไร มีปัญหาอะไร รู้สภาพของสังคมโลก

เริ่มตั้งแต่ช่วงแคบคือ เอเชียที่เราได้อยู่ ว่าการเปลี่ยนแปลงของเอเชียมีแนวโน้มอย่างไร ประเทศเอเชียประเทศไหนกำลังนำในเรื่องไหนเป็นต้น ต้องรู้เข้าใจหมด

กว้างออกไปก็รู้สภาพปัญหาของโลก รู้ว่าโลกจะก้าวไปในทิศทางไหน คือรู้แนวโน้ม หมายความว่า นอกจากรู้ปัญหาและรู้สภาพของปัญหาแล้ว จะต้องรู้แนวโน้มของสังคมในทุกส่วน อย่างตอนนี้เขากำลังดูว่าอเมริกามีแนวโน้มในด้านความเจริญซึ่งเริ่มเปลี่ยนมาหลายปีแล้ว โดยขยับตัวจากทางภาคเหนือ เลื่อนไปทางภาคใต้ และจากตะวันออกเลื่อนไปตะวันตก พวกนิวยอร์ก ชิคาโก นี่มีแต่เสื่อมลง เพราะความเจริญเลื่อนมาอยู่ทางเท็กซัส ฟลอริดา และแคลิฟอร์เนีย เป็นต้น

โดยเฉพาะตอนนี้ (ค.ศ.1990) แคลิฟอร์เนียกำลังจะขึ้นมาก เพราะประสานกับแนวโน้มของโลกด้วย กล่าวคือเวลานี้สภาพการณ์ทางเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไป ประเทศที่เขาเรียกว่า Pacific Rim (Rim ของฝรั่งพอดิบตรงกับริมในภาษาไทย) คือประเทศที่อยู่ริมฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิก มีแนวโน้มที่จะเฟื่องฟูขึ้น ประเทศอเมริกาส่วนที่อยู่แถบ Pacific Rim ก็คงจะเจริญขึ้น เช่นเดียวกับประเทศทั้งหลายที่อยู่ในแถบ Pacific Rim คือริมฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิกจะเจริญขึ้นมา จะมีความเติบโตทางอุตสาหกรรมมาก

แนวโน้มนี้เป็นเพราะอะไร จะต้องศึกษาเหตุปัจจัยด้วย รวมความว่าแนวโน้มนี้เป็นสิ่งที่จะต้องรู้เท่าทัน เพื่อจะได้มาวางแผนทางสังคมของเราได้

นอกจากจะรู้แนวโน้มแล้ว จะต้องรู้แนวความคิดที่นำของโลกด้วย หมายความว่า ความคิดที่นำที่สุดในขณะนี้ ในด้านสติปัญญา เขามี

ความคิดกันอย่างไร อันนี้จะต้องทัน จะต้องตามให้ได้หมด เพราะคนที่อยู่ในชั้นนำความคิดระดับโลก เมื่อเขาคิดและพูดอะไรออกมา ก็ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจสถานการณ์เพิ่มขึ้น หรือมีความริเริ่มแปลกใหม่ และมีผลต่อกระแสความคิด และแนวโน้มของสังคม

ต่อไปก็ต้องรู้ความต้องการ ทั้งความต้องการของตนเอง และความต้องการของผู้อื่น หรือรู้เขา-รู้เรา อย่างที่ใช้กันบ่อยๆ โดยเฉพาะรู้สิ่งที่ต้องการว่าจะเอาอย่างไร

ความต้องการนี้จะต้องรู้ทุกระดับ รู้ทั้งระดับชีวิตของบุคคล และในระดับชีวิตของบุคคลนี้ก็ต้องรู้ทั้งร่างกายและจิตใจ ด้านกายต้องการอย่างไร ด้านจิตใจต้องการอย่างไร และขยายออกไปในระดับชุมชน ว่าชุมชนต้องการอะไร โดยสอดคล้องกับสภาพสังคมใหญ่ของประเทศและโลก รู้สังคมในระดับประเทศชาติว่า สังคมไทยของเรานี้ต้องการอะไร ควรจะเป็นอย่างไร แล้วก็รู้วิถีของโลก คือรู้ความต้องการแห่งอารยธรรมของมนุษย์

ขณะนี้ ความต้องการของโลกเป็นเรื่องใหญ่ที่จะต้องรู้ ปัจจุบันแนวทางของโลกกำลังมีการเปลี่ยนแปลงมาก เช่นในยุคพัฒนาอุตสาหกรรมที่ผ่านมานี้ มนุษย์มุ่งมั่นต้องการจะพิชิตธรรมชาติ (conquest of nature หรือ dominion over nature หรือ mastery over nature) อย่างเต็มที่ แต่เวลานี้เปลี่ยนไป มนุษย์กลับมีความต้องการที่จะอนุรักษ์ธรรมชาติ (conservation of nature and natural resources ปัจจุบันใช้สั้นๆ ว่า conservation) ขณะนี้เราจะเห็นชัดว่า ในระดับโลก มนุษย์กำลังมีความต้องการที่จะรักษาธรรมชาติแวดล้อม อย่างนี้เรียกว่าเป็นความต้องการซึ่งจะต้องรู้ นี่เป็นตัวอย่าง ซึ่งจะต้องรู้เท่าทัน

อนึ่ง เรื่องนี้มันเกี่ยวโยงไปถึงเหตุผลอีกอย่างหนึ่งด้วย คือการที่โลกกำลังก้าวเข้าสู่ยุคข่าวสารข้อมูล เราจึงต้องรู้เท่าทัน เพราะในยุค

ข่าวสารข้อมูลนั้นเราจะต้องอยู่กันด้วยความรู้ความเข้าใจเรื่องราว เราต้องทันในด้านความรู้ และต้องนำในทางปัญญา

อีกอย่างหนึ่ง ไม่ใช่เพียงเพราะมีข่าวสารข้อมูลมากเท่านั้น ที่ทำให้เราต้องรู้เท่าทัน แต่เพราะว่าโลกนี้ เดียวนี้มันเหมือนจะแคบลง จนจะกลายเป็นชุมชนอันเดียวกัน อย่างที่เรียกว่าชุมชนนานาชาติ หรือ global village*

อนึ่ง การที่โลกแคบเข้ามานี้ นอกจากจะทำให้มีการสื่อสารกันได้รวดเร็วรู้ถึงกันหมดแล้ว ก็มีความหมายอีกอย่างหนึ่ง คือการที่ว่า มีอะไรเกิดขึ้นที่ไหน มีปัญหาที่ใดก็มีผลกระทบถึงกันหมด อันนี้ซีเป็นเรื่องสำคัญ สำคัญมากกว่าการที่รู้ด้วยซ้ำ

เช่นว่ามี pollution คือ มลภาวะเกิดที่เมืองไทย ก็มีผลกระทบต่อบรรยากาศของโลกทั้งหมดด้วย มีฝนน้ำกรดเกิดขึ้นที่เมืองหนึ่งในเยอรมัน มันก็มีอิทธิพลต่อสภาพแวดล้อม ซึ่งคนทั่วโลกจะต้องได้รับผลกระทบทั่วกันหมด

ปัญหาอันนี้สิเป็นเรื่องที่สำคัญมาก จนกระทั่งมีคำพูดให้ข้อคิดว่า เมื่อก่อนนี้เรามี One Earth แต่มีหลาย Worlds แต่ตอนนี้เรากำลังเคลื่อน หรือก้าวเข้าสู่ความเป็น One Earth One World

ภาษาอังกฤษเขาชัดเจน แต่ไทยเราทั้งสองอย่างใช้คำว่า “โลก” เหมือนกัน จึงแยกยาก One Earth ว่าโลกเดี่ยวนั้นมันแน่นอนอยู่แล้ว หมายถึงโลกที่เป็นลูกกลมๆ ซึ่งหมุนลอยอยู่ในอวกาศ หรือโลกคือแผ่นดิน มีโลกเดียว แต่ในแง่ world เมื่อก่อนเรามีหลาย Worlds ตอนที่

---

* เมื่อประมาณปี ๒๕๐๕/1962 นักปรัชญาวาดาคาชื่อ Marshall McLuhan ได้เขียนทำนองทำนายว่า การสื่อสารคมนาคมในยุคอิเล็กทรอนิกส์จะย่อโลกให้มวลมนุษย์เหมือนเป็นหมู่บ้านเดียวกัน ความคิดของเขาถือกันว่าเป็นที่มาของคำว่า “global village” ซึ่งนิยมใช้กันระยะหนึ่งตอนต้นยุคโลกาภิวัตน์ ก่อนที่คำว่า “globalization” จะเข้ามาสู่ความนิยมใช้ทั่วไป

อเมริกาเกิดขึ้นก็มี Old World และ New World มีโลกเก่าโลกใหม่ ต่อมาเดี๋ยวนี้ก็มี การแบ่งเป็น First World, Second World, Third World First World โลกที่หนึ่งก็เป็นพวก industrialized nations คือ ประเทศอุตสาหกรรม Second World โลกที่สองก็ได้แก่ประเทศฝ่าย โซเวียต Third World โลกที่สาม หมายถึงประเทศที่กำลังพัฒนา และด้อยพัฒนา ไทยเราก็จัดเข้าในประเภทนี้ Third World นี้เป็น ปัญหาสำคัญของโลกอย่างหนึ่ง แต่รวมความก็คือมีการแบ่งกันเป็น โลกหรือ worlds ต่างๆ

มาถึงตอนนี้เขาบอกว่า มันจะต้องเป็น One World เพราะโดย สภาพความเป็นจริงนี้ ธรรมชาติไม่อนุญาตให้เราแยกกันเป็นคนละ world แม้เราจะแยกกันในเรื่องของการแย่งชิงผลประโยชน์ซึ่งกัน และกัน แต่การแย่งชิงผลประโยชน์ก็จะไปไม่รอด เพราะว่ามันจะมา ทำลายตัวเอง เนื่องจากในการแย่งชิงกันนั้น ผลเสียที่เกิดขึ้นจะ กระทบต่อทุกฝ่าย เช่นต้องแย่งชิงทรัพยากร ซึ่งหมายถึง ทรัพยากรธรรมชาตินั่นเอง แล้วก็ทำให้ธรรมชาติเสียหายร่อยหรอ ธรรมชาติเสียก็ส่งผลกระทบไปทั่วโลก ทุกประเทศก็ต้องได้รับผล เพราะฉะนั้น ตอนนี้มันจะต้องเป็น One Earth One World

แนวคิดใหม่ในการพัฒนา

ฉะนั้น แนวความคิดในการพัฒนาอะไรต่างๆ ถึงตอนนี้ก็ต้องมี การเปลี่ยนแปลงมาก อันนี้ก็เป็นจุดหนึ่ง คือเราอยู่ในโลกยุคที่มีการ เปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงในแนวคิดด้วย

เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงในแนวคิดแล้ว การปฏิบัติในเชิงของ การสร้างความเจริญ ที่เรียกว่าการพัฒนา ก็จะต้องเปลี่ยนไป ฉะนั้น เราจึงได้ยินคำใหม่ๆ เกี่ยวกับเรื่องการพัฒนา

คำใหม่ๆ เกี่ยวกับการพัฒนานั้นจะเป็นคำที่สอดคล้องกับความคิดที่เกิดขึ้นใหม่ ซึ่งขยายจากความคิดเดิมออกไป หรือเปลี่ยนแปลงไปเลย ยกตัวอย่างง่ายๆ เช่นองค์การสหประชาชาติได้ประกาศออกมาเมื่อสองปีนี้ ให้ พ.ศ. ๒๕๓๑ ถึง พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็น The World Decade for Cultural Development คือเป็นทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม กระแสความคิดในเรื่องนี้แสดงถึงความเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน

ก่อนที่จะออกมาเป็นประกาศนี้ได้ คือก่อนจะบอกให้ประเทศต่างๆ ทั่วโลกปฏิบัติตาม ได้มีการเคลื่อนไหวทางความคิด มีหนังสือวิชาการออกมามากมาย ที่พูดถึงปัญหาของโลก ซึ่งเกิดจากการพัฒนาในยุคที่ผ่านมา ถือว่าเป็นแนวทางการพัฒนาที่ผิดพลาด ทำให้เกิดปัญหาแก่ชีวิตมนุษย์ เกิดปัญหาแก่สังคม เกิดปัญหาแก่สภาพแวดล้อม โดยเฉพาะการเกิดปัญหาต่อสภาพแวดล้อมนี้ เป็นเรื่องที่น่าหนักใจมาก

มีการพิจารณากันว่า การพัฒนาที่ผ่านมาทำไมจึงมีปัญหามากมายเหลือเกินที่เป็นโทษ เป็นผลร้ายต่อชีวิตมนุษย์ ไปๆ มาๆ ก็ลงมติดังนี้ได้ว่า การพัฒนาในยุคที่แล้วมานี้ นำเอาองค์ประกอบของการพัฒนาเข้ามาไม่พร้อม ไม่บริบูรณ์ ไม่ครบถ้วน ไปเน้นเพียงบางด้าน เช่นว่า

การพัฒนาในยุคที่แล้วมา ในด้านเป้าหมาย เป็นการพัฒนาที่มุ่งความร่ำรวยทางด้านวัตถุ โดยให้มีการขยายตัวเติบโตทางเศรษฐกิจ และในด้านวิธีการก็เน้นที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยเอาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นตัวการ เป็นตัวเหตุปัจจัย เป็นเจ้าบทบาทใหญ่ ในการสร้างสรรค์ความเจริญ มุ่งแต่จะให้มนุษย์มีวัตถุร่ำรวย ซึ่งปรากฏออกมาในรูปของการขยายตัวทางเศรษฐกิจ

เขาวิเคราะห์กันออกมาว่าการพัฒนานี้แหละที่เป็นตัวเหตุให้เกิดปัญหามากมายในปัจจุบัน แม้กระทั่งสภาพแวดล้อมธรรมชาติเสียหายนั้น ถ้าจะแก้ปัญหของโลกก็ต้องเปลี่ยนแปลงแนวทางการ

พัฒนาเสียใหม่ ในที่สุด UNESCO ก็เป็นผู้เสนอเรื่องนี้ขึ้นมา แล้วองค์การสหประชาชาติก็รับรองข้อเสนอให้เปลี่ยนแนวทางการพัฒนาใหม่ โดยถือว่าแนวทางการพัฒนาที่ว้ามาเมื่อกี้มันผิดพลาด และประกาศให้ดำเนินงานพัฒนากันตามแนวคิดใหม่

การพัฒนาในยุคที่ผ่านมานี้ ขาดองค์ประกอบด้านไหน ก็ตอบว่า ด้านคุณค่าทางจิตใจ และด้านวัฒนธรรม จึงต้องเอาเรื่องคุณค่าทางจิตใจและวัฒนธรรมขึ้นมาเน้นให้เป็นแกนนำของการพัฒนา ดังที่เรียกว่าทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาในแง่วัฒนธรรม หรือการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม

ในระยะเดียวกันนี้ไม่มีเฉพาะประกาศทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาด้านวัฒนธรรมนี้เท่านั้น องค์การสหประชาชาติซึ่งในแง่หนึ่งก็เป็นตัวแทน หรือเป็นอาการปรากฏของเรื่องราวที่เป็นไปในโลกนี้ ยังได้ริเริ่มเรื่องทำนองนี้ขึ้นอีกหลายอย่าง เช่นอีกตัวอย่างหนึ่งคือการตั้ง The World Commission on Environment and Development แปลว่า คณะกรรมาธิการโลกว่าด้วยสภาพแวดล้อมและการพัฒนา

องค์กรที่ว่านี้ชี้บอกถึงเรื่องราวที่เป็นมาว่า การพัฒนาในยุคก่อนหน้านั้นจนถึงปัจจุบันนั้น ได้คำนึงถึงองค์ประกอบต่างๆ ในการพัฒนาที่ไม่พร้อม ไม่บริบูรณ์ ไม่สมบูรณ์ คือขาดไป บกพร่อง ทำให้เกิดปัญหาที่เด่นที่สุดคือสภาพแวดล้อมเสีย ซึ่งเวลานี้ประเทศที่เจริญแล้วพากันวิตกเป็นที่สุด สำหรับประเทศอย่างพวกเรานี้ ไม่ค่อยจะห่วงกังวลกันเท่าไร แต่ปรากฏว่าประเทศที่เจริญแล้ววันหว่าดกังวลมากที่สุดในเรื่องสภาพแวดล้อมเสีย หรือธรรมชาติเสียนี้แหละ

ความคิดใหม่ตามมาด้วยถ้อยคำใหม่ ๆ

ด้วยเหตุที่ว่ามานั้น ถึงตอนนี้ เรื่อง development หรือการพัฒนาจึงต้องมีตัวคู่ขึ้นมา คือ เมื่อมี development ก็จะต้องคำนึงถึง

environment คือ เมื่อจะทำการพัฒนา ก็ต้องคำนึงถึงธรรมชาติแวดล้อมด้วย คู่กันไป ก็เลยมีสอง -ment นี้มาคู่กัน

ดังนั้น สำหรับการพัฒนาในยุคใหม่ต่อไปนี้จะต้องพูดสองคำนี้คู่กัน คือ ถ้ามี development ก็ต้องคำนึงถึง environment สองคำนี้เขาให้ใช้คู่กันในปัจจุบัน จนกระทั่งคล้ายๆ กับให้ถือเป็นหลักว่า ถ้าการพัฒนา หรือ development ใด ทำลายสภาพแวดล้อม คือ environment แล้ว development นั้นก็เป็นกิจการ หรือกิจกรรมที่ผิดพลาด ใช้ไม่ได้

ฉะนั้น ประเทศที่เจริญแล้วก็หันมาสนใจเรื่องนี้ ผู้นำหรือนักการเมืองก็จะประกาศตัวให้เห็นว่า ฉันทึเอาใจใส่สภาพแวดล้อม เพราะประชาชนเขาตื่นตัวในเรื่องนี้กันมาก

ประธานาธิบดี George Bush ก็ประกาศตัวว่า ข้าพเจ้าจะเป็น Environmental President ข้าพเจ้าจะเป็นประธานาธิบดีแห่งสภาพแวดล้อม นี่แสดงถึงกระแสของสังคมว่า ไน้มไปไหนไปอย่างไร คนที่ต้องการเอาใจประชาชน รู้ความต้องการและกระแสของสังคมว่าเป็นอย่างนั้น ก็จึงทำตัวให้สอดคล้องกันอย่างนั้น

Margaret Thatcher ก็เหมือนกัน แสดงตัวว่าเอาใจใส่สภาพแวดล้อมมาก สนับสนุนการจัดประชุมเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทั้งระดับชาติและนานาชาติ โดยเฉพาะเรื่องปัญหาของโหวใน ozone layer และปัญหา green-house effect เอากันเป็นการใหญ่

เป็นปรากฏการณ์ที่ชัดเจนว่า ประเทศที่พัฒนาแล้วพากันวิตกทุกขัร้อในเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง เป็นอันว่า เดียวนี้กระแสการพัฒนาออกมาในรูปนี้

ในการเข้าสู่ยุคใหม่แห่งการพัฒนา หรือในการพัฒนาแบบยุคใหม่นี้ คำคู่ยังมาอีกชุดหนึ่ง นอกจากคู่ของ environment กับ development ก็คือ economy กับ ecology หรือเศรษฐกิจ กับ นิเวศวิทยา

เป็นธรรมดาที่สับสนเนื่องกันมาว่า การพัฒนา หรือ development จะต้องเน้นที่ economy คือให้ความสำคัญแก่เรื่องเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม ต่อไปนี้ แม้ economy จะยังเป็นเรื่องที่ต้องเอาใจใส่กันอยู่ แต่จะต้องคำนึงถึงองค์ประกอบอีกด้านหนึ่งกำกับไว้คู่กันด้วย ซึ่งเป็นคำที่คล้ายๆ กัน คือ economy จะต้องมาคู่กับ ecology หมายความว่า นอกจากเอาใจใส่เรื่องเศรษฐกิจแล้ว จะต้องคำนึงถึงผลต่อธรรมชาติแวดล้อมด้วย พร้อมไปด้วยกัน เขาบอกว่าให้สองคำนี้มา marry กัน ฉะนั้น ตอนนี้อยู่ในการพัฒนาจึงมีคำสองคำเข้าคู่กัน คือคำว่า economy กับคำว่า ecology

เป็นอันว่าได้สองคู่ คู่ที่หนึ่งคือ environment กับ development คู่ที่สองคือ ecology กับ economy ตอนนี้อยู่ประเทศที่พัฒนาแล้ว กำลังพูดถึงการพัฒนาในลักษณะนี้ เวลาพูดถึง economy จะต้องคำนึงถึง ecology ด้วย แม้แต่จะวางแผนจัดทำงบประมาณ ก็ต้องมีการคำนึงถึงความเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติแวดล้อม เอาปัจจัยตัวนี้เข้ามาคิดคำนึงด้วย เศรษฐศาสตร์ก็เปลี่ยน

เศรษฐศาสตร์แต่ก่อนนี้ มองเฉพาะในแง่กิจกรรมทางเศรษฐกิจ มุ่งผลได้ทางการเงินทองอย่างเดียว แต่ตอนนี้ขยายกว้างออกไปโดยคำนึงถึงว่า กิจกรรมนั้นๆ ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมอย่างไร ดังนั้นเป็นต้น ทำให้วิชาการต่างๆ เช่นอย่างเศรษฐศาสตร์ มีการเปลี่ยนแปลง นี่ก็เป็นเพียงตัวอย่างด้านหนึ่ง

ที่นี้ การพัฒนาในรูปแบบนี้ ที่คำนึงทั้ง environment และ development ไปพร้อมกัน หรือทั้ง ecology และ economy นี้จะเป็นการพัฒนาที่มีคำเรียกชื่ออย่างหนึ่ง ซึ่งแสดงถึงลักษณะที่พึงประสงค์ของการพัฒนานั้น เป็นคำที่ได้ยินกันแพร่หลายมากในปัจจุบัน คือคำว่า sustainable development

ในประเทศที่พัฒนาแล้วเดี๋ยวนี้ หนังสือตำราตำราและบทความวิชาการต่างๆ ใช้คำนี้กันทั่วไปหมด sustainable เป็นคำที่ติดที่เดียวคือเวลาพูดถึง development ก็จะต้องมีคำว่า sustainable development แปลงง่ายๆ ว่า การพัฒนาที่จะพากันไปรอดได้ หรือการพัฒนาที่พอสมควรแก่เหตุปัจจัย

คำที่ว่านี้หมายถึง การพัฒนาที่ระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมจะรองรับไหว เป็นการพัฒนาที่เป็นไปได้ หรือไปรอดได้ ทั้งทางเศรษฐกิจและระบบนิเวศ คือ ทั้งเศรษฐกิจก็พัฒนาทั้งธรรมชาติแวดล้อมก็รักษาไว้ได้ หรือเป็นการพัฒนาที่สนองความต้องการของมนุษย์ในปัจจุบัน โดยไม่ทำลายทรัพยากรที่จำเป็นต้องใช้ต่อไปในอนาคต

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นการสนองความต้องการของคนโดยไม่เกินกำลังสนองของธรรมชาติ คือเป็นการพัฒนาที่ช่วยให้ทุกคนเป็นอยู่ดี มีสิ่งสนองความต้องการขั้นพื้นฐานอย่างทั่วถึง โดยที่พร้อมกันนั้นก็อย่าทำให้ธรรมชาติแวดล้อมหรือระบบนิเวศของโลกเสื่อมโทรมเสียหาย

แม้แต่ในการปกครองบ้านเมือง ซึ่งคำนึงกันนักในเรื่องความมั่นคงปลอดภัย หรือ security แต่ก่อนนี้ ความมั่นคงหรือ security นั้นก็มุ่งไปที่ความมั่นคงทางทหาร และทางการเมือง คือ military and political security ประเทศชาติต่างๆ ทั้งใหญ่ทั้งเล็ก ทั้งมหาอำนาจตลอดจนประเทศด้อยพัฒนา พากันลงทุนลงแรงมากมายมหาศาลต้องระแวงแข่งขันกันในการสร้างอาวุธยุทโธปกรณ์ เป็นต้น ก็เพราะอ้างว่าจะรักษาความมั่นคงอันนี้

ต่อมาก็มีความมั่นคงเพิ่มเข้ามาอีก คือ economic security หรือ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

แต่เวลานี้ ได้เกิดมีความมั่นคง ที่ต้องรักษาเพิ่มขึ้นมาเป็นเรื่องใหญ่อีกอย่างหนึ่ง คือ environmental security หรือ ความมั่นคงด้านสภาพแวดล้อม

ขณะนี้ ประเทศใหญ่ๆ ที่พัฒนาแล้วหันมาพูดถึงความมั่นคงด้านสภาพแวดล้อม ซึ่งเป็น security ที่มีลักษณะพิเศษ ต่างจาก security อย่างอื่นๆ หรืออย่างเก่าๆ ซึ่งเป็นของเฉพาะตัวแต่ละประเทศ ต่างคนต่างแข่งกันรักษา แต่ security ใหม่ นี้ เป็นชะตากรรม และอนาคตร่วมกันของโลก และยิ่งกว่านั้น มันเป็นความมั่นคงปลอดภัยที่กำลังทัพกองทัพหรืออาวุธยุทโธปกรณ์ใดๆ ก็พิทักษ์รักษาไม่ได้ จะรักษาได้ก็ด้วยความมีน้ำใจเอื้ออาทร เอาใจใส่ อดออม คอยทะนุบำรุงเท่านั้น

นี่ก็คือความเป็นไปของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง ซึ่งทำให้แนวโน้มต่างๆ แม้แต่ในทางความคิดและถ้อยคำต้องเปลี่ยนไปด้วย แล้วเรื่องนี้โยงกับอะไร มันก็โยงไปถึงหลักการที่ว่า ในทางความคิดนั้น คนจะต้องมองอะไรให้รอบด้าน ให้ทั่วถึงมากขึ้น ไม่ใช่มองอยู่แค่เรื่องเดียวด้านเดียว

จากความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน สู่ความประสานเป็นองค์รวม

ที่นี่ จะพูดถึงความเปลี่ยนแปลงของแนวคิดหลัก แนวคิดอะไรที่เปลี่ยน มนุษย์ในยุคที่แล่วมา ได้สร้างสรรค์ความเจริญ โดยศึกษาวิชาการให้เป็นเลิศในด้านนั้นๆ และนึกว่า เมื่อตัวมีความรู้ในด้านไหน ก็ทำด้านนั้นให้เต็มที่ นั่นคือสร้างความเจริญ เหมือนกับว่าเมื่อตัวทำด้านของตัวดีแล้ว มันก็มารวมกันเป็นความเจริญเอง

ความเจริญแบบที่ว่ามานี้ เป็นความเจริญในยุคอุตสาหกรรม ซึ่งเกิดจากความคิดที่ต้องการเอาชนะธรรมชาติ เมื่อจะเอาชนะ และจัดการกับธรรมชาติให้เป็นไปตามความต้องการของเรา เราก็จะต้องรู้จักธรรมชาติ ศึกษาแต่ละเรื่องของธรรมชาติให้ลึกที่สุด ให้ละเอียดที่สุด พัฒนาวิทยาศาสตร์ให้เต็มที่ แล้วเอาความรู้ความสามารถจากการรู้เรื่องธรรมชาตินี้มาพิชิตธรรมชาติ โดยผลิตอุปกรณ์เทคโนโลยีขึ้นมา เป็น

เครื่องมือที่จะจัดสรรควบคุมธรรมชาติ และสร้างสรรค์พัฒนา
บันดาลให้เกิดความเจริญในด้านต่างๆ

เพราะฉะนั้น ใครศึกษาด้านไหนก็ต้องให้รู้ในด้านของตัวนั้นให้
ลึกซึ้งที่สุด และแตกแขนงออกไป เช่น ถ้ารู้ทางด้านทางการแพทย์ก็ต้อง
แยกกันไป เป็นแพทย์ทางตา ทางหู ทางเดินอาหาร ทางระบบหายใจ
ทางการหมุนเวียนของเลือด เป็นต้น แยกกันไปเป็นด้านๆ แม้แต่ระบบ
ทางเดินของโลหิตก็อาจจะต้องแยกชอยออกไปอีกเป็นแต่ละเรื่อง

ยิ่งนานไป ความเจริญแบบนี้ก็มีแนวโน้มที่จะชอยไปเป็นเฉพาะ
ด้านมากขึ้น ความเจริญแบบนี้จึงมีลักษณะพิเศษที่เรียกว่า specializa-
tion คือเป็นความชำนาญพิเศษเฉพาะทาง ในยุคอุตสาหกรรมที่ผ่านมา
ความเจริญสำเร็จด้วยหลักการนี้

การที่จะเข้าถึงความชำนาญพิเศษเฉพาะด้านนี้ จะต้องอาศัย
การศึกษาให้มีความรู้เชี่ยวชาญพิเศษในด้านนั้นๆ จนกระทั่งมีความเป็น
เลิศทางวิชาการในเรื่องนั้นๆ ดังนั้น เมื่อออกมาในรูปของการศึกษา
จึงต้องมีความเป็นเลิศทางวิชาการ ความเป็นเลิศทางวิชาการเป็นปัจจัย
ตัวเอกที่จะให้สำเร็จผลที่ต้องการ คือความชำนาญพิเศษเฉพาะทาง
หรือ specialization แล้ว specialization นั้นก็จะทำให้สามารถสร้าง
ความเจริญในแต่ละด้านของตนไปได้

อย่างไรก็ตาม ในที่สุด specialization นี้แหละได้กลายมาเป็น
ตัวก่อปัญหาที่ทำให้เกิดโทษภัยแก่สังคม และแก่มนุษยชาติในปัจจุบัน
เพราะว่า เมื่อเอาแต่ด้านของตัวทำไปๆ ให้เจริญเต็มที่ ไปๆ มาๆ ก็ไม่รู้
ว่าที่ตัวทำเต็มที่หรือดีที่สุดของตัวนั้น มันมีผลกระทบอย่างไรต่อพวก
อื่นด้านอื่นบ้าง ด้านอื่นของโลกและชีวิตจะเป็นไปอย่างไร ฉันทันนี้ไม่รู้ด้วย

ยกตัวอย่างง่ายๆ เช่นว่า คนในยุคอุตสาหกรรมนั้นพยายามจะ
ทำเศรษฐกิจให้เจริญที่สุดโดยให้มีวัตถุพร้อมที่สุด จากการ
พยายามพัฒนาทางเศรษฐกิจให้เต็มที่ โดยไม่เคยคำนึงเลยว่าสภาพ

แวดล้อมจะเป็นอย่างไรนั้น ไปๆ มาๆ ก็เลยกลายเป็นการทำลายสภาพแวดล้อม แล้วผลเสียต่างๆ ก็เกิดขึ้น กว่าจจะรู้ตัว ก็เพิ่งแค่สัก ๒๐ ปีมานี้เอง จึงเห็นชัดกันขึ้นมาว่า โอ๊ย นี่มันไปไกลแล้ว สภาพแวดล้อมเสียมากแล้วนี่ เราจะแย่แล้ว ก็เลยเกิดการตื่นตัวขึ้นมา จึงได้หันมาพิจารณาใหม่ว่า เอ ที่เราเดินมานี้ผิดหรือถูก

ประเทศตะวันตก มองเห็นภัยธรรมชาติจากฝีมือคนนี่ชัดเจน รู้ตัวก่อน และตื่นกลัวกันมาก แล้วก็เคลื่อนไหวทางยั่วยุๆ แก้ไขกันเป็นการใหญ่ ทั้งฝ่ายรัฐและเอกชน

รัฐบาลอเมริกันนั้น ถึงกับตั้งหน่วยราชการใหม่ที่ใหญ่ระดับเดียวกับสภาความมั่นคงแห่งชาติ และ CIA ขึ้นรับผิดชอบเกี่ยวกับเรื่องนี้ คือตั้งสภาคุณภาพสิ่งแวดล้อม (Council on Environmental Quality) ขึ้น ในสำนักบริหารของประธานาธิบดี ในปี ๒๕๑๒/1969 และปีต่อมา ๒๕๑๓/1970 ก็ตั้งสำนักงานพิทักษ์สิ่งแวดล้อม (Environmental Protection Agency; EPA) ขึ้นมาเป็นหน่วยงานอิสระอีกต่างหาก

ทางฝ่ายอังกฤษ ก็ไปไกล ถึงกับตั้งกระทรวงสิ่งแวดล้อมขึ้นมา ในปี ๒๕๑๓/1970 บอกว่าเป็นกระทรวงยักษ์ พร้อมกับที่ตั้งกระทรวงพาณิชย์และอุตสาหกรรม นับแต่นั้นมาความตื่นตัวเกี่ยวกับปัญหาธรรมชาติแวดล้อมเสีย ก็แผ่ขยายมากขึ้นเรื่อยๆ จนถึงปัจจุบันอย่างที่ว่ามาแล้วข้างต้น

เวลานี้ก็ยอมรับกันแล้วว่า ปัญหาและความผิดพลาดเหล่านั้น เกิดจากการที่คิดไปทำไปโดยมีทัศนคติแบบที่ว่า จะเอาแต่ความเจริญเป็นพิเศษในด้านของตนๆ วิธีการแบบนี้เขาเรียกว่า แนวคิดแบบแบ่งซอย หรือแยกส่วน

เดี๋ยวนี้มีการบัญญัติศัพท์ขึ้น เพื่อใช้เรียกแนวคิดของยุคที่ผ่านมาแล้ว โดยใช้ศัพท์ว่า reductionism ดังที่พูดกันว่า แนวคิดในยุคอุตสาหกรรมนี้ เป็น reductionism คือ ลัทธิแบ่งซอย หรือแนวคิดแยก

ส่วน มองอะไรเป็นเชิงวิเคราะห์หมด ซึ่งเกิดจากความคิดความเข้าใจทางวิทยาศาสตร์ตามแบบของ Descartes

Descartes เป็นผู้เริ่มต้นแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ ที่ทำให้คนเห็นความสำคัญของวิทยาศาสตร์มาก ตามแนวคิดของเขานั้น มีการแบ่งกายกับใจแยกกันออกไปเลย แล้วต่อจากนั้นก็แยกชอยออกไปทุกด้าน แนวคิดแบบนี้จึงนำไปสู่ลัทธิแบ่งชอย หรือ reductionism

จาก reductionism หรือแนวคิดแบบแบ่งชอย ก็นำไปสู่การสร้างความสำเร็จแบบ specialization คือความชำนาญพิเศษเฉพาะทาง จนกระทั่งปัญหาต่างๆ ได้เกิดขึ้นอย่างที่บอกแล้วว่า แต่ละฝ่ายแต่ละด้านสร้างความสำเร็จในด้านของตัวเองอย่างเต็มที่ เสร็จแล้วผลกระทบต่อกันอื่นเกิดอย่างไรไม่รู้เลย พอรู้ตัวขึ้นมาปัญหาก็มากมายจนแทบจะแก้ไม่ไหว จึงต้องทบทวนกัน แล้วไปๆ มาๆ ก็บอกว่า แนวคิดที่ยึดถือกันมานี้ผิดพลาด ก็เลยมีแนวโน้มของความคิดใหม่เกิดขึ้น

แนวคิดใหม่นั้นตรงข้าม คือว่า specialization ตอนนี้นำกำลังเปลี่ยนไปโดยลดความสำคัญลงไปแล้ว คำที่ได้ยินมากในยุคปัจจุบันคือ integration กำลังมีความสำคัญขึ้นมาแทน เพราะมนุษย์ได้มองเห็นตระหนักแล้วว่า specialization หรือความชำนาญพิเศษเฉพาะทางนั้น ไม่ช่วยแก้ปัญหาได้แท้จริง

แต่ก่อนนี้เราภูมิใจใน specialization ถือเป็นเรื่องทีวิเศษสุด แต่ตอนนี้อะไรๆ ก็ต้อง integrate คือบูรณาการหมด แม้แต่การพัฒนา หรือ development นี้ก็ต้องให้เป็น integrated development ด้วย คือต้องเป็นการพัฒนาที่บูรณาการ

sustainable development ที่ว่ามาเมื่อกี้ ก็เป็น integrated development คือเป็นการพัฒนา ที่บูรณาการการพิทักษ์ทรัพยากร-ธรรมชาติ เข้าด้วยกันกับการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ

นอกจากนั้น ก็บูรณาการการสงวนพลังงานให้ไปด้วยกันกับการรักษาสภาพแวดล้อมให้สะอาด ปราศจากมลภาวะ

บูรณาการการรักษาสุขภาพของมนุษย์ให้ไปด้วยกันกับการใช้ทรัพยากรมนุษย์เพื่อเพิ่มพูนการผลิตของชาติ ดังนี้ เป็นต้น

เวลานี้จะทำอะไรมักพูดกันว่าต้องทำให้ “ครบวงจร” คำอย่างนี้ได้ยินกันไม่นานมานี้เอง คำพวกนี้เกิดใหม่ๆ เพราะมีแนวคิดแบบบูรณาการนี้เข้ามา

รวมความก็เป็นอันว่า specialization ต้องย้ายไปเป็น integration ความชำนาญเฉพาะด้าน ต้องเปิดทางแก่การประสานรวม ที่เรียกว่า “บูรณาการ”

บูรณาการ หรือ integration นี้ เป็นภาคปฏิบัติ หรือปฏิบัติการส่วนตัวแนวคิดที่เป็นพื้นฐานกว่านั้น ก็คือแนวคิดที่ตรงข้ามกับ reductionism หรือความคิดแบบแบ่งซอย ได้แก่แนวคิดที่มองสิ่งต่างๆ ในภาพที่เป็นองค์รวม คือเป็น holism หรือ holistic view

ฉะนั้น สองคำนี้จึงมาคู่กัน คือ integration พ่วงกับ holism เช่นเดียวกับที่ specialization พ่วงกับ reductionism

ส่วนในทางขัดกัน specialization คู่ตรงข้ามกับ integration และ reductionism ก็คู่ตรงข้ามกับ holism* หรือ reductionist view คู่ตรงข้ามกับ holistic view

---

* คำ “holism” (adj.=holistic) นี้ พจนานุกรมฉบับสำคัญๆ ของฝรั่งเศสแสดงประวัติตรงกันว่าเริ่มมีใช้เมื่อปี ๒๔๖๙/1926 แต่ระยะแรกยังไม่เด่น แม้ว่าแนวคิดแบบองค์รวมจะได้แพร่ออกไปบ้างแล้ว เช่นในจิตวิทยาสำนักเกสทอลต์/Gestalt psychology จากเยอรมัน ซึ่งเข้ามาอเมริกาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ จนกระทั่งมาตื้นกันมากทางด้านการศึกษา มีการเคลื่อนไหวในเรื่องการแพทย์องค์รวมตั้งแต่ราวปี ๒๕๐๘/1965 ถึงกับตั้งเป็นสมาคม เช่น International Association of Holistic Health

มุ่งระบบชีวิตที่มีดุลยภาพ

แนวคิดแบบองค์รวม หรือ holistic view นี้กำลังแพร่หลาย กำลังขึ้นหน้าขึ้นตา โดยเฉพาะในประเทศที่พัฒนาแล้ว และเรื่องนี้ก็นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานของแนวคิดเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของมนุษย์ในโลกนี้ด้วย

แต่ก่อนนี้เราถือว่า มนุษย์เป็นศูนย์กลางของโลก มนุษย์จะต้องยิ่งใหญ่ จะต้องเอาชนะธรรมชาติ แนวคิดในยุคที่แล่วมา ซึ่งนำมนุษย์ก้าวเข้าสู่ความเจริญในยุคอุตสาหกรรม คือความคิดพื้นฐานว่า จะต้องพิชิตธรรมชาติ (conquest of nature)

ในยุคที่ผ่านมา มนุษย์ทำการเพื่อบรรลุเป้าหมายนี้ มนุษย์ศึกษาเพื่อให้รู้จักธรรมชาติแล้วจะเอาชนะมัน โดยหวังว่า ถ้าชนะธรรมชาติแล้ว มนุษย์จะมีความสุขสมบูรณ์พร้อมไม่มีที่สิ้นสุด มนุษย์คิดไว้อย่างนั้น แต่ไปๆ มาๆ ถึงตอนนี้ที่ว่เกิดปัญหามากมายจนจะ अबจนไปไม่รอดความคิดนี้ก็เริ่มเสื่อมลงหรือจะเลิกไป ตอนนี้พวกที่คิดแบบพิชิตธรรมชาติ กลายเป็นพวกล้มหลัง แล้วก็กลายเป็นพวกที่ถูกประณาม คือถือกันว่าคิดผิด

เวลานี้ความคิดของมนุษย์ที่เจริญแล้วกำลังเปลี่ยนไป แนวคิดใหม่ปรากฏออกมาในรูปที่ว่า จะต้องอยู่อย่างประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ แนวคิดนี้ทำให้เลิกคิดที่จะพิชิตธรรมชาติ

แต่เพราะเวลานี้ ธรรมชาติเสียหายสูญสลายไปมากแล้ว ดังนั้น แทนที่จะพิชิตธรรมชาติและแทนที่จะแค่ออยู่อย่างประสานกลมกลืน ก็

Practitioners ในปี ๒๕๑๓/1970 (เพิ่งใช้ชื่อปัจจุบันที่มีคำ Holistic เมื่อปี ๒๕๒๔/1981) และ American Holistic Medical Association ในปี ๒๕๒๑/1978

หลังปี ๒๕๒๓/1980 แล้ว “Holistic Medicine” ก็ได้ขึ้นเป็นหัวข้อศัพท์หรือศัพท์ตั้ง (entry) ในสารานุกรมใหญ่ๆ รวมทั้ง *Encyclopaedia Britannica*

หันมาคิดที่จะ protect หรือคุ้มครองรักษาธรรมชาติ ตอนนั้นมนุษย์พากันคิดหาทางอนุรักษ์ธรรมชาติ (conservation) พยายามรักษาสภาพแวดล้อมให้ดี หรือให้กลมกลืน

ตอนนี้ ความคิดที่กำลังเฟื่องขึ้นมาก็คือหลักการที่ว่ามนุษย์จะอยู่ด้วยดี จะต้องมียุทธศาสตร์ชีวิตที่สมดุล (balance; equilibrium; balanced system) กลมกลืน คำว่าครบวงจร การคิดแบบองค์รวม (holistic thinking) หรือความคิดเป็นระบบ (system thinking; systems thinking) กำลังได้รับความสนใจมาก คือจะต้องมองสิ่งต่างๆ ในลักษณะที่เป็นเรื่องของส่วนประกอบเข้ามาประชุมกันเป็นระบบ

โดยเฉพาะการดำรงอยู่ของมนุษย์นี้เป็นระบบ ซึ่งองค์ประกอบทั้งหลายจะต้องประสานกลมกลืนกันอย่างมีดุลยภาพ มนุษย์จะอยู่ดีได้มิใช่ด้วยการเอาแต่ตัวเอง แต่ต้องอยู่ร่วมในระบบ

ในระบบแห่งการดำรงอยู่ของมนุษย์นั้น จะต้องมองให้ครบถ้วนว่ามีองค์ประกอบอะไรรวมอยู่ด้วยบ้าง จึงต้องแยกแยะออกมาดู แต่เป็นการแยกเพื่อประโยชน์ในการประสาน ไม่ใช่แยกเพื่อแก่งแย่งเอาชนะหรือทำลาย

ได้มีการแยกออกมาให้เห็นองค์ประกอบว่า ในการที่มนุษย์จะอยู่ด้วยดีนั้น ระบบการดำรงอยู่มีองค์ประกอบอะไรบ้าง ที่จะต้องประสานกลมกลืนกัน ก็เห็นว่าต้องมี

๑. ตัวมนุษย์เอง

๒. สังคม

๓. ธรรมชาติแวดล้อม หรือระบบนิเวศ

มนุษย์จะดำรงอยู่ด้วยดี องค์ประกอบสามอย่างนี้จะต้องเป็นไปด้วยดี ไปด้วยกันได้ ประสานกลมกลืน เกื้อกูลและสมดุลกัน

แม้แต่ตัวของมนุษย์เองคือชีวิตนี้ ก็แยกได้ว่ามีกายกับใจ องค์ประกอบทั้งสองคือร่างกายกับจิตใจนี้ ก็ต้องประสานสอดคล้องกลม

กลืนและเกือกลืนกัน

ทั้งหมดนี้คือระบบการดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์ ซึ่งต้องมีองค์ประกอบสาม คือ ชีวิต หรือตัวมนุษย์เอง ซึ่งประกอบด้วยกายกับใจ แล้วก็สังคม และธรรมชาติแวดล้อม มนุษย์จะพัฒนาอะไรก็ตาม จะต้องให้องค์ประกอบสามอย่างนี้ไม่กระทบกระเทือนในทางเสียหายต่อกัน

ตอนนี้คิดกันอย่างนี้ แต่ก่อนนั้นไม่คิด คิดเพียงว่าจะเอาชนะธรรมชาติอย่างเดียว ตอนนี้คิดว่าจะต้องไม่ให้ธรรมชาติเสื่อมเสีย จะต้องให้ไปด้วยกันได้

จากความคิดแบบนี้ ก็ทำให้มีการเน้นลักษณะที่เรียกว่า balance คือ ดุลยภาพ หรือสมดุล และ harmony คือ ความสอดคล้องกลมกลืน หรือประสานสอดคล้อง ฉะนั้น สมดุล หรือ ดุลยภาพ จึงเฟื่องขึ้นมา เป็นคำหนึ่งที่ใช้กันบ่อยในยุคนี้ คือในยุคที่มีความคิดแบบองค์รวม หรือ holistic view ก็เป็นอันว่า มนุษย์กำลังเปลี่ยนแนวคิด

แยกตัวออกมาจะเป็นนาย แต่กลายเป็นทำลายตัวเอง

การที่มนุษย์คิดจะพิชิตธรรมชาตินั้น เป็นการมองธรรมชาติเหมือนเป็นปฏิปักษ์หรือเป็นศัตรู และเมื่อทำไปทำมา ก็กลายเป็นการทำลายธรรมชาติ ที่คิดว่าเราจะพิชิตธรรมชาตินั้น มันไม่ใช่พิชิตเสียแล้ว แต่มันกลายเป็นทำลาย หรืออย่างน้อยก็เป็นการเอาเปรียบ เรียกว่า exploit ธรรมชาติ

เมื่อมนุษย์ทำลายธรรมชาติแล้ว ผลเสียก็ย้อนกลับมาสู่มนุษย์ จะเห็นว่าปัญหาที่เกิดขึ้นในยุคปัจจุบันนี้ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาจากธรรมชาติ หรือปัญหาสังคม ตลอดจนปัญหาในชีวิตของมนุษย์เอง ล้วนแต่เป็นปัญหาที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์เองทั้งสิ้น ต่างจากในยุคก่อน

ในยุคก่อน ตอนแรกที่เราคิดจะเอาชนะธรรมชาตินั้น ภัยอันตรายยังอยู่ข้างนอก เช่น ลัทธิร้าย พายุแรง น้ำท่วม เกิดความอด

อยาก มีความแข็งแรง อะไรต่างๆ นั้น ล้วนแต่เป็นภัยอันตรายข้างนอกที่ขึ้นต่อธรรมชาติ

ต่อมา เมื่อมนุษย์คิดเอาชนะธรรมชาติและได้พัฒนามากขึ้น ภัยอันตรายจากภายนอกก็แทบจะหมดไป แต่ปัญหาได้เพิ่มขึ้นมาในรูปแบบโรคภัยไข้เจ็บในร่างกายของเรานี้ แต่ก่อนก็เป็นภัยที่เกิดจากภายนอก กาฬโรคอาจจะมาจากหนู อหิวาต์มาจากแมลงวัน ไข้ทรพิษหรือฝีดาษ และโรคอะไรต่างๆ มากมาย ก็มาจากธรรมชาติภายนอก แต่ตอนนี้ โรคภัยไข้เจ็บซึ่งเกิดขึ้นที่กายของมนุษย์ ไม่ใช่มาจากธรรมชาติข้างนอก แต่มาจากการดำเนินชีวิตที่ผิดของมนุษย์เอง คือการที่มนุษย์ปฏิบัติผิดพลาดต่อชีวิตของตน และต่อสิ่งแวดล้อม มีการดำเนินชีวิตที่เสียสุขภาพ (unhealthy lifestyle) เมื่อมนุษย์ดำเนินชีวิตของตนเองผิดพลาด โรคภัยไข้เจ็บจึงเกิดขึ้น

ขอยกตัวอย่าง เช่น ในประเทศที่พัฒนาแล้ว โรคภัยไข้เจ็บแบบเก่าที่มาจากธรรมชาติเอง เช่นโรคระบาดต่างๆ นั้นหมดไปแล้ว แต่โรคร้ายๆ ก็ยังมีอยู่ โรคที่เป็นกันมากก็คือโรคที่เกิดจากการดำเนินชีวิตของมนุษย์ไม่ถูกต้อง เช่น ในประเทศอเมริกา สาเหตุการตายมากที่สุดของคนอเมริกันคือโรคหัวใจ โรคความดันโลหิตสูง และโรคมะเร็ง

โรคหัวใจและโรคความดันโลหิตสูง เกิดจากการดำเนินชีวิตไม่ถูกต้องนั้น ชัดเจนอยู่แล้ว แต่โรคมะเร็งก็ว่าเกิดจากการดำเนินชีวิตผิด และการที่มนุษย์สร้างสารเคมีต่างๆ ที่เป็นพิษด้วย ซึ่งทำให้ดิน น้ำ อากาศเป็นพิษ เป็นต้น

นอกจากนั้น โรคพวกนี้ก็เกิดจากความเครียด (stress) ทางจิตใจด้วย แม้แต่โรคมะเร็งก็มีส่วนเกิดจากการดำเนินชีวิตที่ผิดพลาด ซึ่งทำให้เกิดความเครียด แล้วความเครียดนั้นก็ไปก่อโรคขึ้นแก่ร่างกาย เรียกว่าเป็นโรคที่เกิดจากกรรม คือการกระทำของตัวเอง

สุดท้ายโรคเอดส์ ก็เกิดจากการปฏิบัติผิดทางสังคม มีความ

ประพุดติเคลื่อนคลาดจากธรรมทางเพศ

ตกลงว่า มนุษย์ยุคนี้เป็นโรคที่เกิดจากกรรมมากเป็นพิเศษ เพราะโรคภัยไข้เจ็บของเขา ที่เป็นภัยร้ายแรง ล้วนเกิดจากการกระทำของตัวเอง แต่ก่อนนี้ธรรมชาติที่บีบคั้นมาทำร้ายเรา แต่เดี๋ยวนี้มีมนุษย์ทำร้ายตัวเอง หรือไม่ก็ไปทำให้ธรรมชาติเสีย แล้วผลร้ายตีกลับมาหาตัวเอง

ที่เรียกว่าอันตรายจากธรรมชาตินั้น ปัจจุบันนี้เป็นอันตรายที่มนุษย์ทำให้แก่ตัวเอง ฝนน้ำกรดเกิดจากอะไร มันก็เป็นเรื่องที่มนุษย์ไปทำให้ธรรมชาติเป็นอย่างนั้น ตกลงว่า ภัยของมนุษย์ปัจจุบันนี้ เป็นภัยที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์เอง ฉะนั้นแนวคิดที่ว่ามนุษย์จะสุขสมบูรณ์ด้วยการพิชิตธรรมชาติ จึงไปไม่รอด

เลิกคิดพิชิตธรรมชาติ วิทยาศาสตร์ถึงจุดหักเห

ความคิดที่จะเอาชนะธรรมชาตินั้น โยงกันกับความหวังจากวิทยาศาสตร์ คือ มนุษย์คิดฝันว่าวิทยาศาสตร์จะเป็นพระเอกที่ช่วยให้มนุษย์พิชิตธรรมชาติได้ โดยล่วงรู้ความลับของธรรมชาติ แล้วก็สร้างเครื่องมือเทคโนโลยีขึ้นมาเพื่อเอาชนะมัน ด้วยการควบคุมและจัดสรรธรรมชาติให้เป็นไปตามความหวังนั้น

ด้วยเหตุนี้ การเปลี่ยนแปลงแนวคิดใหม่ในยุคปัจจุบัน จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อวิทยาศาสตร์ด้วย ดังที่เวลานี้ แนวคิดพื้นฐานของวิทยาศาสตร์ได้เริ่มเปลี่ยนไป อย่างน้อยก็เกิดอาการที่เรียกว่า หายหลงไหลในวิทยาศาสตร์ หรือเลิกคลังวิทยาศาสตร์

มนุษย์ในยุคที่แล่วมา คือในยุคอุตสาหกรรม มีความหวังว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะทำให้มนุษย์พิชิตธรรมชาติได้ แล้วจะสร้างสรรค์ความร่ำรวยพร้อมได้ทุกอย่างตามที่ต้องการ แต่ปัจจุบันนี้ อย่างน้อยมนุษย์ก็ได้มองเห็น limitation ของวิทยาศาสตร์ รู้ถึงขอบเขต หรือขีดจำกัดของมัน

ในวงการวิทยาศาสตร์เอง โดยเฉพาะวิทยาศาสตร์ที่เป็นหลักที่สุด คือวงการฟิสิกส์ ก็มีการเปลี่ยนแปลง ตรงข้ามกับความเชื่อที่ผ่านมาแล้วในยุคอุตสาหกรรม คนทั้งหลายมองเห็นว่า วิทยาศาสตร์เองก็ไม่สามารถตอบคำถามของมนุษย์ได้ทั้งหมด ไม่สามารถแก้ไขปัญหาของมนุษย์ได้อย่างที่เคยฝัน

เมื่อวิทยาศาสตร์เจริญใหม่ๆ นั้น มนุษย์มีความเชื่อว่าวิทยาศาสตร์จะตอบคำถามทุกอย่าง และแก้ไขปัญหาทั้งหมดของมนุษย์ได้ นี่เป็นความคิดความเชื่อเก่า เป็นความเข้าใจเดิม แต่ตอนนี้เรามาถึงยุคที่ยอมรับว่าวิทยาศาสตร์ไม่สามารถตอบคำถามทุกอย่าง ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ทั้งหมด มนุษย์ยุคใหม่พากันยอมรับความจริงข้อนี้

ในวงการวิทยาศาสตร์เองก็เห็นกันว่า วิทยาศาสตร์ยังไม่ถึงความจริงแท้ จึงพากันแสวงหาทางใหม่ จะเห็นว่า นักฟิสิกส์พวกหนึ่งได้หันไปสนใจเรื่องศาสนา เช่น Fritjof Capra เขียนหนังสือ *The Tao of Physics* ออกมา ซึ่งได้เป็น best seller ต่อมาตอนหลังแกเขียน *The Turning Point* ออกมาอีก ซึ่งก็เป็น best seller เหมือนกัน เขาบอกว่า แนวคิดใหม่ของวิทยาศาสตร์มาประสานสอดคล้องกับแนวคิดทางปรัชญาตะวันออก เช่นเรื่องทางเต๋า ทางพุทธ ทางฮินดู เป็นต้น แกก็ว่าของแกไป

ที่นั่นนักวิทยาศาสตร์กลุ่มอื่น บางพวกก็ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดแบบของคาปรานี่ เขาบอกว่า การที่จะเอาความคิดแบบวิทยาศาสตร์มาโยงกับศาสนาตะวันออกนั้น ไม่ถูกต้อง แต่คนกลุ่มนี้เองก็อยู่ในพวกที่กำลังคิดถึง new science คือเห็นว่า ตอนนี้จะต้องมีวิทยาศาสตร์ใหม่นายพริตจอฟ คาปรา นั้น พูดถึง new physics คือฟิสิกส์ใหม่ แต่คนอีกพวกหนึ่ง เช่นนายพาร์เจลล์ เรียกชื่อวิทยาศาสตร์ใหม่ตามแนวคิดที่ตนมองเห็นว่า the new sciences of complexity อย่างนี้เป็นต้น

ที่ว่านี้หมายความว่า ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม ความเข้าใจต่อวิทยาศาสตร์ และทำที่ต่อวิทยาศาสตร์ก็กำลังเปลี่ยนไป พวกที่เห็นว่าจะต้องเปลี่ยนเหล่านั้น แม้ว่าจะเห็นต่างกัน ไม่ว่าจะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยต่อกันก็ตาม แต่ก็รวมกันอย่างหนึ่ง คือยอมรับว่า วิทยาศาสตร์ไม่สามารถตอบปัญหาทุกอย่าง ไม่สามารถแก้ปัญหาทุกอย่าง แต่จะเอาอย่างไรกันแน่นั้น เดียวนี้นักวิทยาศาสตร์เองก็ยังแสวงหาอยู่ รวมแล้วก็จะต้องมี new science ขึ้นมา

แม้แต่ความคิดพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ ก็อาจจะเปลี่ยน เขาบอกว่า การที่จะกำหนดแนวคิดว่าจะต้องเป็นอย่างไรอย่างนี้ จะต้องพิสูจน์ด้วยวิธีการแบบนี้เท่านั้นจึงจะเป็นความจริง อันนี้ใช้ไม่ได้ ความคิดแบบนี้เขาถือว่าเริ่มมาตั้งแต่ Descartes ถึงตอนนี้จะต้องเปลี่ยนไปนี่ก็เป็นเรื่องต่างๆ ที่มีการเปลี่ยนแปลงในกระแสแนวคิด

ความหวังของสังคมไทย ที่จะก้าวเข้าไปในยุคข่าวสารข้อมูล

เราอยู่ในท่ามกลางสังคม และท่ามกลางความเจริญของโลกที่มีการพัฒนาในลักษณะนี้ หรือตามแบบนี้ โดยเฉพาะคนที่อยู่ในด้านการศึกษา ซึ่งจะต้องเป็นผู้นำทางปัญญา จะต้องมาคิดพิจารณากัน เช่น จะต้องมีการวางแผนการศึกษาเพื่อเตรียมคนสำหรับให้ไปอยู่ในโลกยุคต่อไปที่เขากำลังมีแนวโน้มอย่างนั้น ทำอย่างไรเราจึงจะเตรียมคนได้ทัน

อันนี้เป็นเหตุที่ทำให้เราจำเป็นจะต้องรู้เรื่องราวทุกอย่างที่เกิดขึ้นทั้งหมด โดยเฉพาะก็คือ การรู้ทันความคิดที่นำที่สุดในยุคสมัย จะต้องตามดูให้ได้ว่าตอนนี้เขาคิดกันอย่างไร และแนวโน้มในกระแสของโลกเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

อย่างที่ว่าแล้วเมื่อก็ แม้แต่การที่ว่าจะเป็นประเทศอุตสาหกรรมหรือไม่เป็น สำหรับเราก็เป็นปัญหามากมายแล้ว และประเทศไทยก็

กำลังเป็นแดนที่ต่างประเทศอยากมาลงทุน เพราะมีเสน่ห์มาก แรงงานก็ราคาถูก ที่ดินก็ราคาถูก เขาให้สถิติว่า ในช่วงสองปีที่ผ่านมา ญี่ปุ่นเข้ามาตั้งร้านในไทย สัปดาห์ละ ๕ ร้าน ซึ่งเราอาจจะมองไม่เห็นว่าเขาทำอะไรกันอยู่ นี่ก็เป็นเรื่องทางด้านเศรษฐกิจ

อย่างที่บอกเมื่อกี้ ตามคำของนักทำนายสังคมว่า ไทยนี้มีศักยภาพมากที่สุด ที่จะก้าวข้ามยุคอุตสาหกรรม ไปสู่ยุคข่าวสารข้อมูลได้เลย เป็นประเทศแรก แต่เราจะทำได้หรือไม่ คนของเรามีความพร้อมหรือไม่ เข้าใจสภาพความเป็นจริงอย่างไร เตรียมจิตเตรียมใจเตรียมลักษณะความคิดไว้พร้อมหรือไม่ นี่เป็นเรื่องสำคัญ คุณภาพของคนก็มีปัญหา คนที่จะไปอยู่ในยุคข่าวสารข้อมูล หรือคนที่จะไปสร้างสรรค์ยุคข่าวสารข้อมูล จะต้องมีความพร้อมในตนเอง

แม้แต่ในด้านการบริหารของรัฐ ก็มีปัญหาดังแต่เรื่องวัตถุ หรือเรื่องอุปกรณ์ต่างๆ ยกตัวอย่างง่ายๆ ถ้าเราจะเป็นประเทศที่เจริญทางด้านข่าวสารข้อมูล เราก็ต้องมีแนวโน้มที่จะผลิตอุปกรณ์ของยุคข่าวสารข้อมูล คือ information age นั้นได้ เช่น ผลิตคอมพิวเตอร์เอง ซึ่งตอนนี้ก็เริ่มมีบ้าง (ผลิตขึ้นส่วนในกำกับของบริษัทต่างชาติ) แต่ไม่ได้เป็นการทำอย่างมีเป้าหมาย ไม่ได้มีฐานทางนโยบายของรัฐ เมืองไทยเรามีศักยภาพที่จะทำได้ เขาจึงบอกว่าเรามีศักยภาพนี้อยู่ แต่จะทำหรือไม่

คนไทยปัจจุบันนี้เสียเปรียบมาก ในเรื่องเครื่องอุปกรณ์เทคโนโลยี โดยเฉพาะด้านข่าวสารข้อมูล ที่เป็นสิ่งสำคัญของยุคนี้ เคยลองคำนวณดู เช่น ถ้าจะซื้อเครื่องคอมพิวเตอร์สักเครื่องหนึ่ง คนไทยกับคนอเมริกันจะต่างกันอย่างไร

เครื่องคอมพิวเตอร์ Macintosh Plus เมื่อสองปีก่อนนี้ ที่อเมริกาขายคิดเป็นเงินไทย ๒๗,๐๐๐ บาท แต่ที่เมืองไทยขายขนาดลดราคาแล้ว ๑๕ เปอร์เซ็นต์ ๘๓,๐๐๐ บาท ที่นี้ คนของเราก็สามารถ

เข้าถึง หรือจะมีจะใช้ได้แค่ไหน ลองคิดดู ราคาที่แพงกว่า รายได้เราก็ต่ำกว่า แล้วค่าของเงินของเราก็ถูกกว่าด้วย เสียเปรียบกันก็อย่าง

เครื่องคอมพิวเตอร์นั้น เขาสร้างขึ้นในประเทศของเขา เมื่อเข้ามาเมืองไทย รัฐบาลก็ไม่ปรากฏว่าจะมีนโยบายในเรื่องนี้ชัดเจน เมืองไทยเก็บภาษีคอมพิวเตอร์ ๓๗% ในขณะที่ประเทศเพื่อนบ้าน บางประเทศไม่เก็บเลย สิงคโปร์ไม่เก็บภาษีเลย ประเทศอื่นๆ ใกล้เคียงนี้เก็บราวๆ ๖-๗% แต่ประเทศไทยเก็บ ๓๗%

เมื่อเร็วๆ นี้หนังสือพิมพ์ลงข่าวว่าจะเอาคอมพิวเตอร์เข้าอยู่ในรายการสินค้าประเภทส่งเสริมอุตสาหกรรม โดยจัดเป็นอุปกรณ์อุตสาหกรรมแล้วจะได้ลดภาษี แต่ต่อมาก็ได้ข่าวว่าไม่เอา แค่ในแง่ที่จะเป็นยุคอุตสาหกรรมก็ไม่เอาแล้ว คือเครื่องคอมพิวเตอร์นี่ เป็นฐานความก้าวหน้าของอุตสาหกรรมอย่างสำคัญ เพราะว่ามันช่วยในการเร่งรัดให้เกิดความเจริญทางอุตสาหกรรม เรามาอยู่ในยุคอุตสาหกรรมช่วงปลายนี้ ถ้าจะให้ทันสมัย ก็ต้องใช้คอมพิวเตอร์ เราจะส่งเสริมอุตสาหกรรม ขอมลดภาษีอุปกรณ์อุตสาหกรรมจาก ๓๐% เหลือ ๕%* แต่ไม่ยอมลดภาษีคอมพิวเตอร์ จะซื้อคอมพิวเตอร์ต้องเสียภาษี ๓๗%*

ยิ่งกว่านั้น ในทางปฏิบัติ บางทีเขาส่งอุปกรณ์บางชิ้นเข้ามา ไม่ใช่ตัวคอมพิวเตอร์ ไม่ใช่ซีพียู แต่เป็นมอนิเตอร์ คือจอภาพขนาดใหญ่ เป็นจอต่างหากสำหรับเอามาเสียบต่อได้ เพื่อจะให้ดูถนัด ปรากฏว่าเมืองไทยเก็บภาษีเป็นสิ่งบันเทิง เอา ๑๒๐% อย่างนี้คนไทยจะไปมีทางใช้และพัฒนาทางด้านคอมพิวเตอร์ได้แค่ไหน ฉะนั้นจึงเป็นความเสียเปรียบหลายด้าน

๑. ภาษีแพง ทำให้ต้องตั้งราคาสูงมาก

---

* นี่เป็นตัวเลขเมื่อปี ๒๕๓๓ ต่อมารัฐได้ลดภาษีคอมพิวเตอร์ลงเหลือประมาณ ๕%

๒. เราอยู่ในฐานะเป็นผู้บริโภค ถูกฝ่ายผู้ผลิตเขาต้องเอากำไร
ชั้นหนึ่งก่อนแล้ว

๓. รายได้ของคนไทย เช่นเงินเดือน เราก็ต่ำกว่าเขา

๔. ค่าเงินของเราก็ถูก

ลองคำนวณดู ตอนนั้น ถ้าคนอเมริกันมีรายได้อย่างต่ำที่สุด
เก็บรายได้ไว้ ๑๐% ใช้เวลา ๑ ปี ๑ เดือน ก็ซื้อเครื่องคอมพิวเตอร์
Macintosh Plus ได้ แต่คนไทยที่มีรายได้อย่างต่ำที่สุด เก็บรายได้ไว้
๑๐% จะต้องใช้เวลาถึง ๓๒ ปี จึงจะซื้อเครื่องคอมพิวเตอร์
Macintosh Plus ได้ กว่าจะได้ซื้อก็แก่พอดี ใช้ไม่ไหวแล้ว แล้วนี่เราจะ
เข้าสู่ยุคข่าวสารข้อมูลได้อย่างไร

ฉะนั้น ทุกอย่างจะต้องไปด้วยกัน ทั้งนโยบายของรัฐ และความ
พร้อมของประชาชน โดยเฉพาะตัวประชาชนเอง มีคุณภาพที่พร้อมจะ
อยู่ในยุคข่าวสารข้อมูลใหม่ นี่เป็นเรื่องที่จะต้องว่ากันต่อไป

ตอนนี้มาถึงตัวคน ความพร้อมของคนที่จะเป็นผู้สร้างสรรค์
สังคมอย่างนั้นและอยู่ในสังคมอย่างนั้น ลองดูว่าเรามีความพร้อมแค่ไหน
ไหน บางที่ผู้บริหารประเทศก็มองข้ามปัจจัยหรือองค์ประกอบด้านนี้
มองอยู่แค่ด้านเทคนิค

ภาวะแปลกแยกจากสภาพที่เป็นจริง และเกษตรกรรมแบบพึ่งพา

เมื่อมองดูความพร้อมของเราในยุคต่างๆ ไม่ว่าจะเป็ยุคเกษตร
กรรม ยุคอุตสาหกรรม หรือยุคข่าวสารข้อมูล ดูแล้วรู้สึกว่าจะมีปัญหา
ไปทุกยุค คือขณะนี้ ทั้งๆ ที่สภาพส่วนใหญ่เป็นสังคมเกษตร แต่คน
ของเราไม่ชอบ ไม่ต้องการจะอยู่

แม้แต่คนทั่วไปที่อยู่ในสังคมแบบนั้นเอง ก็อยากจะหนีออกมา
คนส่วนมาก โดยเฉพาะเยาวชน มีความรู้สึกดูถูกอาชีพเกษตรกรรม

อย่างน้อยก็ไม่ชอบ ในด้านเหตุปัจจัยต่างๆ ที่ทำให้ไม่อยากอยู่ ก็ต้องวิเคราะห์กันไป แต่รวมแล้วผลที่ออกมาก็คือไม่อยากอยู่ เพราะฉะนั้นทัศนคติจึงไม่เอื้อต่อการที่จะพัฒนาเกษตรกรรม

เมื่อสองวันมานี้ก็ได้ยินได้ฟัง พอดีเขายกเอามาพูดกันในสภาเกี่ยวกับเรื่องงบประมาณ ส.ส.คนหนึ่งพูดถึงวิทยาลัยเกษตรกรรมแห่งหนึ่ง ในต่างจังหวัด มีอาจารย์อยู่ ๔๗ ท่าน มีนักเรียน ๑๗ คน รัฐบาลในยุคก่อนนั้นคิดจะส่งเสริมเกษตรกรรม ก็ส่งเสริมให้ตั้งวิทยาลัยเกษตรกรรมขึ้น แต่ไปๆ มาๆ ตอนนีประเทศจะไปสู่ยุคอุตสาหกรรม รัฐบาลก็เลยไม่ได้ดูแลในด้านนี้ วิทยาลัยนั้นก็ยังคงอยู่ แต่ปรากฏว่าอาจารย์มากกว่าลูกศิษย์เกือบสามเท่า

ที่เป็นอย่างนี้ ก็เพราะว่าประชาชนไม่นิยมให้ลูกหลานไปเรียน เด็กเองก็ไม่อยากเรียน ไม่มีใครอยากไปอยู่ในอาชีพเกษตร แม้แต่ทำที่หรือทัศนคติก็ไม่ดีเสียแล้ว มีความรู้สึกดูถูกอาชีพ แล้วก็ดูถูกบรรพบุรุษที่ประกอบอาชีพนั้นด้วย

นอกจากนั้น ปัจจุบันนี้เกษตรกรรมเป็นอาชีพที่มีรายได้น้อย เห็นดเห็น้อยมาก และมีความเสี่ยงสูง นอกจากเสี่ยงต่อการทำนาไม่ได้ผล เพราะภัยธรรมชาติเปียกเปียก ฝนแล้ง น้ำท่วม เหลี้ยลง หนูกินเป็นต้นแล้ว แม้แต่ทำได้ผล ก็ยังเสี่ยงต่อการขายไม่ได้ราคา ถูกกดราคาอีก เพราะลักษณะของการทำงานไม่เอื้อ ไม่เป็นตัวของตัวเอง หรือไม่ใช่อิสระ ต้องขึ้นต่อคนกลาง ถูกคนกลางกำหนดราคา

ทั้งๆ ที่ตัวเองเป็นผู้ผลิตข้าวขึ้นมา เป็นสินค้าของตัวเอง แต่ตัวเองกำหนดราคาสินค้าของตัวเองไม่ได้ และที่สำคัญยิ่งคือ เป็นการประกอบอาชีพโดยที่ตนเองไม่สามารถพึ่งตนได้ ถ้าเกษตรกรรมไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ก็ไม่สามารถจะเป็นเกษตรกรรมที่ดี

ในบรรดาอาชีพเกษตรกรรมทั้งหลาย เดียวนี้เราพูดกันว่า ชาวนาไม่พึ่งตนเองไม่ได้เลย แยกว่าสมัยก่อน สมัยก่อนถึงจะผลิตอะไรไม่ได้

มาก เพราะไม่มีเครื่องมือ แต่ก็เป็นที่ไปตามธรรมชาติ เขาก็ทำของเขาด้วยตนเอง แต่ถึงตอนนี้ควายก็ขายไปหมดแล้ว เมื่อขายควายแล้วจะเอาอะไรมาทำนา ก็ต้องเอารถไถ ซึ่งมีเองบ้างไม่มีบ้าง ส่วนมากไม่มีก็ต้องจ้างเขามา ปัจจัยการผลิตล้วนแต่ต้องลงทุนและต้องขึ้นต่อผู้อื่น รถไถก็ต้องอาศัยผู้อื่น นอกจากซื้อรถแล้ว น้ำมันก็ต้องซื้อจากเมืองนอก ดินก็ไม่ดี ต้องใช้ปุ๋ยเคมี ปุ๋ยเคมีนั้นก็ต้องซื้อจากข้างนอกแล้วยังมีศัตรูพืช ซึ่งทำให้ต้องซื้อยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหนู ยาฆ่าปู ยาฆ่าหญ้า ตกลงทุกอย่างนี้ เอามาจากข้างนอก ต้องซื้อเขาทั้งนั้น รวมแล้วชาวนาไทยทุกวันนี้อยู่ด้วยตนเองทำนาไม่ได้ ถ้าไม่ซื้อปัจจัยการผลิตเหล่านี้จากข้างนอกมา ก็ทำนาไม่ได้

อย่างนี้เขาเรียกว่าเป็นเกษตรกรรมแบบพึ่งพา เมื่อพึ่งพาเขาไม่เป็นตัวของตัวเองแล้วก็หมดอิสระภาพ เป็นการเกษตรที่สูญเสียอิสระภาพ ไม่มีความเป็นตัวของตัวเองและไม่สามารถเป็นตัวของตัวได้ ถ้าอย่างนี้ เกษตรกรรมของเราก็ไม่สามารถอยู่ได้ด้วยดี

ในสภาพอย่างนี้ โดยการผลิตก็พึ่งพาเขาแล้ว ในทางการตลาดก็ขาดอำนาจต่อรอง ไม่เป็นตัวของตัวเอง แค่นั้นไม่พอ แม้แต่การบริโภคก็ต้องพึ่งพาเขาอีก เพราะการบริโภคก็ต้องอาศัยสินค้าจากที่อื่นทั้งนั้น แม้แต่ของกินของใช้เล็กๆ น้อยๆ เช่น สบู่ ยาสีฟัน ตลอดจนไปจนถึง โทรทัศน์ วิทยุ รถมอเตอร์ไซด์ ก็ต้องซื้อเขาทุกอย่าง ไม่สามารถสร้างสรรค์ผลิตด้วยตนเอง

อาชีพเกษตรกรรมนั้น ตามธรรมดาที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติอยู่แล้ว จะเพาะปลูกได้ก็ต้องพึ่งดิน น้ำ ฟ้าฝน และการหมุนเวียนของฤดูกาล ประเทศที่พัฒนาขึ้นมาเป็นประเทศอุตสาหกรรมที่ก้าวหน้านั้น ก็เพราะไม่พอใจที่ชีวิตความเป็นอยู่ต้องขึ้นต่อธรรมชาตินี้แหละ จึงได้เพียรพยายามเอาชนะธรรมชาติ หาทางพิชิต และจัดสรรควบคุมธรรมชาติให้ได้ เพื่อจะได้มีความสะดวกสบายได้เต็มที่ โดยทำอะไรๆ ได้ด้วย

ตนเอง ไม่ต้องรอฟ้าฝนเป็นต้น ความเจริญก้าวหน้าหลายอย่างก็เป็นคุณประโยชน์จริงๆ แม้ต่อเกษตรกรรม เช่น การชลประทาน เครื่องสูบน้ำ เป็นต้น

แต่ผลรวมทั้งหมดของความเจริญที่ผ่านมาในยุคอุตสาหกรรมนั้น แทนที่จะเป็นการชนะธรรมชาติ ก็กลายเป็นการทำลายธรรมชาติ ทำให้ธรรมชาติเสีย แล้วกลับมาเป็นโทษแก่มนุษย์เอง

ปัจจุบันมนุษย์ทุกคนต่างก็ต้องประสบโทษภัยนี้ทั่วกัน แต่พวกที่ประสบโทษภัยร้ายแรงที่สุดกลับจะเป็นพวกประเทศกำลังพัฒนาหรือประเทศในโลกที่สาม ที่ส่วนใหญ่เป็นอยู่ด้วยอาชีพเกษตรกรรม เพราะแต่เดิมก็ต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ และแม้ปัจจุบันก็ยังต้องพึ่งอยู่ แต่ในอดีตนั้น ธรรมชาติยังดีอยู่ พอพึ่งอาศัยได้ ครั้นถึงปัจจุบันธรรมชาติเสื่อมโทรมเสียหายไป ทั้งที่ยังต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ แต่กลายเป็นธรรมชาติที่พึ่งไม่ได้ จึงแย่งยิ่งกว่าเก่า เช่นอย่างชาวนาในประเทศไทยของเรา ธรรมชาติที่ยังต้องพึ่ง ก็ตกอยู่ในสภาพที่พึ่งไม่ค่อยได้เสียแล้ว

เฉพาะพึ่งธรรมชาติอย่างเดียวก็แทบแย่อยู่แล้ว มิหนำซ้ำยังขยายขอบเขตการพึ่งพากว้างออกไปอีก คือ ต้องพึ่งพาขึ้นต่อพ่อค้าคนกลาง นายทุนต่างๆ ที่ขายหรือให้เช่าอุปกรณ์ประกอบอาชีพ เช่น รถไถ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เป็นต้น อย่างที่ว่ามาแล้ว เรียกว่าแทบจะหมดอิสรภาพโดยสิ้นเชิง

ถ้าหากเกษตรกรจะฟื้นตัว ก็ต้องสำนึกรู้ตัวที่จะตัดการพึ่งพาให้น้อยลง ให้เป็นเกษตรกรรมที่พึ่งตนเองได้มากที่สุด มีอิสรภาพมากที่สุด เพราะลำพังแต่พึ่งพาธรรมชาติอย่างเดียวก็มากพออยู่แล้ว ไม่ควรเพิ่มเจ้านายข้างนอกเข้ามาอีก ควรจะอยู่อย่างกลมกลืนและเกื้อกูลกันกับธรรมชาติ มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างฉลาด ด้วยความรู้เท่าทัน และปฏิบัติในทางที่ตนเองกับธรรมชาติ จะเกื้อกูลกันให้มากที่สุด

ที่นี้แรงงานล่ะ ตัวตนเอง ที่จะเป็นแรงงานมีคุณภาพในภาคเกษตรกรรม ก็ไปเป็นแรงงานด้อยคุณภาพในภาคอุตสาหกรรม คนหนุ่มสาวที่จะเป็นกำลังสร้างสรรค์ชั้นนำในชนบท ก็ไปเป็นคนด้อยการศึกษาที่เพิ่มปัญหาให้แก่เมือง เพราะว่าเมื่อการเกษตรไม่ให้ความหวัง คนก็นิยมไปทำงานในภาคอุตสาหกรรม แรงงานเหล่านี้ส่วนใหญ่จึงมาจากชนบท แรงงานที่มีกำลัง คือคนหนุ่มคนสาวก็ทิ้งถิ่นไป ไปเข้าโรงงานอุตสาหกรรมหรือเป็นแรงงานก่อสร้างในเมือง เหลือแต่คนแก่ และเด็ก ชนบทก็เลยไม่มีกำลังเหลือ

ก่อนหน้านี้ เราก็มีการทิ้งถิ่นไปเพราะการศึกษาอยู่แล้ว เนื่องจากมีค่านิยมในการเลื่อนฐานะทางสังคมด้วยการศึกษา ถ้าเด็กมีหัวดี สมองดี ก็เข้าสู่วงจรการศึกษา ออกจากชนบทเข้าเมืองไป แล้วก็ไปมีอาชีพอื่นอยู่ในเมืองนั้น ไม่เวียนกลับมา

ถึงจะไม่ทิ้งถิ่นไปเข้าเมือง ทั้งๆ ที่บ้านก็ยังอยู่กับที่นั่นแหละ แต่ก็ไม่ทำนา ในชนบทเวลานี้ หลายถิ่น โรงงานอุตสาหกรรมก็ไปตั้งอยู่ตามข้างถนนใหญ่แล้ว เด็กหนุ่มสาวที่มีกำลัง ถึงจะอยู่กับนา ก็ไม่ทำนาแล้ว เข้าก็แต่งตัวเข้าเครื่องแบบของโรงงาน มีรถของโรงงานมารับ เย็นเลิกงานแล้วรถก็มาส่งกลับบ้านถึงที่ ไปทำงานที่โรงงานดีกว่าทำนา งานก็เบากว่า แล้วก็ไม่ต้องเสี่ยง เพราะถึงเดือนถึงเวลาก็ได้ค่าจ้างตามกำหนด แถมยังได้พบปะสังสรรค์สนุกสนานกันมากกว่า ไม่ต้องมีชีวิตที่เจียบเหงาอยู่กับนาและคอกควาย

ยิ่งกว่านั้น นอกจากทำน่าน่าเบื่อ ไปโรงงานสนุกสนานดีกว่าแล้ว ในระยะที่ผ่านมานี้ คนมีเงินนิยมกว้านซื้อที่ดินกันมาก ราคาที่ดินพุ่งสูงลิ่วอย่างรวดเร็ว ชาวนาที่หวังเงินก้อนใหญ่จากการขายที่ดิน ถึงมีนาก็ไม่ทำ ได้แต่รอเวลาที่จะขาย ที่ขายไปแล้ว ก็ไม่ทำ เพราะไม่มีที่ที่จะทำและมีเงินก้อนสบายแล้ว ถ้าเงินที่ขายนั้นหมด ก็ต้องเช่าที่เขาทำนา หรือไม่ก็ไปรับจ้างทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งอาจจะตั้ง

ชั้นในที่เคยเป็นนาของตนเองนั่นแหละ เวลานี้ที่ดินของชาวนาเปลี่ยนมือไปเป็นของนายทุนมากมายเหลือประมาณแล้ว ชาวนารุ่นลูกหลานอย่าว่าแต่ที่ทำกินเลย ที่อยู่ก็จะไม่มี*

ก็เป็นอันว่า ภาคเกษตรกรรมนี้ต้องสูญเสียแรงงานที่มีคุณภาพ ทั้งแรงงานสมองและแรงงานกาย แรงงานสมองก็เข้าวงจรการศึกษาไป แรงงานกายก็ไปเข้าโรงงานอุตสาหกรรม ที่ดินที่จะทำมาหากินก็หมดไปๆ ฉะนั้นในแง่เกษตรกรรม ทั้งๆ ที่สังคมของเราส่วนใหญ่ยังเป็นเกษตร แต่ในสภาพอย่างนี้ เราจะเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ดีได้ยาก

ถ้าจะเป็นสังคมอุตสาหกรรม ก็ต้องมีชีวิตแบบนักผลิต

ต่อไป ดูทางด้านอุตสาหกรรม การที่จะเป็นสังคมอุตสาหกรรมที่ดีได้นั้น ประชาชนจะต้องเป็นนักผลิต

นักอุตสาหกรรมก็คือนักผลิต ต้องมีความคิดในเชิงสร้างสรรค์ และขยันในการผลิต แล้วก็ต้องมี specialization คือความชำนาญพิเศษเฉพาะทางอย่างที่ว่าเมื่อก็ แต่การที่จะมี specialization ได้นั้น มองในเชิงศิลปวิทยาก็ต้องมีความเป็นเลิศทางวิชาการ จะต้องสร้างความเป็นเลิศทางวิชาการให้ได้ แต่เราพร้อมไหมในแง่อย่างนี้

ลองมาดูกันว่า ความเป็นนักผลิตที่ดี specialization[†] ที่โยงไปถึงความเป็นเลิศทางวิชาการก็ดี อันนี้เมื่อวิเคราะห์ลงไปอีก เราขาดแคลนอะไรที่จะทำให้เป็นได้ยาก

* นี่คือสภาพหนึ่งของสังคมไทยยุคเศรษฐกิจฟองสบู่ ในทศวรรษจากปี ๒๕๓๐

† specialization คือความชำนาญพิเศษเฉพาะทางนี้ ในทางอุตสาหกรรม โยงไปยังหลักการแบ่งงานซอยละเอียด ("detailed" division of labour) ตามแนวคิดของ Adam Smith นักเศรษฐศาสตร์คนสำคัญ ซึ่งทำให้งานมีประสิทธิภาพ ผลผลิตสูง แต่ค่าแรงต่ำ การแบ่งงานซอยยิบนี้ ได้ก้าวหน้าขึ้นใหญ่ในอเมริกา เมื่อนาย Henry Ford จัดตั้งระบบสายพานประกอบชิ้นส่วน (assembly line) ขึ้นในโรงงานของเขา เมื่อ ๗ ต.ค.

เริ่มแรก การมองความหมายของความเจริญ แม้แต่ความเจริญ
นี้ก็ต้องวิเคราะห์ว่า *ความเจริญคืออะไร?*

ที่ผ่านมา เราต้องการเจริญแบบฝรั่ง เราเห็นฝรั่งเจริญแล้ว
เราก็อยากจะเจริญอย่างฝรั่ง เวลาบอกว่าเจริญก็มองไปที่ฝรั่ง ที่นี้
ลองถามความหมายของคำว่า “เจริญอย่างฝรั่ง” นี้ว่าเจริญอย่างไร ก็
มีคำตอบสองแบบ เรียกว่าตอบแบบนักผลิต กับตอบแบบนักบริโภคน

ถ้า**ตอบแบบนักบริโภคน** จะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม ความหมาย
จะออกมาว่า เจริญอย่างฝรั่งคือมีกินมีใช้อย่างฝรั่ง หมายความว่า
ฝรั่งมีอะไร ฉันก็มีอย่างนั้นด้วย ฝรั่งมีทีวี ฉันก็มีทีวีด้วย ฝรั่งมีรถยนต์
ฉันก็มีรถยนต์ด้วย การมีกินมีใช้อย่างฝรั่ง นี้เรียกว่าเจริญอย่างฝรั่ง
แบบนักบริโภคน นี่เป็นคำตอบแบบที่หนึ่ง

ที่นี้คำตอบอีกแบบหนึ่ง เรียกว่า**คำตอบแบบนักผลิต** คำว่าเจริญ
อย่างฝรั่งคือทำได้อย่างฝรั่ง หมายความว่า ฝรั่งทำอะไรได้ เราก็ทำ
อันนั้นได้ ฝรั่งทำรถยนต์ได้ ฉันก็ทำรถยนต์ได้ ฝรั่งทำคอมพิวเตอร์ได้
ฉันก็ทำคอมพิวเตอร์ได้ อย่างนี้เรียกว่าความเจริญในความหมายของ
นักผลิต ขอให้วิเคราะห์คนไทยว่า พวกเราส่วนมากมองความเจริญกัน

๒๔๕๖/1913 ทำให้ลดเวลาประกอบรถยนต์คันหนึ่ง จาก ๑๒.๕ ชม. เหลือเพียง ๑.๕ ชม. อุตสาหกรรมอื่นก็ทำตามแล้วพากันเฟื่องฟูมาก

พอดีปีต่อมา ๒๔๕๗/1914 เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ ขึ้นในยุโรป พวกประเทศสัมพันธมิตร กู้เงินจากอเมริกา แล้วซื้อสินค้ารวมทั้งยุโรปกรณ์จากอเมริกา อุตสาหกรรมของอเมริกายิ่งเติบโต คนอเมริกันเองก็เก็บออมเพราะหวั่นกลัวต่อสถานการณ์ อเมริกาเข้าร่วมสงครามในปี ๒๔๖๐/1917 ขณะที่คู่สงครามบอบช้ำหนักแล้วทั้งสองฝ่าย ปีต่อมา ๒๔๖๑/1918 สงครามจบลง ยุโรปทั้งฝ่ายแพ้และฝ่ายชนะต่างก็ย่อยยับ อเมริกาเฟื่องลงแรงไปไม่นาน และเป็นกาไปรบนอกถิ่น ดินแดนของตัวไม่ระคาย กลายเป็นผู้ฟื้นฟูช่วยยุโรป นับแต่นั้นมา อเมริกาก็กลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมนำหน้า เป็นมหาอำนาจทั้งโดดเด่นทางการเมือง และรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ

ในความหมายไหน

เรื่องความคิดความเข้าใจ (ทางพระเรียกว่าทฤษฎี) นี้ เป็นปัจจัยที่สำคัญมาก บางทีมันแฝงอยู่โดยไม่รู้ตัวเลย จากการเข้าใจความหมายอย่างนี้ก็นำไปสู่ทัศนคติและค่านิยม แล้วมันก็กำหนดวิถีชีวิตและระบบพฤติกรรมทั้งหมด

เพราะฉะนั้น ถ้าเรามองความเจริญในความหมายของนักบริโศค เมื่อเราอยากเจริญแบบฝรั่ง เราก็จะมีพฤติกรรมตามแบบของคนที่ยากมีอยากใช้อย่างฝรั่ง แล้วจะเป็นอย่างไร เราก็ต้องซื้อต้องหา อาจจะกู้หนี้ยืมสินก็แล้วแต่ ต้องหาเงินมาให้ได้ เพื่อซื้อมาบริโศคหรือครอบครองให้ได้ เราจึงจะเจริญอย่างฝรั่ง แต่ถ้าเรามองความหมายว่าเจริญอย่างฝรั่งคือทำได้อย่างฝรั่ง พฤติกรรมของเราก็จะไม่เป็นอย่างนั้น แต่เราจะมีพฤติกรรมที่แตกต่างไปเลย เฉพาะอย่างยิ่งจะนำไปสู่การศึกษา และการผลิต

ตกลงว่า เรามีค่านิยมบริโศค และคนไทยเรานี้มีค่านิยมอีกอย่างหนึ่งอยู่แล้ว เรียกว่าค่านิยมอวดโก้ ซึ่งจะมาเข้าคู่กันคล่องเลย ค่านิยมบริโศค กับค่านิยมอวดโก้ พอมันเข้าคู่กันก็ได้ความ ไปด้วยกันดีเลย เราก็จะมีจะบริโศคจะใช้เพื่อจะอวดให้เขาดูว่าเรานี้โก้ ว่าเรานี้แม่งอวดโก้ก็ยิ่งบริโศคให้มากและให้แพงหู ก็เลยไปกันได้ดี แต่รวมแล้วก็ไม่ส่งเสริมการผลิตทั้งสิ้น ฉะนั้น ถ้าคนไทยยังมีปัญหาเรื่องค่านิยมบริโศคและค่านิยมอวดโก้ การสร้างสรรค์อุตสาหกรรมที่แท้จะทำได้ยาก

ที่นี้ ค่านิยมที่ตรงข้าม คือค่านิยมผลิตนี้ เชื่อมโยงกับอะไรสักลงไปอีก เมื่อกี้นี้บอกแล้วว่าการสร้างสรรค์อุตสาหกรรมจะต้องมี specialization คือความชำนาญพิเศษเฉพาะทาง ซึ่งอาศัย**ความเป็นเลิศทางวิชาการ** ความเป็นเลิศทางวิชาการนี้จะสำเร็จได้ด้วย**ความใฝ่รู้** คนที่จะสร้างสรรค์พัฒนาอุตสาหกรรมได้ ต้องมีความใฝ่รู้ คือ

ต้องการรู้ในเรื่องนั้นๆ อย่างจริงจังลึกซึ้งถึงที่สุดจนเห็นแจ่มแจ้ง ซึ่งเราเห็นได้ในลักษณะการดำเนินชีวิตของฝรั่ง ถ้าฝรั่งต้องการรู้อะไร เขาจะยอมสละทุกอย่าง จะยอมแม้แต่อุทิศชีวิตให้แก่เรื่องนั้น ยอมเสี่ยงชีวิตไป หรือให้ชีวิตเป็นเรื่องนั้นเลย เพื่อให้ทำได้เต็มที่

แต่คนไทยเราจะยอมทำอย่างนั้นไหม เราอาจจะพูดถึงความ เป็นเลิศทางวิชาการ แต่ไม่ได้มีฐานที่หนักแน่น มหาวิทยาลัยก็บอกว่า ต้องมีความเป็นเลิศทางวิชาการ แต่เราจะสร้างได้หรือ ในเมื่อคนของ เราไม่มีความใฝ่รู้ ความใฝ่รู้นี้เป็นปัจจัยที่สำคัญมาก จะต้องสร้างให้ได้ ความใฝ่รู้จะนำไปสู่ความเป็นเลิศทางวิชาการ แล้วความชำนาญ พิเศษเฉพาะทาง หรือ specialization ก็สำเร็จด้วย

ที่นี้ต่อไป คือนิสัยรักงาน นิสัยรักงานนี้ค่อนข้างจะตรงกันข้าม กับนิสัยสนุกสนานบันเทิง ตอนนี้เรากำลังมองถึงการทำอุตสาหกรรม ให้สำเร็จเท่านั้นนะ แง่ร้ายเรายังไม่พูด ที่จริงมันมีแง่ร้ายด้วย ฝรั่ง สร้างความเจริญมาด้วยปัจจัยตัวนี้จนสำเร็จ แต่เสร็จแล้วฝรั่งก็ได้รับ ผลร้ายของมันด้วย เช่นความเครียด เป็นต้น

ฝรั่งบอกว่า ตัวเขาเองประสบความสำเร็จในการสร้างอุตสาหกรรม ด้วย work ethic หรือจริยธรรมในการทำงาน ฝรั่งพูดคำนี้บ่อย ตั้งแต่ยุคเริ่มอุตสาหกรรมเลย ฝรั่งเจริญมาด้วยหลักข้อนี้

ฝรั่งผจญกับความขาดแคลน เขามีไม่พอบริโภค กินใช้ลำบาก เพราะอยู่ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่บีบคั้น อากาศหนาวเย็น ทุกข์ ทรมาน ต้องดิ้นรนต่อสู้อย่างหนัก ซึ่งนำไปสู่ความคิดที่จะเอาชนะ ธรรมชาติด้วย

ฝรั่งนึกว่าการเอาชนะธรรมชาติได้คือความสำเร็จทุกอย่าง เขา จะมีชีวิตที่เป็นสุข ฉะนั้น ฝรั่งจึงดิ้นรนต่อสู้ เมื่อประกอบการอาชีพก็ ขยันหมั่นเพียร ถึงจะผลิตได้มาก ก็ประหยัด เก็บหอมรอมริบไว้ ไม่ ยอมฟุ้งเฟ้อบริโภคมาก ไม่ยอมบำรุงบำเรอตัวเอง แต่เก็บไว้เป็นทุน

สร้างสรรค์ และทำงานต่อไป อันนี้เขาเรียกว่า work ethic ข้อสำคัญ คือต้องมีความขยันหมั่นเพียร อดทน ตั้งหน้าตั้งตาทำงาน และประหยัด อดออม

ฝรั่งสร้างอุตสาหกรรมมาได้ด้วยวิธีการแบบนี้ เขาก็มีนิสัยรักงาน และจึงไม่เห็นแก่ความสนุกสนานบันเทิง จนกระทั่งว่า คำว่า “งาน” หรือ work ของฝรั่งนี้ ต้องมีคำว่าหย่อนใจ หรือ leisure มาเป็นคู่ เพื่อให้ได้พักผ่อนได้สบายบ้าง เพราะตัวงาน คือ work นี้ มันเคร่งเครียด มันหนัก เป็นเรื่องที่เหนื่อยยาก

concept หรือการเข้าใจความหมายของฝรั่ง ในเรื่องงาน หรือ work ไม่ใช่เป็นเรื่องสนุกสนาน หรือสบาย แต่สำหรับคนไทย คำว่างาน เป็นเรื่องสนุกสนานด้วย งานวัดคืออะไร ลองนึกดู คนนึกถึงการไปเที่ยว ไปบันเทิง งานกลืน งานผ้าป่า ทำไมเป็นงาน งานของเราสนุกทั้งนั้น เรานึกถึงงานนี้สบายเลย แต่ฝรั่งนึกถึงงานต้องเตรียมสู้เต็มที่ concept มันผิดกันหมด

ต่อจากนี้ ก็ยังมีความขยันหมั่นเพียร การอดออมประหยัด คือใช้จ่ายให้น้อย จึงจะสะสมทุนได้ การทำอุตสาหกรรมต้องมีการสะสมทุน อีกอย่างหนึ่งที่สำคัญคือต้องรู้จักวางแผน

ฝรั่งเป็นนักวางแผน จะเชิญหรือนิมนต์ใครไปสอนที่ ต้องเชิญหรือนิมนต์ล่วงหน้าเป็นปีสองปี วางแผนกันนานเหลือเกิน แต่ของคนไทยนี่เอาไว้ใกล้ๆ จวนๆ ค่อยบอก ก็เป็นอย่างนี้ ตรงข้ามกับเขา เราจึงมีชีวิตแบบอยู่ไปวันๆ หรือผ่านไปวันๆ แล้วก็เลยไม่เห็นคุณค่าของเวลา

จะเห็นชัดว่า วัฒนธรรมของตะวันตก กับตะวันออก ในช่วงแรกที่เข้ามาขัดกันมาก เกี่ยวกับความเข้าใจในเรื่องเวลา ฝรั่งเห็นความสำคัญของเวลาเหลือเกิน ถ้ามีการนัดหมายอะไรต่างๆ ทุกอย่างต้องเป็นไปตามเวลา การวางแผนและการนัดหมายอะไรต่างๆ เป็นเรื่องของเวลาทั้งนั้น แต่คนไทยไม่เห็นความสำคัญในเรื่องนี้เลย นัดไว้

๓ โมง ไป ๓ โมงครึ่ง การวางแผนก็ไม่สำคัญเหมือนกัน นี่ก็เป็นลักษณะชีวิตของเรา

ตกลงว่า ลักษณะชีวิตแบบอุตสาหกรรมที่สัมฤทธิ์ผลจะต้องทำอย่างนี้ เรื่องทางด้าน*วัฒนธรรม*ไม่ใช่เรื่องย่อย แต่เป็นเรื่องใหญ่ทีเดียว ไม่ใช่จะมัวไปมองดูแต่ความสามารถเชิงเทคนิคเท่านั้น ถ้าไม่มีทุนทางด้านจิตใจและลักษณะนิสัยเหล่านี้แล้วไปไม่รอด

บางทีคนของเราอาจจะหลังไหลไปเข้าโรงงานอุตสาหกรรมโดยไม่ได้มีจิตใจแบบนักผลิต หรือนักอุตสาหกรรมเลย เพียงแต่อยากจะหนีออกไปจากงานเกษตรที่เหน็ดเหนื่อย เบื่อหน่าย และไร้ความหวังเท่านั้น เข้าไปในโรงงานด้วยความอยากสะดวกสบายสนุกสนานด้วยซ้ำ ถ้าเรื่องมีแค่นี้ การเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรมของเรา ก็จะเป็นเพียงการเป็นแรงงานทางด้านกำลังกายให้เขาเท่านั้น

ถ้าอยากจะเป็นประเทศอุตสาหกรรมให้ดี การศึกษาจะต้องผลิตกำลังคนที่มีความรู้ความสามารถ ที่มีจิตใจเป็นนักผลิตขึ้นมาเป็นแรงงานบริหาร เป็นแรงงานสมอง และแรงงานฝีมือ ที่จะนำสังคมให้ก้าวหน้าไปทางด้านอุตสาหกรรมให้เป็นอุตสาหกรรมชั้นนำ ไม่อย่างนั้นแล้วก็จะเป็นอย่างที่ว่า คือจะเป็นที่ระบาย หรือจะต้องไปเก็บเอาอุตสาหกรรมที่เขาโยนทิ้ง ที่เรียกว่า *throwaway industries* ของเขามา

เรื่อง *throwaway industries* นี้ บางทีประเทศอุตสาหกรรมที่เจริญแล้ว เขาต้องการระบายสิ่งที่ทำให้เกิดมลภาวะออกไปไกลๆ ตัวหน่อย จริงอยู่ในแง่อุดมคติหรือในทางหลักการก็ยอมรับร่วมกันว่า จะต้องช่วยกันแก้ปัญหา เพราะว่าปัญหามลภาวะเกิดที่ไหน สภาพแวดล้อมก็เสียถึงกันหมด แต่ในทางปฏิบัติ คนก็ยังเห็นแก่ตัวอยู่นั้นแหละ เอาแค่ขอให้พ้นหน้าบ้านฉันไปก่อน คือใช้วิธีปิดสวะให้พ้นหน้าบ้านฉันนั้น ประเทศใหญ่ๆ จึงต้องการให้โรงงานอุตสาหกรรมที่มีมลภาวะมากนัก ออกไปให้พ้นประเทศของตน

ถ้าเราไม่ระวังให้ดี เราอาจจะเป็นประเทศที่รับระบอบสิ่งที่เขาโยนทิ้งเหล่านั้นมา เราจะรับเอาโรงงานอุตสาหกรรมประเภทที่มีมลภาวะมากๆ เข้ามาตั้งในประเทศของเราให้เต็มไปหมด ในแง่หนึ่งประเทศทั้งหลายก็เอาเปรียบซึ่งกันและกันอยู่เรื่อย เราจึงต้องมีความรู้เท่าทัน อันนี้ก็เป็นเหตุผลอย่างหนึ่งที่ทำให้ต้องคิดว่า เราน่าจะเข้าไปสู่ยุคข่าวสารข้อมูลหรือไม่ เพราะถ้าเราจะเอาอุตสาหกรรม เราอาจจะต้องมาต่อสู้กับมลภาวะนี้อย่างหนัก

ถ้ามลภาวะเกิดในประเทศไทย มันจะร้ายยิ่งกว่าในประเทศฝรั่งอีก เพราะอะไร เพราะในประเทศฝรั่งนั้น ระบบชีวิตที่มีวินัยเขาเคยชินกันมานาน เป็นระเบียบที่มีการควบคุมกันจริงจัง แต่ของเรานี้ไม่รู้จักรูม แม้จะมีกฎหมายออกมาก็ควบคุมไม่ได้จริงจัง ถึงแม้ทำท่าจะควบคุม แต่ในที่สุดการควบคุมก็ไม่ได้ผล ก็จะยิ่งแย่

อย่างอากาศในกรุงเทพฯ เดี่ยวนี้ กับอากาศในอเมริกาเมืองใหญ่ๆ ใครจะแยกว่ากัน ไม่แน่ใจ ของเราคงแยกว่า เพราะว่าประเทศที่พัฒนาแล้วนั้น พอมีภัยแล้วเขาไม่ประมาท เขาเอาจริงเอาจังในการควบคุมพอสมควร แต่ของเรานี้เดี๋ยวก็มีปัญหาเรื่องคอร์รัปชั่นบ้าง การทำเหยาะแหยะบ้าง การขาดวินัยบ้าง ของเสียก็ระบายออกมาได้ ทั้ๆ ที่มีกฎหมายควบคุมก็ไม่สำเร็จ แค่เรื่องควันดำนี้เราก็แก้กันไม่รู้จักจบ เดี่ยวก็ทำทำกันเสียที บอกว่า เอ้า จะกวดขันเรื่องควันดำนะ ไม่ให้มีรถควันดำ ทำไปได้สักสิบวันยี่สิบวันก็กลับมาเป็นอย่างเก่าอีก ก็หมุนเวียนกันอยู่อย่างนี้

นี่ก็เป็นเรื่องของยุคอุตสาหกรรม ที่ว่าเราจะไปดีไหม ถ้าเราตกลงว่าจะเอาอุตสาหกรรม เราจะต้องพัฒนาคนของเราให้มีคุณภาพ อย่างที่ว่ามานี้ เริ่มตั้งแต่มีความใฝ่รู้ เพื่อสร้างความเป็นเลิศทางวิชาการ ที่จะนำไปสู่ specialization จะต้องมีค่านิยมผลิต มองความหมายของความเจริญแบบนักผลิต มีนิสัยรักงาน มีการประหยัดเก็บ

ออม รู้จักวางแผนอะไรต่างๆ เหล่านี้ ซึ่งเป็นเรื่องของชีวิตในระบบอุตสาหกรรม ส่วนในแง่ของโทษก็ต้องว่ากันอีกด้านหนึ่ง ฝรั่งเศสก็เป็นมาอย่างนี้แหละ และเวลานี้ฝรั่งเศสก็ได้รับโทษจากสิ่งเหล่านี้ เช่นปัญหาทางด้านจิตใจ เป็นต้น

เข้าสู่ยุคข่าวสารข้อมูล ได้เพิ่มทุนพัฒนาปัญญา หรือเอามาเสริมโมหะให้แก้กล้า

ต่อไปก็เข้าสู่ยุค information หรือ ยุคข่าวสารข้อมูล ซึ่งคนก็จะต้องมีความพร้อมไปอีกแบบหนึ่ง ในยุคข่าวสารข้อมูลนี้ ข่าวสารข้อมูลจะมากมายเหลือเกิน ทั้งโดยปริมาณและโดยความรวดเร็วที่ผ่าน ถ้าคนไม่พร้อม ก็จะไม่สามารถถือเอาประโยชน์จากข่าวสารข้อมูลเหล่านี้ อันนี้คือปัญหาที่หนึ่ง ที่ว่าไม่สามารถถือเอาประโยชน์จากข่าวสารข้อมูล ที่มีมากมายพร้อม แถมบางทีกลับได้รับโทษอีกด้วย ได้รับโทษอย่างไร

๑. ไม่รู้จักใช้เทคโนโลยีด้านข้อมูลข่าวสาร คือใช้ไม่เป็น คนที่ใช้เป็นเขาใช้อย่างไร ถ้าพูดตามศัพท์สมัยปัจจุบันก็เรียกว่า ใช้เทคโนโลยี เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต และพัฒนาสังคม

ถ้าไม่รู้จักใช้ เราก็ได้แค่เอาเทคโนโลยีมาทำให้เกิดความหลงระเริงมัวเมา หรือใช้ในทางที่เป็นการทำลายคุณภาพชีวิตด้วยซ้ำ เช่น ไม่ได้ใช้ทีวีเพื่อดูรายการที่เป็นประโยชน์ เพื่อหาความรู้ที่จะเอามาใช้ทำประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมของตนเอง เอามาพัฒนาครอบครัว พัฒนาความเป็นอยู่

คนที่เขาดูเป็นใช้เป็น เขานึกเขาคิด เช่นนึกว่าลูกของเรามีปัญหาสุขภาพ เราหาดูรายการอะไรจึงจะได้ความรู้เรื่องอย่างนั้น อย่างนี้เรียกว่ารู้จักใช้เทคโนโลยี แต่เราคิดเพียงแค่ว่า โอ้ เรามีเทคโนโลยี เรามีทีวี เราโก้ มีหน้ามีตา อวดชาวบ้านได้ และเราจะได้

ดูรายการสนุกๆ เอาแค่นั้น ดูเพลินๆ แล้วพอ

เมื่อใช้ไม่เป็น ก็ได้แค่ความสนุกสนานบันเทิง เลยกไปอีก ก็ลุ่มหลงมัวเมา เสียงานเสียการ แล้วยังเสียสุขภาพอีก เพราะนั่งแกรวและนอนตึกเกินไป มัวแต่ดูรายการสนุก ตกงไม่ได้อะไรเลย ดูทีวีทั้งวันไม่ได้อะไร ดูทั้งเดือนทั้งปีก็ได้อะไร มีแต่เสีย เพราะใช้เทคโนโลยีไม่เป็น นี่ก็เป็นปัญหา

เราใช้เทคโนโลยีเป็นไหม คือได้ใช้เทคโนโลยีนั้นเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมหรือเปล่า หรือใช้แล้วกลับเป็นโทษแก่ชีวิต อาตมาไปบ้านนอกที่ไร เวลาไปวัดที่จังหวัดเดิมก็พบปัญหา วัดอยู่ใกล้ตลาด พอถึงวันเสาร์ เสียงดังเอ็ดมาจากตลาด จากร้านกาแฟ ปรากฏว่า เขามุงดูมวยตู่กัน มวยตู่ก็คือเขาเอาทีวีไปใช้สำหรับพนันมวยกัน นี่เป็นตัวอย่างของการที่เราดูทีวี ใช้เทคโนโลยีเพื่อหาความสนุกอย่างไม่มีจุดหมาย ถ้าอย่างนี้ก็ปัญหา เรียกว่าใช้เทคโนโลยีไม่เป็น

๒. ปฏิบัติต่อสื่อมวลชนไม่ถูกต้อง ในฐานะที่สื่อมวลชนเป็นแหล่งข่าวสารข้อมูล เรื่องนี้ก็คล้ายกับการใช้เทคโนโลยี ในการใช้สื่อมวลชน เช่น อ่านข่าว อ่านเรื่องราวต่างๆ นี้ เรามีเจตนาของตัวเอง ใหม่ว่ามุ่งหมายจะเอาอะไร จะเลือกหาสิ่งที่เป็นประโยชน์เป็นสาระหรือต้องการตอบปัญหาในเรื่องไหน ต้องการหาความรู้หรือข้อมูลไปใช้ในเรื่องอะไร มีก็คนที่มีความคิดอย่างนี้

โดยมากก็สักแต่จะให้มีอะไรมาอ่านให้สนุกสนาน อ่านเพื่อตื่นเต้นบ้าง อ่านเพื่อจะเอาไปคุยกับเขาได้ ว่าเรื่องนี้ฉันรู้ดีกว่าแก อะไรทำนองนี้ ถ้าอย่างนี้ก็เรียกว่าใช้สื่อไม่เป็น ไม่มีประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต แต่กลายเป็นทาส ที่จะถูกเขาชักจูงไป ยิ่งถ้าสื่อไม่มีคุณภาพด้วยก็ยิ่งไปกันใหญ่

สื่อมวลชนนั้น ถ้าไม่มีความรับผิดชอบ ก็สนองความต้องการตามความชอบใจของคนที่อ่านที่ดู แล้วก็ชักจูงไปในทางที่ผิด ทำให้

หลงผิด เข้าใจผิด ทำให้หมกมุ่นวนวายกับเรื่องไม่เป็นเรื่อง เรื่องที่เป็นประโยชน์ก็ไม่เลือกามาให้

ด้วยเหตุนี้ แม้จะเข้ามาอยู่ในสังคมยุคข่าวสารข้อมูล มีแหล่งมีทุนที่จะสร้างเสริมความรู้ความเข้าใจพร้อมบริบูรณ์ แต่ถ้าปฏิบัติไม่ถูกต้อง แทนที่จะได้ประโยชน์ เอาข้อมูลข่าวสารมาเป็นเครื่องพัฒนาสติปัญญา ก็กลับกลายเป็นว่าไปพัฒนาโมหะให้มากขึ้น กลายเป็นว่ายิ่งลุ่มหลงมัวเมา และสับสน เติลิดไปในทางที่ผิดพลาดมากยิ่งขึ้น

ระวังจะได้แค่รับข่าวสาร แต่ไม่รู้จักสร้างสรรค์

ที่ว่านี่ก็เป็นการปฏิบัติต่อสื่อมวลชน ซึ่งจะต้องดูว่าคนของเราใช้สื่อมวลชนเป็นหรือไม่ ถึงตอนนี้ก็ลึกเข้าไปถึงตัวข่าวสารข้อมูล คือมาถึงขั้นตอนที่เรียกว่า เลือกรับ อันนี้เป็นขั้นที่หนึ่ง

เมื่อถามว่ารู้จักเลือกรับข่าวสารไหม ก็โยงไปถึงการใช้เทคโนโลยีด้วย คือ ถ้าเรารู้จักเลือกหาเลือกรับข้อมูล การใช้เทคโนโลยีก็จะเป็นไปในทางที่มีคุณค่า เช่นในการดูทีวี ก็รู้จักเลือกรายการที่เป็นประโยชน์ เป็นการใช้ทีวีอย่างมีคุณค่า และใช้อย่างเป็นนายไม่ตกเป็นทาสของสื่อ

แม้แต่ในรายการเดียวกัน ถ้าดูเป็น ก็เลือกเก็บเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์ ให้ได้ความรู้ ได้ข้อมูล ได้สิ่งที่จะนำมาพัฒนาคุณภาพชีวิต พัฒนาสังคม ไขแก้ปัญหาได้ ตอนแรกเลือกรับ คือเลือกดูรายการ ต่อไปเมื่อถึงเวลารายการนั้นมา ก็ต้องเลือกเก็บ คือ รู้จักจับเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์

ต่อจากเลือกเก็บแล้ว ก็ต้องให้ได้ความรู้จริง แม้จะเลือกเก็บเอาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แล้ว แต่ก็ยังมีปัญหาว่าทำอย่างไรจะให้เข้าถึงความรู้จริง ดังนั้น เลือกเก็บแล้วก็ยังไม่พอ จะต้องได้ความรู้ที่แท้ด้วยการที่จะได้ความรู้ที่แท้นั้น มีขั้นตอนที่จะต้องทำหลายอย่างที่เดียว คือ

การที่จะพยายามเพื่อเข้าถึงความรู้ที่แท้จริงนั้น ต้องอาศัยความใฝ่รู้ ความใฝ่รู้จะทำให้ต้องการความรู้ที่จริงแท้ ไม่ใช่เอาเพียงแค่งูเขามา อาจจะต้องตั้งข้อสงสัยว่าที่ได้ยินมานั้นจริงไหม สื่อมวลชนเป็นเพียงจุดเริ่มต้นให้เรา เราไม่ได้ถือสื่อมวลชนเป็นตัวตัดสินข้อมูล แต่เป็นจุดเริ่มต้นให้เราได้สัมผัสกับเรื่องนั้นๆ จากนั้นก็พิจารณาว่าเรื่องนี้เราควรจะสนใจไหม เราต้องการรู้จริงหรือควรจะค้นหาความจริงในเรื่องนี้ไหม ถ้าต้องการหรือสมควร เราจะสืบเข้าไปหาแหล่งเดิมเลย

เป็นอันว่า เราอาศัยสื่อมวลชนเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นตัวโยง แล้วจะต้องก้าวต่อไปให้เข้าถึงแหล่งความรู้ที่แท้จริง ผู้ใฝ่รู้จะไม่หยุด จะต้องเข้าถึงแหล่งความรู้ เพื่อจะได้ความรู้ที่จริงแท้ ต้องให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้อง ฉะนั้นจึงอาจจะต้องเดินทางไป อาจจะต้องไปถามไปหา ไปค้นอะไรต่างๆ แล้วก็ตามให้ทันให้ครบด้วย ไม่ว่าจะมียะไรเกี่ยวกับเรื่องนั้น ต้องตามให้ทัน

เมื่อเข้าถึงแหล่งแล้ว ตอนนั้นก็มาถึงตัวเอง คือการที่จะรู้จักวิเคราะห์ ในยุคที่แล้วมานี้ ที่วิทยาศาสตร์เจริญ และการที่ทำ specialization สำเร็จได้ ก็เนื่องมาจากความคิดเชิงวิเคราะห์

ยุคที่แล้วมานี้ เขาถือว่าเป็นยุคแห่งความคิดเชิงวิเคราะห์ คนแนวหน้าในยุคนั้นวิเคราะห์เก่ง และเอาจริงเอาจัง เพื่อจะหาความจริงให้ได้ ต้องสืบค้นหาว่าเบื้องหลังเรื่องราวข่าวสารนั้น ข้อมูลที่สื่กลงไปอีกเป็นอย่างไร ต้องรู้จักใช้ความคิดเชิงวิเคราะห์ พิจารณาแยกแยะ

ในขั้นตอนที่ต้องใช้ความคิดวิเคราะห์นี้ มักจะมีปัญหาอย่างหนึ่ง คือ ในสังคมที่ไม่พร้อม คนจำนวนมากจะมีความเมื่อยล้าทางความคิด สมองล้า ชี้อารมณ์จะคิด ยิ่งข้อมูลเข้ามามากๆ ก็ยิ่งมีความล้าที่จะคิด ยิ่งเราไม่ได้ตามยุคสมัยมาโดยตลอด และไม่ได้ฝึกกันเลยก็ยิ่งแย่

สังคมของเรา ไม่ได้สร้างความเจริญแบบนี้ขึ้นมาเอง เราไม่ได้เจริญมาตามลำดับขั้น จึงย่อมจะมีปัญหามาก สังคมของฝรั่งนั้น เขา

สร้างความเจริญของเขาขึ้นมาเอง เป็นความเจริญที่เป็นไปตามขั้น ตอน ความเจริญนั้นจึงเกิดขึ้นในเนื้อในตัวของเขา และเป็นไปตาม ความต้องการของเขา

แต่ของเรานี้ไปเจอความเจริญแบบสำเร็จรูปเข้ามาเลย เราไม่ได้ เตรียมตัวฝึกวิธีปฏิบัติไว้ พอเจอเข้าก็ได้แต่ติดเพลิงกับรสสนุกสนาน ตื่นเต้น เมื่อไม่ได้เตรียมพร้อมมาก่อน แม้แต่ในเชิงความคิด พอข้อมูล เข้ามา ก็เลยช้เกียจคิด เพราะมันมากเกินไป สมองล้า รับๆ เอาติ กว่า เขาว่าอะไรก็ว่าไปตามนั้น รอเขาคิดให้ หรือให้เขาคิดแทน

อันนี้เป็นสภาพปัญหาที่สำคัญ เพราะขณะนี้ ไม่ใช่เฉพาะ ประเทศของเราเท่านั้น แม้แต่ประเทศที่เจริญแล้วก็เป็นตัวช่วย

พวกประเทศเจริญนั้นเขาคิดมามากแล้ว เดียวนี้ก็เลยช้เกียจ คิด อย่างในอเมริกา สังคมเริ่มเป็นปัญหา คนกำลังหาทางให้คนอื่นคิด แทน โดยรอผู้ชำนาญการ หรือยกให้ผู้เชี่ยวชาญ

ส่วนคนของเรานี้มีลักษณะที่ว่า รับไม่ทัน เพราะข้อมูลท่วมทัน เข้ามา ก็เลยช้เกียจคิด คิดไม่ไหว

สภาพคิดไม่ไหว และช้คร้านที่จะคิดนี้ ก็เป็นปัญหาสำคัญอย่าง หนึ่ง เราจะแก้อย่างไร บางทีเราไม่รู้ตัวว่าเราช้เกียจคิด ก็เลยทำให้ เกิดลักษณะตื่นตูมตามข่าวลือ นี่เป็นลักษณะสำคัญอีกอย่างหนึ่ง เมื่อ ตื่นตูมตามข่าวลือก็ทำให้ไม่รู้จริง

ถ้าจะใช้ศัพท์ให้รุนแรง ก็เรียกว่าเป็น *ความมกง่ายทางความรู้และ ความคิด* สภาพนี้มีมากขึ้น

ความมกง่ายในความรู้ ก็หมายความว่า ไม่ต้องสืบค้นหาความรู้ จริงหรืออก เขาว่ามาอย่างไร สื่อมวลชนว่ามาอย่างไร ก็เอาก็รับไปเลย

ส่วนมกง่ายทางความคิดก็หมายความว่า ช้เกียจคิด ไม่ต้องไป คิดมัน เขาคิดมาให้เสร็จแล้ว

เมื่อมกง่ายอย่างนี้ ก็ไม่รู้จริง เมื่อไม่รู้จริงก็ทำให้มองอะไรพรว่ำๆ

มั่วๆ คิดไม่ชัดเจน ปัญญาก็ไม่พัฒนา และไม่เกิดผลในทางสร้างสรรค์

แยกไม่ได้ เลຍไม่รู้จักเอาอะไรมาโยง

องค์ประกอบสำคัญอีกอย่างหนึ่ง ที่จะทำให้การพัฒนาความคิด และพัฒนาปัญญาดำเนินไปได้ คือ **การจับประเด็นได้** รู้ปัญหาว่าอยู่ที่ไหน ข้อนี้อยู่ในความคิดวิเคราะห์เหมือนกัน

ความคิดวิเคราะห์จะต้องมีจุดเด่นอย่างหนึ่งคือความสามารถ จับประเด็นได้ เวลาเมื่อเรื่องอะไรเกิดขึ้น ถึงจะมีเหตุการณ์หรือปัญหา ซับซ้อน หรือได้อ่านได้ฟังเรื่องอะไร ถึงจะบรรยายยืดยาว ก็จับประเด็นได้ถูกต้อง เมื่อมีปัญหาก็คือรู้ว่าตัวปัญหาและจุดแก้อยู่ที่ไหน นี่เป็นความสามารถทางความคิดเชิงวิเคราะห์

ขณะนี้สังคมของเราเป็นปัญหามาก ในเรื่องที่ว่าจะต้องรับ หรือพัฒนาข่าวสารข้อมูลได้หรือไม่ เวลาเมื่อเรื่องราวขึ้นมา สังคมมีปัญหา ปรากฏว่า คนสับสนมาก จับไม่ได้ว่าตัวปัญหาของเรื่องคืออะไร ประเด็นของเรื่องอยู่ที่ไหน นี่เป็นด้านของการรับความรู้ทั้งนั้น เพราะการที่จับประเด็นต่างๆ ได้ จะต้องแยกแยะเรื่องให้ถูกต้อง จึงอยู่ในเรื่องของการวิเคราะห์

การจับประเด็น หรือจับตัวปัญหาได้ นี้ เป็นขั้นตอนที่สำคัญมาก ถ้าไม่ถึงขั้นนี้ จะไม่สามารถเข้าถึงแก่นหรือสาระของเรื่องได้ ปัญญา จะเดินหน้าไม่ได้เลย

เมื่อจับประเด็นหรือจับจุดของปัญหาได้แล้ว ก็ประมวลเรื่องราวที่เกี่ยวข้อง และลงลึกเข้าไปในเนื้อหา โดยแยกแยะให้เห็นองค์ประกอบส่วนย่อย หรือรายละเอียดต่างๆ และสืบสาวให้เห็นเหตุปัจจัยต่างๆ ที่ส่งทอดกันมาจนปรากฏผลเป็นเรื่องนั้นหรือปัญหานั้น

นอกจากนั้น ก็เชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบหรือส่วนย่อยต่างๆ ซึ่งจะทำให้มองเห็นหรือรู้เข้าใจเรื่องนั้น

ทะลุปรุโปร่ง ตลอดสายทั่วระบบ ตลอดกระบวนการ

พอถึงขั้นนี้ความคิดแยกก็มาถึงจุดที่ต่อกับ*ความคิดโยง* หรือความคิดวิเคราะห์ก็มาถึงจุดที่ส่งต่อให้แก่การสังเคราะห์ได้ เพราะถ้าวิเคราะห์ไม่ได้ ก็ไม่รู้จะเอาอะไรมาสังเคราะห์ แต่เราเน้นการวิเคราะห์ที่ต้องถึงขั้นให้มองเห็นระบบความสัมพันธ์ทั้งหมด

ถ้าเรามีความสามารถถึงขั้นนี้แล้ว เราก็จะได้ความรู้ที่เป็นจริง หรือความรู้ที่ดีที่สุดเท่าที่จะได้ โดยมองเห็นภาพรวมที่ครบถ้วนและทั่วตลอด อย่างที่เรียกว่าเป็น*องค์รวม*

โดยเฉพาะยุคต่อไปนี้ เขาถือว่าเป็นยุคแห่งการคิดเชิง holistic คือความคิดแบบองค์รวม ซึ่งมีลักษณะเชิงสังเคราะห์ ต่างจากยุคที่ผ่านมาที่ถนัดในเชิงวิเคราะห์

แม้ว่าที่จริง การสังเคราะห์ก็เป็นวิธีการที่ต้องใช้มาโดยตลอด ตั้งที่นักวิทยาศาสตร์ทำการสำเร็จได้ก็ด้วยการรู้จักสังเคราะห์ แต่จุดเน้นของเขายู่ที่การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ก็เลยเป็นเพียงการสังเคราะห์เฉพาะเรื่อง เพื่อเสริมหรือสนองงานด้านการวิเคราะห์เท่านั้น

สังเคราะห์ จะต้องก้าวต่อไปอีกขั้นหนึ่ง คือสามารถประมวลความคิดความรู้ขึ้นมา สร้างสรรค์เป็นความรู้ใหม่ขึ้นได้

นอกจากและต่อจากความรู้ที่ได้รับมาแล้ว คนที่มีสติปัญญาดี ยังมีความคิดต่อไปอีกขั้นหนึ่ง คือเลยจากความเข้าใจในเรื่องนั้นๆ แล้ว ยังสามารถสร้างสรรค์ได้ความคิดใหม่(*ความหยั่งรู้หยั่งเห็นใหม่*) ขึ้นมาอีกด้วย ถึงตอนนี้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ก็มา

ยกตัวอย่าง คนหลายคนอ่านหนังสือเล่มเดียวกัน จะได้ไม่เท่ากัน คนหนึ่งอ่านแล้วได้แค่ข้อมูลที่เขาเขียนไว้ในนั้น เก็บไว้เป็นความจำ และยังไม่เข้าใจชัดด้วย อีกคนหนึ่งอ่านแล้วได้ความเข้าใจเรื่องราว อีกคนหนึ่งจับประเด็นได้ชัดเจนว่าเป็นอย่างไร แต่อีกคนหนึ่งได้ความคิด

ใหม่ๆ ด้วย พออ่านหนังสือเล่มนั้นจบ ก็มีความคิดของตัวเองเกิดขึ้น
ใหม่ๆ สืบสานออกไป อันนี้คือสิ่งที่ต้องการ

การพัฒนาปัญญาจะต้องให้ถึงขั้นนี้ คือได้ความคิดขั้น
สังเคราะห์ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ใหม่ๆ อันนี้จะทำให้การพัฒนา
ปัญญาเจริญงอกงามได้

ในยุคข่าวสารข้อมูลนี้ สภาพชีวิตและสังคม มีลักษณะที่คล้ายๆ
กับว่าเรามีวัตถุครบพร้อมแล้ว ถ้ามนุษย์รู้จักใช้ประโยชน์จากข้อมูล
เหล่านี้ ก็จะสามารถสังเคราะห์ความรู้ใหม่ๆ ขึ้นมาได้มาก ปัญหาอยู่ที่
ว่าเราจะใช้ประโยชน์จากข้อมูลข่าวสารเป็นหรือไม่

การศึกษาที่ได้ผล ต้องให้คนสื่อสารเป็นด้วย

อีกอย่างหนึ่งที่สำคัญ คือความสามารถสื่อสารถ่ายทอด ถึง
ตอนที่เราได้รับเอาความรู้เข้ามาแล้ว สามารถวิเคราะห์ได้ แยกแยะได้
และแม้แต่สังเคราะห์ก็ได้ ต่อจากนั้น ถ้าจะให้เป็นประโยชน์กว้างขวาง
ก็จะต้องถ่ายทอดให้ผู้อื่นรู้ด้วย จึงต้องมีความสามารถในการถ่ายทอด
ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่เหมือนกัน

คนจำนวนมาก ไม่มีความสามารถในการถ่ายทอด และสื่อสาร
ไม่เป็น คนในยุคนี้จะต้องพัฒนาความสามารถในการสื่อสาร ต้องสื่อ
สารให้เป็น ให้สำเร็จผลดี ผู้ที่สื่อสารเก่งจะมีอิทธิพลมากในสังคมยุค
ข่าวสารข้อมูล เพราะเมื่อมีศิลปะในการสื่อสาร ก็สามารถชักจูงความ
คิดได้ ฉะนั้นคนที่อยู่ในสังคมอย่างนี้

๑. ต้องรู้ทันเขา เพราะในยุคนี้คนบางพวกมีความสามารถในการ
สื่อสาร แต่มีเจตนาแอบแฝง และมีการใช้การสื่อสารในงาน
โฆษณา หรือโฆษณาชวนเชื่อกันมาก เราจึงต้องรู้เท่าทันว่าเขาซื่อสัตย์
จริงใจต่อเราหรือเปล่า หรือเขาเพียงแต่จะโฆษณาเอาประโยชน์จาก
เรา คนที่อยู่ยุคอย่างนี้ ถ้าไม่ทันเขาก็ลำบาก ถ้าเป็นชาวบ้านไม่ทัน

เขา ก็ตกเป็นเหยื่อของการโฆษณาไป เขาก็ตัดดวงเอาผลประโยชน์อย่างเดียว

๒. ตัวเองก็ต้องสื่อสารเป็นด้วย ยิ่งสื่อสารเก่งก็ยิ่งสามารถควบคุมสังคมนี้ไว้ในอำนาจได้มาก เพราะในสังคมข้อมูลข่าวสารนั้น ข่าวสารข้อมูลมีอิทธิพลมาก คนยิ่งสื่อสารเก่งก็ยิ่งมีอิทธิพลมาก จึงจะต้องพัฒนาความสามารถในการสื่อสารนี้ขึ้นมา

ในวงการของการศึกษาชอบพูดกันว่า จะต้องให้นักเรียน *คิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น* แต่คิดหรือแนวปฏิบัติอย่างนั้น มาถึงเดี๋ยวนี้ ต้องบอกว่า เก่าหรือล้าสมัยไปเสียแล้ว อันนั้นเป็นคติสำหรับยุคพัฒนาอุตสาหกรรม ไม่ทันและไม่พอกับยุคสมัย

สำหรับยุคต่อไปนี้ ในสังคมยุคข่าวสารข้อมูลที่มีการสื่อสารเป็นใหญ่ คติจะต้องปรับปรุงใหม่ให้ทันกัน คือจะต้องเปลี่ยนเป็น “คิดเป็น พูดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น”

พูดเป็น คืออะไร ก็คือ สื่อสารเป็น เพราะฉะนั้น พูดให้ทันสมัย ก็ต้องว่า “*คิดเป็น สื่อสารเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น*”

ที่ผ่านมา **“ทำเป็น”** เป็นหลักสำคัญสำหรับยุคอุตสาหกรรม จากคิดเป็นก็ก้าวไปสู่ทำเป็น คือ *ผลิตเป็น* ถ้าจะเป็นนักอุตสาหกรรมก็ต้องทำเป็น ต้องผลิตเป็น แต่ในยุคข่าวสารข้อมูลนี้ ทำเป็นเท่านั้นไม่พอ ไม่ทันเขา ต้องพูดเป็น คือสื่อสารเป็นด้วย คือจากคิดเป็น สู่วุดเป็น นี่เป็นเรื่องใหญ่ที่เข้ามาในยุคนี้

ในยุคอุตสาหกรรม การทำเป็น เป็นเรื่องสำคัญ ประเทศก้าวหน้า นำเขาได้ พลเมืองจะต้องมีคุณภาพ เป็นนักทำ เป็นนักผลิต แต่ในยุคข่าวสารข้อมูล จะมีเครื่องมืออัตโนมัติมากมาย ที่ทำอะไรๆ แทนคน คนเพียงแต่สั่ง เครื่องมืออัตโนมัติก็ผลิตให้เสร็จ แต่คนจะต้องสั่งเป็น หรือรู้จักใช้คำสั่ง

คนยุคต่อไปแทบจะไม่ต้องทำอะไรเอง ไม่ต้องผลิตเอง การทำคือการผลิต หรือการผลิตด้วยการทำ เปลี่ยนเป็นการพูดคือการผลิต หรือการผลิตด้วยการพูด เพราะฉะนั้น การพูดเป็น หรือสื่อสารเป็นจะสำคัญยิ่งในยุคนี

“ทำเป็น” ที่ยังจำเป็น

แต่สำหรับประเทศไทย ที่อยากจะเป็นสังคมอุตสาหกรรม และอุตสาหกรรมก็ยังคงอยู่ในระดับจักรกลไปอีกอาจจะนาน การทำเป็นในแง่ของการผลิตเป็น ก็ยังมีความสำคัญ พร้อมกันนั้น สังคมของเราก็จะต้องเกี่ยวข้องกับข่าวสารข้อมูลอย่างมากตามยุคสมัย และเราก็ควรจะต้องก้าวหน้าให้ทันหรือให้นำเขาได้ด้วย เราจึงจะต้องทั้งพูดเป็นหรือสื่อสารเป็น โดยที่ก็ยังคงต้องเน้นทำเป็นในแง่ผลิตเป็นอยู่ด้วย คนของเราจึงจะต้องถือคติ คิดเป็น พูดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น

ว่าที่จริง ทำเป็นนั้น ไม่ใช่แค่ผลิตเป็นเท่านั้น คือมีความหมายกว้างกว่าผลิตเป็น แต่เพราะพูดถึงยุคอุตสาหกรรม ก็จึงได้เน้นในแง่ผลิตเป็น ที่เท่านั้น แม้จะไม่เกี่ยวกับยุคอุตสาหกรรม ก็ยังต้องให้ทำเป็นด้วยอยู่ดี ซึ่งรวมทั้งการทำเป็นในแง่การทำกิจกรรมต่างๆ อย่างมีคุณค่า ไม่ให้เกิดโทษแก่ชีวิตและสังคม แต่ให้เป็นการสร้างสรรค์ก็ถืออยู่แล้ว ดังนั้นจึงอาจต้องตั้งคติใหม่ให้ชัดขึ้นอีกว่า **“คิดเป็น สื่อสารเป็น สร้างสรรค์เป็น และแก้ปัญหาเป็น”**

ทำเป็นในแง่ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาอุตสาหกรรม ในยุคอัตโนมัตินี้ มีเหตุผลที่ทำให้จำเป็นจะต้องยังคงรักษาเอาไว้ก็คือ เมื่อมีเทคโนโลยีประเภทอัตโนมัติทำงานแทนมนุษย์ได้แล้ว ก็มีความโน้มเอียงที่จะเกิดความเสื่อมและความสูญเสียแก่มนุษย์ ๒ ประการ คือ

๑) มนุษย์ในยุค automation หรือยุคมีอุปกรณ์เทคโนโลยีชนิดอัตโนมัติมากมายนี้ จะอยู่อย่างสบาย และเพลิดเพลินกับการที่

อุปกรณ์อัตโนมัติเหล่านั้นทำงานแทนให้ จนไม่ได้มีการฝึกฝนอินทรีย์ของตน อินทรีย์ของมนุษย์ เช่น ตา หู กายสัมผัส มือ เท้า กล้ามเนื้อ และประสาททั้งหลายจะสูญเสียหรือไม่ได้เพิ่มพูนประสิทธิภาพ ไม่มี ความไว ความเฉียบคม ความนุ่มนวลควรแก่งานอย่างมนุษย์ในยุคก่อน ถ้าขาดเทคโนโลยี ก็จะทำงานเองไม่ได้ หรือลำบากยากเย็นมาก อย่างที่เริ่มเป็นปัญหาบ้างแล้ว ในสังคมที่พัฒนาไปมากแล้วในด้านนี้

๒) สืบเนื่องจากข้อ ๑) นั้น มนุษย์จะสูญเสียอิสรภาพ คือ ชีวิตจะต้องขึ้นต่อเทคโนโลยี ถ้าขาดเทคโนโลยีแล้วก็ทำงานหรือดำรงชีวิตอยู่แทบไม่ได้เลยทีเดียว อย่างน้อยก็ไม่อาจจะมีความสุขได้โดยลำพังตัวมนุษย์เอง

เมื่อรู้ปัญหาอย่างนี้ มนุษย์จึงควรไม่ประมาท ยังควรถือคติทำเป็นไว้ โดยฝึกปรืออินทรีย์ให้คมกล้าด้วยการทำงานเองได้ แม้จะมีเทคโนโลยีถึงขั้นอุปกรณ์อัตโนมัติ ก็ถือเป็นเพียงเครื่องช่วยเสริมประสิทธิภาพขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ของตน โดยที่ตนเองก็ยังดำรงรักษาประสิทธิภาพแห่งอินทรีย์ของตนไว้ได้ พร้อมด้วยอิสรภาพของมนุษย์ที่เมื่อถึงคราวจำเป็น แม้ไม่มีเทคโนโลยี ก็สามารถเป็นอยู่ได้ การทำเป็นย่อมมีความหมายในแง่นี้ด้วย

ได้พูดเลยออกไปนอกเรื่องแล้ว ขอกลับเข้ามาในประเด็น รวมความว่า ในยุคนี้ จะต้องถือคติว่า คิดเป็น พูดเป็น คือสื่อสารเป็น ทำเป็น ที่ถึงขั้นสร้างสรรค์เป็น และแก้ปัญหาเป็น

ถ้าได้อย่างนี้ ก็พอควรที่จะอยู่ในสังคมยุคข่าวสารข้อมูล โดยที่ว่าจะสามารถสร้างสรรค์และนำสังคมแบบนี้ให้ไปได้ดี ในทางการศึกษาเราจะต้องวางแผนให้คนของเรามีความพร้อมอย่างนี้

อุปกรณที่ถือฤดูแลคนคิดเป็น

ในสังคมอย่างนี้ จะต้องเน้นความสำคัญของสื่อมวลชนให้มาก ต้องพยายามทำให้สื่อมวลชนทำงานด้วยความรับผิดชอบ เพราะสื่อมวลชนจะมีอิทธิพลในยุคนี้มากมาย ดูปัจจุบันนี้สิ สังคมของเราทุกๆ ที่อยู่ในยุคเกษตรกรรม ในชีวิตของคนส่วนใหญ่ อิทธิพลของสื่อมวลชนก็ยิ่งมากเหลือเกิน

ฉะนั้น เราจะไปจำกัดตัวอยู่ในยุคไหนตามใจชอบ เห็นจะไม่สำเร็จแล้ว อยู่ที่ว่าเราจะเลือกเอาอย่างไรในเงื่อนไขของเหตุปัจจัย เราจะก้าวเข้าสู่ยุคข่าวสารข้อมูลไหม แล้วเราจะวางแผนอย่างไรกันดี ซึ่งต้องถือว่าการศึกษาคือเป็นเจ้าบทบาทที่รับผิดชอบมากที่สุดในเรื่องนี้ จะต้องรู้เท่าทันและคิดออกมาให้ได้ว่าจะทำอย่างไร

อีกประการหนึ่ง ก็อย่างที่ว่ามาแล้ว นอกจากสื่อมวลชนก็คืออุปกรณ์ ถ้าเราจะเข้าสู่ยุคข่าวสารข้อมูลให้ได้ผลดี อุปกรณ์จะต้องมีพร้อม เราจะต้องไม่เป็นเพียงผู้บริโภคอุปกรณ์ แต่จะต้องเป็นผู้ผลิตอุปกรณ์เทคโนโลยีเองเป็นตัว

เวลานี้เทคโนโลยีอย่างคอมพิวเตอร์นี้ผลิตที่ไหน ส่วนใหญ่ก็มาผลิตแถวเอเชีย ในญี่ปุ่น สิงคโปร์ ฮ่องกง ไต้หวัน เกาหลี ในหลายกรณี ยี่ห้อยู่อเมริกาจริง แต่ตัวของมาทำที่นี่ แม้แต่คอมพิวเตอร์สองระบบใหญ่ คือ ระบบ IBM กับ Macintosh ที่มีอิทธิพลมากในปัจจุบัน

Macintosh ไม่ยอมเปิดโอกาสให้ทางเอเชียนี้ทำ แต่ก่อนนี้มีแต่ทำในอเมริกาแห่งเดียว ฉะนั้น Macintosh จึงแพงมาก ส่วน IBM นั้นมีเครื่อง PC ที่เป็น IBM-compatible ซึ่งประเทศแถวนี้ ทั้งญี่ปุ่น ไต้หวัน ฮ่องกง ทำกันเยอะหมด ราคาถูกลง ฉะนั้น คนมีเงินเพียงสองหมื่น ก็ซื้อคอมพิวเตอร์ PC ได้ แต่ถ้าจะซื้อ Macintosh อย่างถูกที่สุด

ต้องในราวสักห้าหมื่นบาทขึ้นไป*

อย่างไรก็ตาม เวลาที่แม้แต่ Macintosh เอง ถึงแม้จะยังไม่ยอมให้ยี่ห้ออื่นผลิตเครื่องในระบบของตน แต่ถึงอย่างนั้น ทั้งที่บริษัทยังออกในชื่อของอเมริกา แต่ตัวเครื่องมาผลิตที่ฮ่องกง เดียวนี้เขาใช้วิธีอย่างนี้ เพราะว่าแรงงานแถวนี้ราคาถูก แล้วก็เริ่มนโยบายใหม่ ขายราคาถูกลง เพื่อสู้ตลาดกับ PC โดยออกเครื่องรุ่นใหม่ เรียกว่า Macintosh Classic ราคาในอเมริการาว ๒๕,๐๐๐ บาท ในเมืองไทยซื้อได้ต่ำกว่า ๕๐,๐๐๐ บาท

ประเทศแถบเอเชียพวกนี้ เริ่มด้วยการพัฒนาตัวเองในทางอุตสาหกรรม จากอุตสาหกรรมจักรกลมาเป็นอุตสาหกรรมอิเล็กทรอนิกส์ แล้วก้าวจากยุคอุตสาหกรรมมาสู่ยุคข่าวสารข้อมูล การเปลี่ยนจากเทคโนโลยีประเภทจักรกล มาเป็นเทคโนโลยีประเภทอิเล็กทรอนิกส์ เป็นหัวใจของการก้าวเข้าสู่ยุคข่าวสารข้อมูล

ประเทศในเอเชียแถบนี้ เปลี่ยนมาเป็นอิเล็กทรอนิกส์ ด้วยวิธีเป็นผู้ผลิตให้แก่บริษัทในเมืองฝรั่งก่อน แล้วต่อมาก็ผลิตเองเลย โดยออกเป็นยี่ห้อของตัวเอง คอมพิวเตอร์ PC ถ้าจะผลิตในอเมริกาก็ค่าแรงงานสูง เขาก็มาอาศัยทำแถวนี้ แม้แต่อุปกรณ์เล็กๆ น้อยๆ ก็ Made in Hong Kong, Made in Taiwan, Made in Korea แต่ติดราชื่อบริษัทเป็นที่ไหน ก็ใช้กันอย่างนี้

ประเทศไทยเรานี้ ตอนนี้ก็เก่งนะ อิเล็กทรอนิกส์ เราก็ทำได้เยอะ แต่ปัญหาอยู่ที่เรามีนโยบายจะเน้นแค่ไหนเท่านั้น นี่ก็คือปัญหาที่บอกเมื่อกี้

---

* ราคาครั้งนั้น คือในปี ๒๕๓๓ ปัจจุบันนี้ ราคาลดลงไปมากแล้ว

รุ่งอรุณของการศึกษา

มีบางท่านตั้งคำถามแทรกเข้ามาตอนนี้ว่า “เรามีทางเลือกใหม่ที่จะไม่เข้าไปในยุคอุตสาหกรรม กระแสอะไรมันดูดเราเข้าไป จึงทำให้เรานี้ ทั้งที่สภาพจะพร้อมหรือไม่พร้อม ก็ต้องเข้าไปอยู่ ถ้าไม่พร้อมเราก็น่าจะอยู่ของเราตามสภาพ”

เรื่องนี้ขอตอบว่า เป็นความจำเป็นตามเหตุปัจจัย ไม่มีทางเลือกใหม่ในเมื่อยุคแต่ละยุคมาถึง เราพร้อมหรือไม่พร้อม เราก็ต้องเข้าสู่ยุคนั้นหรือรับผลของยุคนั้น ถึงแม้เราจะไม่อยากจะเข้าไป แต่เหตุปัจจัยที่เราจะทำให้เพื่อหลีกเลี่ยงออกไป ไม่เพียงพอที่จะหักล้างเหตุปัจจัยที่จะผลักดันเราเข้าไป

ฉะนั้น ปัญหาจึงอยู่ที่ว่า เราจะเข้าไปอย่างไรให้ดีที่สุด หรือถ้าเรารู้เท่าทันเพียงพอ และมีความตั้งใจจริง ก็ก้าวข้ามเข้าสู่ยุคข่าวสารข้อมูลไปเลย อย่างที่มีผู้นำข้างต้น และไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม เราก็จะต้องได้รับผลกระทบจากความเจริญในยุคข่าวสารข้อมูล ด้วยเหตุนี้ เราจึงจะต้องเตรียมพัฒนาตัวเราเอง นี้แหละคือภารกิจของการศึกษา

ที่พูดมาทั้งหมดนี้กำลังเข้าสู่หัวข้อเกี่ยวกับการคิดเป็น เพราะว่าการปฏิบัติต่อข่าวสารข้อมูล ที่ว่ามาเมื่อกี้นี้อยู่ที่การคิดเป็น ซึ่งจะแสดงออกในรูปแบบต่างๆ

“คิดเป็น” จะสมบูรณ์ เมื่อสรรจบกับ “คิดดี”

“คิดเป็น” กับ “คิดดี” นี้ไม่ถึงกับเหมือนกันทีเดียว แต่เราอาจจะมีจริยธรรม ในการที่จะพยายามทำให้คิดเป็นนั้นเป็นคิดดีด้วย ถ้าไม่มีจริยธรรมเข้ามา ความคิดเป็นก็อาจจะแยกตัวออกไปเป็นความคิดที่ไม่ต้องคำนึงถึงว่า จะดีด้วยหรือไม่

อย่างไรก็ตาม ความคิดเป็นในขั้นสุดท้ายจะขาดจริยธรรมไม่ได้ เพราะอะไร อันนี้มันจะเป็นไปเองตามธรรมชาติโดยอัตโนมัติ เมื่อถึงขั้นสุดท้าย ความคิดเป็นจะมาบรรจบกับจริยธรรมเอง คือคิดเป็นต้องเป็นคิดดีด้วย

เมื่อถึงขั้นนั้น เราจะเข้าถึงภาวะที่รู้องค์ประกอบของชีวิตทุกด้าน และมองเห็นความสัมพันธ์อันเกี่ยวเนื่องกันขององค์ประกอบเหล่านั้น เมื่อถึงตอนนั้น สัจธรรมก็จะบรรจบกับจริยธรรม แล้วการที่จะเป็นอยู่ให้ดี หรือระบบของชีวิตที่ติงามก็จะสอดคล้องกับจริยธรรมไปเอง หรือที่แท้ก็คือเป็นตัวจริยธรรมนั่นเอง

แต่ก่อนนี้เราคิดไม่ครบ เราจึงไม่รู้ว่า เมื่อทำอะไรไปอย่างหนึ่ง ซึ่งเรานึกว่าดีแล้ว จะเกิดผลเสียอย่างไร ต่อไปการบูรณาการจะต้องมาบูรณาการจริยธรรมเข้าไปด้วย ขณะนี้ประเทศที่พัฒนาแล้ว กำลังหันมาบูรณาการจริยธรรมเข้าไปด้วยในบรรดาองค์ประกอบที่ต้องบูรณาการ

ความคิดที่มองสิ่งทั้งหลายเป็นองค์รวมนั้น ถ้าไม่มีจริยธรรม องค์รวมก็ไม่ครบ เดียวเราจะพูดถึงความหมายของจริยธรรมต่อไป

รวมความว่า จริยธรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญอยู่ในองค์รวมนี้ด้วย ที่ว่า *คิดเป็น* นี้ ก็หมายถึงการคิดให้เกิดเป็นประโยชน์แก่ชีวิตจริงๆ ถ้าไม่มีจริยธรรม ความคิดเป็นก็จะเป็นผลดีแท้จริง เพราะฉะนั้น ถ้าขาดจริยธรรม ความคิดเป็นก็ไม่สมบูรณ์

ความคิดเป็นอาจจะแบ่งเป็นหลายชั้น ในขั้นต้นๆ ความคิดเป็นก็มองเพียงว่า เป็นการคิดที่ทำให้ผลที่ต้องการสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่เป็นกรณีเฉพาะนั้นๆ หรือในขอบเขตที่ปัญญามองเห็นในขณะนั้นๆ แต่ผลเสียในบางด้านบางอย่างมองไม่เห็น จนกระทั่งมีปัญญามองเห็นสังกรรม ร่องรอยประกอบและเหตุปัจจัยทั่วถึง การคิดเป็นจึงทำให้เกิดผลดีแท้จริง

ดังนั้น ถ้าเป็นความคิดเป็นที่สมบูรณ์จึงต้องมีจริยธรรม คือต้องเป็นความคิดที่ดีด้วย ผลดีจึงจะเกิดขึ้นพร้อมบริบูรณ์ หรือได้ผลที่ต้องการแล้วก็ไม่เกิดผลเสียด้านอื่น ซึ่งเป็นการพัฒนาขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง ปัญหาจึงอยู่ที่ว่า แต่ก่อนนี้ยังมององค์ประกอบไม่ครบ จึงคิดเป็นด้านๆ เฉพาะด้านๆ ไป คราวนี้ได้องค์ประกอบครบถ้วนและมองเห็นความสัมพันธ์ทั่วรอบ เป็นบูรณาการสมบูรณ์

ขอยกตัวอย่างในทางเศรษฐกิจสักเรื่องหนึ่ง คือในเมืองไทยเรานี้เอง เมื่อสัก ๔๐-๕๐ ปีมาแล้ว ตอนนั้นความคิดเชิง Marxism กำลังเริ่มเข้ามาใหม่ๆ มีการเน้นเรื่องเศรษฐกิจกันมาก ท่านผู้หนึ่งที่มีความคิดก้าวหน้าทางด้านนี้ ได้เขียนหนังสือขึ้นมาเล่มหนึ่ง อธิบายเรื่องเศรษฐกิจ ตอนหนึ่งท่านเขียนว่า พระพุทธอุปองค์หนึ่งกับปุ๋ยคอกบุงก็หนึ่ง อาจจะมีมูลค่าทางเศรษฐกิจเท่ากัน

ความคิดอย่างนี้ เต็มวันเราเห็นได้ชัดว่าเป็นความคิดแบบ reductionist คือเป็นความคิดแบบแยกส่วน ซึ่งโยงกันกับ specialization คือความชำนาญพิเศษในด้านของตน ซึ่งมักทำให้มองอะไรแง่เดียว คิดแง่เดียว นึกว่า ถ้าแก้ปัญหาเรื่องนี้ๆ ได้ก็เสร็จ นักเศรษฐกิจก็มองแค่ด้านเดียวนี้ คือคิดว่า ให้ได้มีเงินใช้ มีของกินพอ ก็นึกว่าจะหมดปัญหากันเท่านั้น แต่ต่อๆ มามันกลับมีปัญหามากขึ้นไปอีกแบบหนึ่ง

พัฒนาเศรษฐกิจกันไป ต่อมาปรากฏว่า ปัญหาธรรมชาติเกิดขึ้นมากมาย ไปถึงไหนแล้ว เพิ่งจะรู้ตัว หรืออย่างในการรับประทานสุรา ผลิตสุราหนึ่งขวด มีมูลค่าทางเศรษฐกิจเท่านี้ ถ้าขายได้เท่านี้ จะได้รายได้เข้าประเทศเท่านี้ ก็คิดไป แต่ไม่คิดให้ครบวงจร เขาถือว่าเขาเสร็จหน้าที่ของเขาแล้ว หมดยุติ ต่อจากนี้ไปเป็นหน้าที่ของส่วนอื่นฉันไม่เกี่ยว

คนที่ซื้อเหล้าไปกินแล้วนี้ เสื่อมสมรรถภาพ เสื่อมประสิทธิภาพ ทำให้การทำงานเสียไป ทำงานไม่ได้ผลดีอย่างเดิม มูลค่าทางเศรษฐกิจลดลง ไม่คิด หรือคนที่กินเหล้านั้น ขับรถไปเกิดอุบัติเหตุ เกิดผลเสียทางเศรษฐกิจอีก ทั้งเกิดผลเสียต่อชีวิต และเกิดปัญหาต่อสังคม ก็ไม่คิดอีกเหมือนกัน คนนั้นต้องออกจากงาน กลายเป็นคนว่างงาน ครอบครัวเดือดร้อน เป็นปัญหาครอบครัว และทำให้ศีลธรรมเสื่อมโทรม เป็นผลเสียแก่สังคมในระยะยาว พันกันไปหมด

แต่ตอนนี้ ความคิดแบบที่ว่าครบวงจร เป็นเชิง holistic คือต้องไปโยงกับเรื่องอื่นทั้งหมดกำลังขึ้นมาแทน จะคิดแบบเก่าไม่ได้ ถ้าคิดแบบเก่าก็ตัดตอนแยกออกไป บอกว่าฉันเสร็จเรื่องของฉันแล้ว ฉันขายเหล้าได้เงินมาแล้ว ก็เกิดมูลค่า เป็นผลได้ทางเศรษฐกิจแล้ว ก็จบกันไป คุณซื้อเหล้าไปกิน ก็ได้กินเหล้าแล้ว บริโภคเสร็จ ได้สนองความต้องการ เกิดความพอใจแล้ว ก็จบกัน

แต่ตอนนี้เขาบอกว่าจะคิดแค่นั้นไม่ได้ การแก้ปัญหาแบบชำนาญพิเศษเฉพาะด้าน specialization ของ specialist ตามแนวคิดแบบแบ่งซอย แยกส่วน หรือ reductionist view ไม่สำเร็จ แต่กลับทำให้เกิดปัญหาอย่างปัจจุบัน ฉะนั้นจึงต้องคิดให้ครบวงจร จะต้องบูรณาการ จะต้องเอามาคิดโยงสัมพันธ์กันทุกส่วน

อย่างไรก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงอย่างที่ว่านี้ ก็ยังเป็นเรื่องในระดับความคิด และอยู่ในขั้นตอนของความรู้สึกสำนึกเสียมากกว่า คือ

เป็นที่ยอมรับกันในหลักการ และตื่นตัวกันอยู่ในหมู่พวกชั้นนำ แต่ในระดับปฏิบัติการ และในวงการของพวกที่มีกำลังอำนาจ หรือในโลกแห่งความเป็นจริง ความคิดแบบเชี่ยวชาญเฉพาะด้านที่พุ่งตั้งไปทางเดียว หรือมองด้านเดียว ก็ยังคงครอบงำอยู่ ยังมีอิทธิพลมาก อย่างน้อยคว้นหลงของความคิดแบบนี้ก็ยังมีไปอีกนาน

พวกที่ผลิตสารเคมีบางอย่าง ซึ่งมีผลกระทบทำลายธรรมชาติแวดล้อม ก็ยังคงพยายามพัฒนาผลผลิตของตนให้ออกฤทธิ์รุนแรง เด็ดขาดยิ่งขึ้น โดยไม่คำนึงถึงว่าผลผลิตของตนจะมีผลทำลายธรรมชาติแวดล้อมรุนแรงขึ้นเพียงใด

พวกนักการตลาด ก็จะใช้ความสามารถของตนผลักดันสินค้าที่ตนส่งเสริมและได้ผลประโยชน์ ให้แพร่หลายเข้าถึงผู้บริโภคให้มากที่สุด ขยายตลาดให้กว้างที่สุด ให้ได้กำไรสูงสุด โดยโฆษณาแต่ผลที่สนองความต้องการ ปกปิดโทษภัยของสินค้านั้น โดยไม่คำนึงว่าจะเกิดอันตรายอย่างไรต่อชีวิต และต่อสังคมในระยะยาว จะขาดมนุษยธรรม หรือเสียจริยธรรมอย่างไรไม่คำนึง

ในวงการนั้น ใครมัวจะคำนึงถึงความเสียหายต่อสภาพแวดล้อม ใครจะคิดถึงมนุษยธรรม หรือเป็นห่วงจริยธรรม พวกที่เป็นหมู่ใหญ่จะบอกว่าเขาโง่ ต้องทำอย่างพวกเขาจึงจะฉลาด

พวกเขามีความฉลาดชนิดที่จะพาโลกและเพื่อนมนุษย์ไปสู่ความหายนะ คนเหล่านี้จะภูมิใจในความโง่ที่ตนเองเห็นเป็นความฉลาดกันไปอีกนาน บางทีอาจจะนานจนถึงหายนะหรือความพินาศเสียก่อน จึงได้รู้ตัวว่าโง่

ความคิดไม่ครบวงจร หรือความคิดแหงงองค์รวม ที่ขาดองค์ประกอบด้านธรรมชาติแวดล้อมนั้น เดียวนี้คนรู้และตื่นตัวกันมากหน่อย อาจจะแก้ไขกันซึบซังแข็งขันอยู่บ้าง แต่ความคิดแหงงองค์รวม หรือความคิดไม่ครบวงจร ที่ขาดองค์ประกอบด้านจริยธรรม เวลานี้

คนน้อยนักที่จะรู้สึกนึกถึง และที่จะถึงขั้นตื่นตัวปฏิบัติการกันจริงจัง คงจะเป็นเพียงความหวังต่อไปอีกนาน

ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม เป็นหน้าที่ของผู้มีความรับผิดชอบต่อสังคม ที่จะพยายามให้มีการศึกษาเพื่อแก้ปัญหาเหล่านี้ แม้ว่าจะเห็นอยู่ว่ายาก เพราะแม้แต่ตัวแนวคิดแบบของครุมนี้อย่างนี้ ก็ยังเป็นของใหม่สำหรับโลกยุคนี้

จุดแยกเข้าสู่ทางแห่งการคิดเป็น และกระบวนการพัฒนา

เรื่องนี้ ตอนแรกอย่าไปหวังผลว่าจะได้ความรู้ถูกต้องสมบูรณ์ แต่อย่างน้อยก็จะได้แนวทางหรือวิธีปฏิบัติ ทำให้ความคิดเดินเป็นระบบ ดำเนินไปแบบมีขั้นตอน ไม่ใช่พรวด สับสน ไม่ชัดเจน ที่เรียกว่า “คิดไม่เป็น” ซึ่งมีลักษณะสำคัญตั้งแต่พบกับเรื่องหรือปัญหา คือ

๑. พอเจอเรื่องอะไรก็ติดตันอยู่แค่นั้น วนเวียน ไม่ไปไหน
  ๒. พอเจอเรื่อง ก็คิดเตลิดไปเลย ฟุ้งซ่านหมด
- ทั้งสองอย่างนี้ถือว่าใช้ไม่ได้

ทำอย่างไรจึงจะช่วยให้คนคิดอย่างมีระบบ มีขั้นมีตอน คือให้มีแนวทางที่จะได้ความจริง ถ้าทำให้เขามีลักษณะอย่างนี้ได้แล้ว ก็มีทางที่เขาจะพัฒนาตนเองได้ เราถือว่าคนจะต้องพัฒนาตนอยู่ตลอดเวลา เราไม่ถือว่าเขาสมบูรณ์แล้ว ฉะนั้นจึงควรให้เขาพัฒนาไป ให้มีลักษณะนี้ ในเรื่องวิธีการคิดเป็นต้น ให้คิดอย่างมีระเบียบ หรือคิดอย่างเป็นระบบ อย่างน้อยให้เขามีนิสัยในการรู้จักคิด

พอมีข้อมูลเข้ามา ก็ไม่รับข้อมูลนั้นอย่างเลื่อนลอย โดยสักแต่ว่าฟัง หรือไม่คิดเลย เขาว่ามาก็เชื่อไปเฉยๆ แต่ให้เริ่มมีการคิด โดยอาจจะตั้งคำถาม ซึ่งเป็นวิธีในทางปฏิบัติ การฝึกความคิดนี้ โดย

มากจะเริ่มด้วยการตั้งคำถามว่า คืออะไร เป็นอย่างไร ทำไมจึงเป็นอย่างนี้ เป็นต้น

ในการฝึกเด็กก็เหมือนกัน เราเคยฝึกเด็กในกระบวนการคิดที่จะให้คิดเป็นบ้างหรือเปล่า เริ่มตั้งแต่เด็กอยู่กับครอบครัว ยังไม่เข้าโรงเรียน เราก็ต้องมีการฝึกความคิดแล้ว เพราะการคิดนั้นมีทางแยกไประหว่างรู้จักคิด กับไม่รู้จักคิด

เด็กมีความพร้อม หรือมีศักยภาพที่จะเดินได้ทั้งสองสาย แล้วแต่ว่าจะมีผู้ชี้แนะหรือไม่ เด็กบางคนอาจจะเก่งมาก จนกระทั่งว่าถึงจะไม่มีผู้ชี้แนะ แยกไปได้ แต่ส่วนมากจะต้องมีผู้ชี้แนะ ผู้ชี้แนะจะช่วยนำทางความคิด

ยกตัวอย่างเช่น พ่อแม่ พาเด็กไปร้านขายของ แค่นี้ก็เป็นการให้การศึกษาแล้ว พอไปเห็นของ เด็กก็ตื่นตาตื่นใจ โดยมากเด็กจะตื่นกับสี เช่นสีเขียว สีแดง ซึ่งเป็นสิ่งที่ชัดเจน ทำให้เกิดความรู้สึกมาก เมื่อเห็นสีต่างๆ และเห็นของที่แปลกๆ โดยรูปร่าง ทรวดทรง เป็นต้น แยกก็สนใจ เด็กจะมีทั้งความอยากบริโภค และอยากทำ หรืออยากผลิติดูด้วยกัน อย่างน้อยก็อยากรู้ ตอนนี้อยู่ที่ว่าจะเราจะนำเด็กไปทางไหน

พ่อแม่ส่วนมาก เอาในเมืองไทยเราก่อน พ่อเด็กเห็นและสนใจ พ่อแม่มักจะบอกว่า โอ อันนี้สวยกว่า อันนั้นสวยกว่า อย่างนี้ดีกว่า เอาอันนี้ดีกว่า สวยกว่าอันนั้น อะไรต่างๆ มักจะอยู่แค่นี้ ไม่ค่อยนำความคิดไปในเชิงที่จะให้รู้ว่า นี่คืออะไร ใช้ทำอะไร และทำมาได้อย่างไร ต่อไปจนกระทั่ง เมื่อรู้มากขึ้นก็ให้รู้จักแยกว่าอันนี้มีแง่ดีอย่างนี้ อันไหนมีแง่ดีอย่างนั้น ดีกว่ากันในเรื่องนี้ๆ ทำให้มีความคิดในเชิงวิเคราะห์ต่อไป

ฉะนั้น การศึกษาในครอบครัวจึงสำคัญมาก ยังไม่ถึงโรงเรียนหรอก เด็กจะได้ฝึกฝนในทางความคิดไปแต่ต้นแล้ว ถ้าได้รับการชี้ช่องทางแบบแรก เด็กจะไม่พัฒนาศักยภาพทางความคิด แต่จะมุ่งบริโภค หรือ

สนองความอยากอย่างเดียว เห็นอะไรก็อยากได้ อยากใช้ อยากบริโภค เอาสวຍเองงามเข้าว่า แล้วค่านิยมบริโภคก็เกิดขึ้น

แต่ถ้าฝึกให้เด็กรู้จักคิด ด้วยการซักถามเป็นต้นบ้าง หรือเราบอกแนะบ้าง ว่านี่คืออะไร เขาใช้ทำอะไร เขาทำมาอย่างไร เด็กก็จะได้ข้อมูลความรู้ และพัฒนาความคิดต่อไป นี่เป็นเรื่องของชีวิตประจำวันเลยทีเดียว จะเป็นการพัฒนาตัวเองอยู่เรื่อยตลอดเวลา

คนที่รู้จักคิดแบบนี้ จะพัฒนาตัวเองอยู่ตลอดเวลาด้วยการคิดนั้น เพราะคนย่อมมีเรื่องเข้ามาด้วยประสบการณ์ต่างๆ อยู่เสมอ การพัฒนาตนจึงเป็นไปเองอย่างเพิ่มทวีโดยอัตโนมัติ ในขณะที่อีกคนหนึ่งย่ำอยู่กับที่ และนี่เป็นเครื่องแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างบุคคลว่าทำไมคนจึงแตกต่างกันออกไปได้มากมาย

“คิดเป็น” ทำให้เห็นแง่มุมและทางเลือกที่จะไป

การคิดเป็นนี้ มีชื่อเฉพาะซึ่งคงจะได้ยินกันมาแล้ว เรียกว่า *โยนิโสมนสิการ* ธรรมข้อนี้เป็นหลักสำคัญเกี่ยวกับการคิด ที่เรียกว่าคิดเป็น

การ “คิดเป็น” นั้นมีลักษณะที่เป็นระบบ มีขั้น มีตอน มีลำดับ หมายความว่า มันมีการดำเนินหรือเดินหน้าไป ไม่ใช่ตันอยู่กับที่ และก็ไม่ใช่เตลิดไป

การคิดเป็นนี้ มีลักษณะอีกอย่างหนึ่งคือ มันทำให้เห็นความเป็นไปได้หลายๆ อย่าง ทำให้ผู้นั้นสามารถที่จะเลือกเอาอันดีที่สุด เหมือนอย่างเราฝึกเด็ก

การที่เราฝึกเด็กนั้น เราฝึกแบบประชาธิปไตย คือเราไม่ได้ไปครอบงำความคิดเขาว่า เธอต้องคิดอย่างนั้นนะ อย่างนั้นนะ แต่เราเป็นผู้เสนอแนะคือ เรานำเสนอให้เขา

เช่นถ้ามีสถานการณ์อย่างนี้เกิดขึ้น เราชี้ให้เด็กมองเห็นว่า นี่นะ เรื่องนี้คิดอย่างนี้ได้ คิดอย่างนั้นก็ได้ คิดอย่างโน้นก็ได้ มีทางเลือก หรือความเป็นไปได้หลายอย่าง แต่ละอย่างนั้นๆ จะมีข้อดีข้อเสียอย่างไร แล้วกระตุ้นให้เด็กรู้จักและมีความรับผิดชอบ ที่จะพิจารณาแล้วตัดสินใจด้วยตนเองว่าอันนี้หรืออันนั้นดีที่สุด เป็นประโยชน์ที่สุด มีข้อเสีย น้อยที่สุด หรือเข้ากับกรณีได้ดีที่สุด การคิดเป็นก็ออกมาในรูปแบบนี้ ไม่ใช่ ไปสั่งว่า เธอต้องคิดอย่างนี้ เมื่อชี้ข้อคิดและชี้ทางเลือกให้แล้วเด็ก จะคิดเป็นเอง

ต่อไป พอเขาคิดด้วยตนเองได้แล้ว เขาเห็นความเป็นไปได้หรือ ทางเลือกหลายอย่างแล้ว เวลามองอะไรเขาจะมองหลายแง่ มอง หลายมุม แล้วก็หลายชั้น ไม่ใช่มองแง่เดียวชั้นเดียว จะมีความคิดแบบ ไม่ตีขลุม ชนิดที่ว่าพอมองแง่เดียวก็ถึงความเห็นไปเลยว่ อันนี้แล้ว อันนี้ดี หรืออะไรทำนองนี้ เด็กที่ได้ฝึกคิดมาแบบนี้จะรู้จักแยกแยะ จะ มีความคิดเชิงวิเคราะห์ จะแยกได้ว่า อันนี้ดีในแง่นี้ ไม่ดีในแง่ นั้น อย่างนี้เป็นต้น

ฉะนั้น ถ้าเราจะฝึกกันในการที่จะคิดเป็น วิธีฝึกเบื้องต้น ก็คือ

๑. การใช้คำถาม เช่นถามว่า คืออะไร ทำไมจึงเป็นอย่างนี้ หรือ เกิดขึ้นมาได้อย่างไร มีคุณมีโทษอย่างไร

คำถามในแง่ความเป็นจริงว่า คืออะไร เป็นอย่างไร ทำไมจึง เป็นอย่างนี้ เป็นต้น เป็น objective แต่เมื่อถามว่ามีคุณมีโทษอย่างไร ก็เริ่มเป็น subjective แต่มันไม่ใช่ subjective แท้ คือเป็นเรื่องของ ความสัมพันธ์แล้วแต่ว่าจะสัมพันธ์กับอะไร ถ้าสัมพันธ์กับเรื่องนี้ มีแง่ที่ จะเกิดผลดีเป็นประโยชน์อย่างไร ก็มีเหตุผลที่จะไปสัมพันธ์กับเรื่องนั้น ถ้าสัมพันธ์กับเรื่องนั้น มีแง่ที่จะเกิดผลเสียเป็นโทษอย่างนั้น จึงไม่ควร เข้าไปสัมพันธ์ คือคิดพิจารณาว่า ถ้าใช้ในแง่นี้จะมีคุณ ถ้าใช้ในแง่ นั้น จะมีโทษอย่างนั้นๆ ทำให้รู้จักคิด รู้จักแยกแยะออกไปได้ต่างๆ

๒. การทำให้เห็นทางเลือก คือ ในเวลาฝึก นอกจากตั้งคำถามอย่างที่ว่าแล้ว ก็ให้มีทางเลือกหลายๆ ให้เห็นความเป็นไปได้ต่างๆ ในทางความคิด เพื่อเด็กจะได้เห็นทางคิด แล้วจะได้นำไปฝึกกับตนเองได้ง่าย เมื่อเด็กมองเห็นว่าประสบการณ์หรือสถานการณ์อันนี้ๆ มีทางเป็นไปได้ในทางความคิดตั้งหลายๆ อย่าง เด็กก็จะสามารถคิดได้ด้วยตนเองว่า ทางเลือกไหนดี แต่ละอย่างหรือแต่ละทางมีข้อดีข้อเสียอย่างไร แล้วก็เลือกเอาทางเลือกที่ดีที่สุด เท่าที่ปัญญาของเขามองเห็น แล้วก็พัฒนาปัญญาที่จะเลือกนั้นต่อไปอีก

“คิดเป็น” ในระบบแห่งการดำเนินชีวิตเป็น

เรื่องโยนิโสมนสิการนี้ อยากจะให้เห็นตำแหน่งอีกหน่อย คือ ความคิดเป็นนี้ก็อยู่ในระบบแห่งชีวิตของเราเอง เราน่าจะรู้ว่า มันอยู่ที่ตำแหน่งไหนในการดำเนินชีวิตของเรา และมันสัมพันธ์อย่างไร กับกิจกรรมส่วนอื่นในชีวิตของเรา เรื่องของความสัมพันธ์กับส่วนอื่นๆ ของชีวิตนี้ก็สำคัญ เพราะว่า ถ้าเราไม่เห็นตำแหน่งของมันชัดเจน ความคิดเป็นนั้นก็ไม่ชัดด้วย

ความคิดเป็นนี้ ก็เป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตที่ดิงาม ที่ถูกต้อง ที่ได้ผลนั่นเอง ถ้าเราจะมองให้เห็นความหมาย ความสัมพันธ์ และตำแหน่งแห่งที่ของมัน ก็มาดูที่ระบบชีวิตของเราเองว่า ชีวิตของเราหรือการดำเนินชีวิตของเราคืออะไร เมื่อมองดูส่วนต่างๆ ของการดำเนินชีวิตที่ละอย่าง เราก็จะเห็นตำแหน่งของความคิดเป็น

การดำเนินชีวิตของเราคืออะไร ถ้ามแค่นี้ก่อน ถ้าตอบอย่างง่ายที่สุด ก็ว่า “ชีวิต คือการเป็นอยู่” แต่แค่นี้ยังไม่ชัดพอที่จะเห็นทางปฏิบัติ ในที่นี้จะลองมองดูหลายๆ แ่ง จะขอยกความหมายที่ฝรั่งชอบพูดถึงก่อน

ฝรั่งบางพวกชอบพูดว่า “ชีวิต คือการต่อสู้” คำพูดนี้มีความหมายเป็นอย่างไร ความหมายก็คือการที่ว่า ชีวิตของเราเนี่ย เกิดมาแล้วก็ต้องพบสิ่งที่เป็นอุปสรรคขัดขวางบีบคั้น ที่เรียกว่าปัญหา มนุษย์เราเนี่ย ชีวิตจะต้องเจอปัญหา การต่อสู้ก็คือการพยายามแก้ปัญหา ฉะนั้น ถ้าใช้ภาษาทางวิชาการ ในแง่นี้ “ชีวิต ก็คือการแก้ปัญหา” (พูดให้ลึกลงไปอีกว่า “ชีวิต คือการศึกษา”)

เมื่อเรายังดำเนินชีวิตอยู่ เราจะต้องแก้ปัญหาตลอดเวลา มีเรื่องขึ้นมาที่จะต้องทำ ต้องพูด ต้องคิด ก็เป็นปัญหาที่ต้องแก้ เราดำเนินชีวิตไปก็แก้ปัญหาไป แม้แต่เรื่องเล็กๆ น้อยๆ บางทีเราไม่รู้ว่าเป็นปัญหา แต่ที่จริงมันก็คือปัญหาที่จะต้องแก้ แม้จะทำอะไรสักเรื่องหนึ่งหรือชิ้นหนึ่ง ก็ต้องคิดว่าจะเอาอย่างไรและต้องมีการตัดสินใจ ชีวิตของเราในแง่นี้ ก็คือการแก้ปัญหา

ที่นี่ เราจะดำเนินชีวิตให้ดี ก็ต้องแก้ปัญหาให้สำเร็จ และให้ได้ผลดีแก่ชีวิตของเรา ถ้าเราสามารถแก้ปัญหาได้ดี ได้สำเร็จ เราก็ดำเนินชีวิตได้ดี การแก้ปัญหาได้สำเร็จผลดี เรียกว่าเป็นการรู้จักแก้ปัญหา หรือแก้ปัญหาเป็น

ฉะนั้น ถ้าให้ความหมายของการดำเนินชีวิตว่าเป็นการแก้ปัญหา การดำเนินชีวิตที่ดี ก็คือการแก้ปัญหาเป็น นี่เป็นความหมายที่หนึ่ง ฉะนั้น การแก้ปัญหาเป็นจึงเป็นสาระสำคัญอย่างหนึ่งในการศึกษา เพราะเราต้องการให้คนดำเนินชีวิตอย่างได้ผลดี

อย่างไรก็ตาม ความหมายของการดำเนินชีวิตนั้น มองได้หลายแง่ ในความหมายอีกอย่างหนึ่ง การดำเนินชีวิตของเราคืออะไร การที่มนุษย์เรามีชีวิตอยู่วันหนึ่งๆ นี่เป็นอย่างไร “ชีวิตของเราก็คือการทำกิจกรรมต่างๆ” ถ้าพูดด้วยภาษาทางพระท่านเรียกว่าการทำกรรม ทำกรรม คือทำโน่น ทำนี่ อย่างมีเป้าหมาย คือทำโดยเจตนา หรือมีเจตจำนง ซึ่งแสดงออกสามด้าน ได้แก่ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ

วันหนึ่งๆ นี้ ชีวิตของเราอยู่กับการทำกรรมทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง ทำกรรมทางใจ เราเรียกว่าการคิด ทางวาจา เราเรียกว่าการพูด และทางกายเราเรียกว่าการทำ ฉะนั้น การที่ชีวิตของเราดำเนินอยู่ ก็คือ การทำ พูด คิด ในวันหนึ่งๆ เราก็วนอยู่กับการทำ พูด คิด นี้แหละ การดำเนินชีวิตของเราคืออันนี้ วันหนึ่งๆ เรามีอะไรนอกจากนี้ไหม ก็มีแต่ทำ พูด คิด ดังนั้น “ชีวิตของเราก็คือการทำกรรม” สามอย่างนี้ กล่าวคือ ทำ พูด คิด การทำ พูด คิด เป็นทั้งหมดแห่งชีวิตของเรา

เมื่อชีวิตของเราคือการทำกรรม หรือทำ พูด คิด การดำเนินชีวิตที่ดี ก็คือการทำ พูด คิด ให้ได้ผลดี ให้เป็นคุณแก่ชีวิตของเรา การทำให้สำเร็จผลดีก็คือ การรู้จักคิด รู้จักพูด รู้จักทำ หรือการคิดเป็น พูดเป็น ทำเป็น ฉะนั้น การดำเนินชีวิตที่ดี ก็คือ การทำเป็น พูดเป็น และคิดเป็น

แต่ทั้งนี้จะต้องให้ครบ ถ้าเอาแค่คิดเป็น ทำเป็น ก็ไม่ครบ ถึงจะเอาคิดเป็น ทำเป็น ไปบวกกับแก้ปัญหาเป็นด้วย อย่างที่ขอบพูดกันในวงการของการศึกษาสมัยปัจจุบันว่า คิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น ก็ไม่ครบ การดำเนินชีวิตคือการทำกรรมสามนี้ต้องให้ครบชุด คือ ต้องคิดเป็น พูดเป็น ทำเป็น จึงจะครบ ถ้าสามอย่างนี้ครบ ก็เป็นอันว่าดำเนินชีวิตได้ผลดี

เฉพาะอย่างยิ่ง ในขณะนี้ที่สังคมก้าวเข้าสู่ยุคข่าวสารข้อมูล ซึ่ง “การสื่อสารเป็น” กำลังมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น “การพูดเป็น” ในความหมายที่ครอบคลุมการสื่อสารเป็น จึงเป็นคุณสมบัติที่ขาดไม่ได้สำหรับบุคคลที่จะเชื่อว่ามีการศึกษา ถ้ายังจะพูดแบบที่นิยมกันในวงการการศึกษาอย่างข้างต้น ก็ต้องเติมให้เต็มว่า คิดเป็น พูดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น หรือ คิดเป็น สื่อสารเป็น ทำเป็น/สร้างสรรค์เป็น และแก้ปัญหาเป็น อย่างที่เคยพูดไว้ครั้งหนึ่งแล้วข้างต้น

ดำเนินชีวิตเป็น ยังครอบคลุมอีกหลาย “เป็น”

ต่อไปอีกความหมายหนึ่ง การดำเนินชีวิตของเราคืออะไร การที่เรามีชีวิตอยู่ หรือชีวิตของเราที่เป็นอยู่วันหนึ่งๆ นี้เป็นไปอย่างไร มองอีกแง่หนึ่ง “ชีวิตก็คือการรับประสบการณ์ต่างๆ”

ในวันหนึ่งๆ นี้ มีสิ่งที่รับรู้เข้ามาทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง ปรากฏขึ้นในใจบ้าง ตลอดเวลาตั้งแต่ตื่นนอนจนหลับไป ชีวิตของเราก็คือการรับรู้ประสบการณ์ ทางด้านต่างๆ เหล่านี้ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า การดำเนินชีวิตของเรา ก็คือการใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ รับรู้เรื่องราว อารมณ์ หรือประสบการณ์ต่างๆ

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นช่องทางรับรู้ประสบการณ์ต่างๆ นั้น ทางพระเรียกว่าอายตนะ หรือ ทวาร การรับรู้ประสบการณ์ต่างๆ ทางอายตนะหรือทวารเหล่านี้ ก็คือความเป็นไปในชีวิตทั้งหมดของเรา ดังนั้น ชีวิตในวันหนึ่งๆ นี้ ก็คือการได้เห็น การได้ยิน การได้กลิ่น เป็นต้น เราอยู่กับกิจกรรมเหล่านี้ทั้งวัน เรื่องราวหลากหลายผ่านเข้ามา เราได้รับประสบการณ์เข้ามาตลอดเวลา ฉะนั้น ประสบการณ์จึงเป็นสิ่งสำคัญมาก

การรับประสบการณ์นี้ เป็นจุดเริ่มต้นที่จะทำให้มนุษย์ดำเนินชีวิตได้ดีหรือไม่ เรียกว่าทำให้เกิดปัญหาหรือไม่เกิดปัญหา ถ้ารับประสบการณ์ไม่เป็น ก็เกิดปัญหา ถ้ารับประสบการณ์เป็น ก็จะเป็นเครื่องช่วยในการแก้ปัญหา เป็นคุณแก่ชีวิต

การศึกษาสมัยใหม่มักจะมองข้ามจุดนี้ มองแต่เพียงว่าการรับประสบการณ์ เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการรับรู้ แต่ไม่มีการสอนว่าจะรับรู้ประสบการณ์อย่างไรจึงจะได้ผลดี

ในเมื่อชีวิตของเรา ก็คือการรับประสบการณ์ ฉะนั้น การดำเนินชีวิตที่จะได้ผลดี ก็คือการรับประสบการณ์อย่างได้ผลดี คือการรู้จักกับ

ประสบการณ์ หรือการรับประสบการณ์เป็นนั่นเอง ด้วยเหตุนี้เอง เพื่อการดำเนินชีวิตที่ดีของมนุษย์ จึงจะต้องมีการฝึกตั้งแต่การรับรู้ประสบการณ์ ว่ารับประสบการณ์อย่างไรจึงจะได้ผลดีแก่ชีวิต จะต้องดูเป็น ฟังเป็น เป็นต้น คือ รู้จักใช้อายตนะทั้งหกนั้น ตาก็ต้องดูเป็น หูก็ต้องฟังเป็น ฯลฯ

ถ้าใช้ตาดูไม่เป็น ก็เกิดโทษ ก่อปัญหาแก่ตัวเอง แต่ถ้าดูเป็นก็ได้ความรู้ ได้สิ่งที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ที่จะนำมาพัฒนาคุณภาพชีวิต ดังนั้น ในการศึกษาจะต้องมีการฝึกในเรื่องการรับประสบการณ์กันตั้งแต่เด็ก คือจะต้องฝึกในเรื่องการดูเป็น ฟังเป็น เป็นต้น โดยถือเป็นหลักใหญ่ข้อหนึ่ง

ในการศึกษาของเรา ปัญหาหนักอย่างหนึ่งก็คือ เรื่องดูไม่เป็น ฟังไม่เป็น ยังไม่ต้องพูดถึงทำเป็น คิดเป็นหรือ *แม้แต่ดูก็ไม่เป็น ฟังก็ไม่เป็น นี่เป็นด้านแรกยิ่งกว่าคิดเป็น ทำเป็นเสียอีก* ฉะนั้นจะต้องเอาใจใส่ในเรื่องที่เด็กดูไม่เป็น ฟังไม่เป็น

ปัญหาของเราในปัจจุบัน *ที่ว่าใช้เทคโนโลยีไม่เป็นก็คือ ดูไม่เป็น ฟังไม่เป็น* เป็นต้นเอง ซึ่งหมายถึงการรับรู้ประสบการณ์ไม่เป็น ไม่รู้จักเลือกดู ดูแล้วก็ไม่รู้จักเลือกเก็บ ไม่รู้จักคัดเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์ เช่น ดูทีวี ฟังวิทยุไม่เป็น เป็นต้น ซึ่งเป็นปัญหาอยู่ทั่วไป ฉะนั้นจะต้องฝึก การศึกษาจะต้องเริ่มตั้งแต่การเรียนรู้และฝึก ในการรับประสบการณ์ ต้องรับให้เป็น ซึ่งถ้ามีเวลาเราจะพูดกันอีกในเรื่องนี้

สรุปความในแง่ที่ว่า การดำเนินชีวิตที่ดี คือ การดูเป็น ฟังเป็น ตมเป็น ลิ้มรสเป็น สัมผัสเป็น และคิดเป็น

มองอีกด้านหนึ่ง ชีวิตของเราคืออะไร ชีวิตของเราที่ดำเนินอยู่ในแต่ละวันๆ นี้ ก็คือการเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม เราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมเพื่อเอาประโยชน์ให้แก่ชีวิตของเรา ชีวิตของเราที่ดำเนินอยู่แต่ละวันนี่ เป็นการพยายามไปเอาประโยชน์จากสิ่งแวดล้อม

ล้อม ถ้าเอาประโยชน์ไม่เป็น เราก็ได้โทษเข้ามาแทน ถ้าเอาประโยชน์ เป็น ก็ได้ประโยชน์มา ได้สิ่งที่เรียกว่าคุณภาพชีวิต สิ่งที่เป็นประโยชน์ ทำให้เกิดผลดี ทำให้แก้ปัญหาและสร้างสรรค์ต่างๆ ได้

การเกี่ยวข้องเพื่อเอาประโยชน์จากสิ่งทั้งหลายนี้ ทำให้สิ่งทั้งหลายมีคุณค่าขึ้นมา เราจึงพูดถึงคำว่า “คุณค่า” คุณค่าก็เกิดจากการสนองความต้องการของเรานั้นเอง คุณค่าคือความสามารถที่จะสนองความต้องการ ถ้าสิ่งนั้นมีอะไรสนองความต้องการของเรา ที่จะเอาประโยชน์จากมัน มันก็มีคุณค่าแก่เรา ถ้าเราสามารถเอาประโยชน์จากสิ่งนั้นอย่างถูกต้อง และได้สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริง ก็เรียกว่า เรารู้จักถือเอาประโยชน์ หรือเอาประโยชน์เป็น แต่ถ้าเอาไม่ เป็นก็กลับเป็นโทษ เช่นทำให้เกิดความลุ่มหลงมัวเมา หรือทำให้เกิด ความเสียหายอย่างใดอย่างหนึ่ง

การถือเอาประโยชน์จากสิ่งทั้งหลายนี้ เราเรียกว่าการเสพหรือ บริโภค แต่ถ้าเป็นการเข้าไปเกี่ยวข้องสัมพันธ์เพื่อเอาประโยชน์จาก บุคคล เราเรียกว่า คบ หรือ คบหา ซึ่งภาษาพระก็เรียกว่า “เสพ” เหมือนกัน ดังที่เรานิยมใช้ในรูปศัพท์ว่า “เสวนา” (ทางพระใช้ “เสวนา” ทั้งกับคนและของ)

เมื่อพูดในแง่นี้ ชีวิต ก็คือการเกี่ยวข้องสัมพันธ์ที่จะให้ได้รับ ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อม หรือพูดสั้นๆ ว่า “ชีวิต คือการเสพสิ่งแวดล้อม”

การศึกษามีหน้าที่สำคัญ ที่จะต้องช่วยให้คนฝึกฝนพัฒนาตนที่ จะดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง หรือรู้จักดำเนินชีวิตให้เป็น จึงต้องมีการ ศึกษาให้รู้จักเสพ รู้จักบริโภค รู้จักคบหา ซึ่งพูดง่ายๆ การดำเนินชีวิตที่ ดี ก็คือ การกินเป็น ใช้เป็น บริโภคเป็น และคบคนเป็น

การดำเนินชีวิตที่ดีของเราคือ การเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลาย อย่างได้ผลดีให้ได้ประโยชน์ เริ่มแต่กินอาหารก็ต้องกินเป็น ให้ได้คุณ

ค่าที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิต ทำให้มีสุขภาพดี การใช้สิ่งของต่างๆ ต้องพิจารณาว่าจะใช้อย่างไรให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิต ต้องรู้จักเลือก เช่น มองในแง่ว่าใช้ให้ทนทานและประหยัด ใช้ให้เป็นประโยชน์นานที่สุด และใช้ให้สนองสัมฤทธิ์คุณค่าที่แท้จริง ตลอดจนรู้จักใช้เวลา หรือ บริโภคเวลาเป็น รวมแล้วก็เป็นเรื่องของการรู้จักถือเอาประโยชน์จากสิ่งทั้งหลาย

“คิดเป็น” คือแกนกลางของระบบการดำเนินชีวิตเป็น

รวมความว่า ชีวิตของเรามีใช้มีด้านเดียว การมองความหมายของการดำเนินชีวิตนั้น มองได้หลายด้าน แต่ละอย่าง จะต้อง “เป็น” ทั้งนั้น ถ้าดำเนินชีวิตเป็นก็ได้ผลดีแก่ชีวิต แม้ว่าจะต้องเป็นในหลายด้าน แต่ก็มีรวมกันที่คำว่าดำเนินชีวิตเป็นนั่นเอง คือรู้จักดำเนินชีวิตให้ได้ผลดี ให้เกิดแต่คุณไม่เกิดโทษ ให้พัฒนาสู่อิสรภาพและสันติสุข

เป็นอันว่า การดำเนินชีวิตเป็น นั้น มองในความหมายต่างๆ ได้หลายด้าน คือ

ถ้ามองว่า การดำเนินชีวิตคือการแก้ปัญหา การดำเนินชีวิตเป็น ก็คือ การแก้ปัญหาเป็น

ถ้ามองว่า การดำเนินชีวิตคือ การทำ พูด คิด การดำเนินชีวิตเป็น ก็คือ คิดเป็น พูดเป็น ทำเป็น

ถ้ามองไปที่การรับประสบการณ์ การดำเนินชีวิตเป็น ก็คือ ดูเป็น ฟังเป็น เป็นต้น

ถ้ามองไปที่การถือเอาประโยชน์จากสิ่งแวดล้อม การดำเนินชีวิตเป็น ก็คือ คบหา กิน ใช้ และบริโภคเป็น หรือเสพเสวนาเป็น

ฉะนั้น เรื่อง “เป็น” นี้จึงมีหลายอย่าง จะต้องให้ครบวงจรชีวิต การศึกษาจะต้องช่วยให้คนพัฒนาตนจนได้ความ “เป็น” ในด้านต่างๆ ให้ครบหมด ซึ่งรวมสรุปลงท้ายที่การดำเนินชีวิตเป็น

ที่นี้ “คิดเป็น” นี้สำคัญอย่างไร ตอบง่ายๆ ว่า “คิดเป็น” เป็นตัวโยง “เป็น” ทั้งหมดทุกอย่างที่ว่ามา

เริ่มตั้งแต่ด้านรับประสบการณ์ आयตนะต่างๆ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย รับประสบการณ์เข้ามา ตัวสุดท้ายคือใจ ทวารใจ आयตนะใจ หรืออินทรีย์คือใจนี้ เป็นตัวคิด การคิดเป็นจะช่วยโยงตั้งแต่ดูเป็นไปจนถึงการรับรู้ทุกอย่าง ทำให้ถูกต้องไปหมด การคิดที่ถูกต้องมีอิทธิพลต่อการดูเป็น ฟังเป็น ฯลฯ

ในด้านการทำกรรมสาม คือคิดเป็น พูดเป็น ทำเป็น การคิดก็เป็นตัวทำการหรือเป็นต้นทางที่มีอิทธิพลต่อการพูด และการทำ เมื่อคิดเป็น ก็ทำให้พูดเป็น และทำเป็น

ในแง่ที่เห็นว่าชีวิตคือการแก้ปัญหา คิดเป็นก็ทำให้แก้ปัญหาเป็น

ในด้านการใช้ หรือการบริโภค คิดเป็นก็เป็นตัวการสำคัญที่จะทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในแบบแผนของการกินหรือการบริโภคเสียใหม่ ก่อนนี้เคยกินมาแล้ว ไม่เคยคิดว่ามันผิด ไม่คิดว่ามันจะไม่ได้ผลดี เมื่อคิดเป็นขึ้นมา รู้ว่าที่กินมาบริโภคมานั้นไม่ถูก ก็เปลี่ยนแบบแผนพฤติกรรมในการกินใหม่ บริโภคใหม่ กลายเป็นกินเป็น บริโภคเป็น

“คิดเป็น” จึงเป็นตัวแกนกลาง เป็นตัวโยงทั้งหมด แต่ถ้าจะพูดให้ครบ ก็ต้องโยงให้ได้ว่ามันโยงไปหาอะไรบ้าง เพื่อให้การคิดเป็นของเรามีผลสมบูรณ์ ต้องคิดเป็นให้ออกผลไปที่ดูเป็น ฟังเป็น เป็นต้นด้วย ต้องคิดเป็นให้ออกผลไปที่พูดเป็น ทำเป็นด้วย ต้องคิดเป็นให้ออกผลไปที่การกินเป็น ใช้เป็น บริโภคเป็นด้วย และต้องคิดเป็นให้โยงไปสู่การแก้ปัญหาเป็นด้วย รวมเป็นดำเนินชีวิตเป็น

พูดในทางกลับกันว่า **ต้องเอาทั้งการรับรู้ฟัง ทั้งการคิดพูดทำ ทั้งการกินใช้สพเสวนา และทั้งการแก้ไขปัญหานั้น ทั้งหมดนั้น เป็นแดนฝึกการคิดเป็น**

การบอกว่าให้คิดเป็นเฉยๆ นั้น เป็นเรื่องเลื่อนลอย ถึงจะรู้ว่าสำคัญ แต่ก็มองไม่เห็นตำแหน่งของมันในชีวิตของคน ทำให้ไม่รู้ว่าจะโยงกันตรงไหน ก็เลยไม่ชัดเจน

โดยเฉพาะในเรื่องคิดเป็น พุดเป็น ทำเป็นนั้น ในยุคข่าวสารข้อมูลนี้จะต้องเน้นเรื่องการ พุดเป็น หรือ สื่อสารเป็น ให้นักแน่นมากขึ้น ส่วนทำเป็นก็คลุมไปถึงผลิตเป็น ซึ่งเป็นหลักของยุคอุตสาหกรรม ดังได้พุดไปแล้ว

“เป็น” ที่สมบูรณ์ คือ พอดี ที่เรียกว่ามัชฌิมา

ที่นี้ ที่ว่าเป็นนั้น เป็น คืออย่างไร “เป็น” ก็อย่างที่ว่าแล้ว คือทำให้ได้ผลดี หรือย่ำว่า ทั้งให้สำเร็จ และให้เกิดผลดี

ชีวิตของเราที่แท้แล้วก็มีจุดมุ่งหมายที่จะให้เป็นชีวิตคือความเป็นอยู่ที่ดีที่สุด แต่บางทีเราไม่รู้ว่าจะเป็นอยู่อย่างไรจึงจะดี

เหมือนกับมนุษย์ในยุคที่ผ่านมา ที่พัฒนาผิด ที่จริงเขาก็ต้องการผลที่ดีที่สุดแก่มนุษย์ แต่เขาไม่รู้ว่ายังมีสิ่งที่เขาคิดไม่ถึง มองไม่เห็น เหตุปัจจัยที่อยู่นอกเหนือการพิจารณา เมื่อทำไปแล้วมันกลับมาเป็นผลร้าย ก่อปัญหา กลายเป็นเครื่องทำลายตัวเขาเอง

ฉะนั้น ความคิดของเขา เราจึงบอกว่าไม่รอบด้าน ไม่ทั่วถึง ไม่ครบวงจร ไม่เห็นครบถ้วนเป็นองค์รวม ถึงแม้ว่าความมุ่งหมายที่แท้เป็นอย่างเดียวกัน คือจะให้ได้ดี แต่ผลที่นึกว่าดีกลายเป็นไม่ดีจริง

ที่ว่าดำเนินชีวิตเป็นในแง่ด้านต่างๆ นั้น แต่ละด้านก็เพื่อให้ได้ดีเท่านั้นเอง แต่ปัญหาอยู่ที่ว่าเหตุปัจจัยที่จะให้ได้ผลดีนั้นครบหรือไม่ครบ และผลดีนั้นจริงดีจริงหรือไม่จริง ซึ่งขึ้นอยู่กับว่าความคิดนั้นจะถึงที่หรือไม่ ครบถ้วนหรือไม่ ครบองค์ประกอบขององค์รวมนั้นหรือไม่ รวมความก็คือว่า มันได้ผลดีเกิดขึ้นสมวัตตฤประสงค์ แต่วัตตฤประสงค์นั้นจะสมบูรณ์หรือไม่ ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

ลักษณะที่ทำให้สำเร็จผลสมประสงค์นี้ ก็คือที่บอกว่า "เป็น" แต่ที่ว่า เป็น นั้น ยังสัมพันธ์อยู่ สัมพันธ์ในแง่ที่ยังไม่แน่ว่าจะสมบูรณ์หรือไม่ ยังต้องพิจารณาว่าครบองค์ประกอบทุกอย่างไหม การคิดของเรา นั้นถ้าขาดองค์ประกอบบางอย่างไป ก็ทำให้ขาดความสมบูรณ์

แต่ว่าโดยแง่ของสาระสำคัญก็อย่างนี้ คือ ในการที่คิดเป็น ทำ เป็น เป็นต้นั้น เป็น คือลักษณะที่จะให้ได้ผลตามวัตถุประสงค์ แต่ "เป็น" ที่หนักแน่นได้ที่ มีองค์ประกอบครบถ้วน ไม่ขาดไม่เกิน ได้สัดส่วนสมดุลกัน เหมาะเจาะแท้ๆ เป็นลักษณะที่เรียกชื่อพิเศษว่า "พอดี" คือ เป็น ชนิดที่ *พอดี*

พอดีเป็นอย่างไร คือทำแล้วพอดีที่จะได้ผลอย่างนั้น ทำให้สำเร็จผล ถ้าไม่พอดี ก็ไม่เกิดผลอย่างนั้น แต่นอกจากเกิดผลสำเร็จแล้วยังเรียกร้อยสมบูรณ์อีกด้วย คือไม่มีข้อบกพร่องเสียหายใดๆ เพราะแม่นยำ เหมาะเจาะ หมดจด ด้วยองค์ประกอบทุกส่วนที่ครบถ้วน ได้สัดส่วนกัน จะคิดจะทำ จะแก้ปัญหาอะไร ก็ได้พอดีของมัน พอดีที่จะให้เกิดผลสำเร็จอันนั้น โดยองค์ประกอบเหตุปัจจัยพอดี เพราะฉะนั้น ตัว*พอดี*นี้จึงเป็นลักษณะสำคัญที่ตัดสินคุณค่าของ "เป็น"

ในทางธรรม ความจริงเรามีศัพท์อยู่แล้ว คำว่า "พอดี" เป็นตัวแสดงคุณลักษณะที่เหมาะสม ลงตัว ซึ่งสมัยนี้เราก็เน้นกันมาก ได้แก่สมดุลหรือดุลยภาพ

ความ "พอดี" นี้ ศัพท์บาลีเรียกว่า *มัชฌิมา* ที่เราแปลว่า สายกลาง ความพอดีก็คือตัวมัชฌิมานี้แหละ หลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนาเรียกว่า "มัชฌิมาปฏิปทา" แปลว่าข้อปฏิบัติมีในท่ามกลาง แปลงง่ายๆ ว่า ทางสายกลาง

ที่ว่าท่ามกลางเป็นอย่างไร คือไม่ตั้ง ไม่หย่อน ไม่เลย ไม่เกินไป พอดีที่จะให้ได้ผลอันนั้น ให้ผลที่ต้องการสำเร็จได้ด้วยดี ไม่บกพร่องและไม่เสียหาย

ความเป็นสายกลาง คือความพอดีที่ให้ผลสำเร็จเกิดขึ้นมาอย่างเรียบร้อยสมบูรณ์

มัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง ก็คือมรรค อันได้แก่วิถีชีวิตหรือทางดำเนินชีวิต หมายถึงการดำเนินชีวิตพอดีที่จะให้เกิดผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย

ความมุ่งหมายของชีวิตคืออะไร คือความไร้ทุกข์ ไม่มีทุกข์เหลืออยู่ มีแต่ความสุขเหลืออยู่ หรือภาวะปลอดปัญหา เนื่องจากแก้ปัญหาได้สำเร็จ ลุถึงอิสรภาพ มีสันติสุข

ข้อปฏิบัติที่พอดี ที่จะให้เกิดผลสำเร็จตามความมุ่งหมายนี้ เรียกว่าเป็น มัชฌิมาปฏิปทา และในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตที่ตรงมาก็เป็น อริยมรรค เรียกกันง่ายๆ ว่า มรรค

เพราะฉะนั้น “มรรค” ก็คือการดำเนินชีวิตเป็น ที่พอดีให้เกิดผลสำเร็จลุล่วงปลอดพ้นปัญหา

ความจริง ศัพท์เหล่านี้ในภาษาบาลีเดิม ก็เป็นถ้อยคำธรรมดาตนเอง ไม่ใช่ศัพท์ยากเย็นอะไร มัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง ไขความว่าได้แก่มรรค แล้วมรรคคืออะไร มรรคก็คือวิถีชีวิตที่ดี ไขความว่าได้แก่การดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง คืออย่างไร ก็คือ มัชฌิมาปฏิปทา คือการปฏิบัติที่พอดี ทั้งปฏิบัติต่อชีวิตของตนเองถูกต้องพอดี และปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมทั้งหลายถูกต้องพอดี ที่จะให้เกิดผลดีแก่ชีวิต ให้ชีวิตล่งทุกข์ ปลอดพ้นปัญหา บรรลุอิสรภาพ และสันติสุข

มัชฌิมา คือตัวเป็น แต่หมายถึง “เป็น” ที่ถึงขั้น “พอดี” เพราะฉะนั้น ถ้าดำเนินชีวิตเป็นอย่างพอดี ก็คือมัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งเท่ากับมรรคนั่นเอง แล้วเราก็ได้คำว่าดำเนินชีวิตพอดีขึ้นมา

อันนี้เป็นการโยงไปให้เห็นระบบของชีวิต เพราะการพิจารณาเรื่องเฉพาะอย่างเช่นการคิดเป็น เป็นต้นเหล่านี้ จะต้องคำนึงหรือมองให้ถึงระบบชีวิตทั้งหมดด้วย

คุณสมบัติหลักของคนมีประสิทธิภาพในยุคข่าวสารข้อมูล

ที่นี้ หลักที่ว่าให้คิดเป็นนี้ ไม่ใช่ทั้งหมด ถึงจะเป็นหลักสำคัญ แต่ก็ยังมีสิ่งอื่นที่ต้องทำด้วย เพราะว่าเมื่อพูดตลอดกระบวนการตั้งแต่รับข้อมูลไปก็มีทั้งการคิดเป็น การรู้จักใช้เทคโนโลยี ตลอดกระทั่งการรู้จักสื่อสารถ่ายทอด คราวนี้จึงจะพูดถึงหลักใหญ่หลักหนึ่งที่ยากจะโยงไปหา

มีหลักธรรมอยู่ชุดหนึ่ง เป็นหลักใหญ่ ที่แบ่งแยกออกไปเป็นข้อปฏิบัติ ๔ อย่าง โดยเฉพาะในยุคข่าวสารข้อมูลนี้ ถือว่า สำคัญมาก เป็นหลักที่ครอบคลุม ซึ่งเราอาจจะเอาข้อปฏิบัติต่างๆ ที่พูดไว้เมื่อก็มาจัดใส่ในกรอบนี้ได้หมด เป็นหลักธรรมที่บอกขอบเขตการปฏิบัติในการพัฒนาปัญญาที่ได้ผล คือ

๑. เมื่อรับฟังข้อมูลข่าวสาร ต้องเข้าใจทั่วตลอด คือ เข้าใจความหมายของสิ่งที่เขาพูด-เขียน หรือข้อมูลที่เขาส่งมาให้เรารับ ที่ว่า เข้าใจความหมายนั้น รวมถึงเข้าใจความมุ่งหมาย และเป็นความเข้าใจที่ทำให้สามารถอธิบายขยายความได้ต่อไปด้วย คือจากคำพูดเพียง ๒-๓ คำ เมื่อเข้าใจแล้วก็มองเห็นแง่มุมความหมาย ที่จะขยายความได้กว้างขวางละเอียดออกไป พูดง่ายๆ ข้อที่หนึ่งนี้ คือการเข้าใจความหมายนั่นเอง เมื่อได้รับข้อมูลมาต้องเข้าใจชัดเจน

๒. ถ้าเรื่องราวหรือข้อมูลนั้น ซับซ้อนหรือมากมายละเอียดพิสดาร หรือเป็นคำอธิบายขยายความอยู่แล้ว เมื่อรับอ่านรับฟังแล้ว ต้องจับสาระสำคัญ จับจุด จับประเด็นได้ กลั่นกรองเอาสาระของเรื่องได้ รู้ว่าตัวเรื่องตัวปัญหาอยู่ที่ไหน สิ่งที่ต้องการคือ จับหลักได้ จับประเด็นได้

๓. เมื่อทั้งเข้าใจความหมาย ทั้งจับประเด็นได้แล้ว ตอนนี้ก็จะมีมาถึงขั้นสื่อสารได้ หรือสื่อสารเป็น คือรู้จักใช้ถ้อยคำ และวิธีถ่ายทอด ที่จะพูดให้คนอื่นเข้าใจความหมายของเรา ตัวเราเองรู้เรื่อง เข้าใจความหมายแล้ว จับประเด็นได้แล้ว แต่ต้องสามารถพูดให้คนอื่นเข้าใจอย่าง

ที่เราเข้าใจได้ด้วย เมื่อเรามีความต้องการอะไร ก็พูดให้เขารู้ตรงตามที่เราต้องการ รวมความว่า พูดให้เขาเข้าใจความหมาย ความมุ่งหมาย และความต้องการของเรา หรือทำให้เขารู้สิ่งที่เราสื่อ อันนี้เป็นความสามารถในการสื่อสารถ่ายทอด

๔. ความสามารถในการนำความรู้ที่มีอยู่ มาใช้ประโยชน์ในสถานการณ์ใหม่ได้เหมาะสมเจาะกับเรื่อง และทันการ มีลักษณะสำคัญ ๒ อย่าง คือ

หนึ่ง ต้องเหมาะสม หมายความว่าต้องเข้ากับเรื่องนั้น เรียกว่าใช้ความรู้เป็น คนจำนวนมากทั้งที่ตนเองมีความรู้ มีข้อมูลข่าวสารอยู่แล้ว แต่เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น มีเรื่องเกิดขึ้น ก็ใช้ไม่ได้ ใช้ไม่เป็นความรู้ที่ตนมีอยู่ก็ไม่เกิดประโยชน์

อย่างไรก็ตาม แค่นั้นยังไม่พอ บางทีเขาเสร็จเรื่องไปแล้ว ปัญหาผ่านไปนานแล้ว จึงคิดได้ เช่นไปคิดขึ้นได้อีก ๕ วันข้างหน้า ถึงจะเข้าเรื่อง ก็ไม่ทันการ เพราะฉะนั้น นอกจากเอามาใช้ได้เข้ากับเรื่องนั้นแล้ว จึงต้องมีลักษณะที่สอง คือทันการด้วย

เป็นอันว่า ข้อสี่นี้คือ ต้องสร้างความรู้ใหม่ หรือสังเคราะห์ความรู้ใหม่ขึ้นมาใช้ประโยชน์ได้เหมาะสม ถูกเรื่อง ทันการ พูดง่ายๆ ว่า ถูกเรื่องทันการ หรือเหมาะสมเจาะทันการ คือ เอาความรู้ที่ตัวมีอยู่ มาใช้แก้ปัญหา และทำการอะไรใหม่ๆ ได้ หรือสามารถประยุกต์มันดอง

นี่คือหลัก ๔ อย่าง ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญ ส่วนที่พูดมาข้างต้นนั้นคล้ายๆ ว่าเป็นรายละเอียด แต่ ๔ ข้อนี้เป็นตัวสาระ คือ

ข้อ ๑. เข้าใจความหมาย

ข้อ ๒. จับประเด็น จับสาระได้ มองเห็นจุดของปัญหา

ข้อ ๓. สื่อสารถ่ายทอดได้

ข้อ ๔. เอาความรู้ที่ตัวมีอยู่มาใช้ประโยชน์ได้ถูกเรื่องทันการ

หลัก ๔ อย่างนี้ทางพระเรียกว่า ปฏิสัมภิตา ๔ แปลว่า ปัญญาแตกฉาน ๔ ประการ แยกเป็นหัวข้อตามชื่อเดิม คือ

๑. *อัตถปฏิสัมภิตา* ปัญญาแตกฉานในความหมาย ฟังแล้วเข้าใจ เขาพูดอะไรมาารู้เรื่องชัดเจน

๒. *ธัมมปฏิสัมภิตา* ปัญญาแตกฉานในหลักหรือตัวประเด็น เขาพูดอะไรมาจับประเด็นได้ รู้ว่าเรื่องอะไร

๓. *นิรุตติปฏิสัมภิตา* ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ คือความสามารถในการใช้ภาษา สื่อสารถ่ายทอดให้สำเร็จผล จะชักจูงหรืออย่างไรก็แล้วแต่จะนำไปใช้

๔. *ปฏิภาณปฏิสัมภิตา* ปัญญาแตกฉานในความคิดพันการ (ปฏิภาณไม่ได้มีความหมายแคบเหมือนอย่างที่เรารู้เข้าใจ) คือ สามารถสังเคราะห์ความรู้ที่มีอยู่เอามาใช้ประโยชน์ได้ถูกเรื่องพันการ

ปฏิสัมภิตา ๔ อย่างนี้ เป็นหลักสำคัญสำหรับบุคคลข่าวสารข้อมูล เราต้องการสร้างคนให้มีคุณสมบัติทั้งสี่นี้ ถ้ามีคุณสมบัติเหล่านี้แล้ว เขาจะอยู่ในยุคข่าวสารข้อมูลได้ดี

มองทฤษฎีธรรมได้ในระบบชีวิต ที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของสังขธรรม

เรื่องคิดเป็นนี้จะขอผ่านไปก่อน ตอนนี้อาจจะโยงไปถึงเรื่อง “แนวคิดแบบองค์รวม” ที่พูดพาดพิงไว้ข้างแล้ว แม้แต่การคิดเป็นนี้ ก็มุ่งให้ได้ผลถึงขั้นนี้ด้วย คือให้คิดเป็นนั้นคลุมไปถึงองค์ประกอบทุกอย่าง คิดจนกระทั่งได้ผลดีแก่ชีวิตจริงๆ ซึ่งในที่สุดแล้ว คิดเป็นนั้นจะต้องไปถึงจริยธรรมอยู่ดี คือ ถ้าคิดเป็นเต็มที่ จริยธรรมก็มีมาเอง เพราะความคิดเป็นที่แท้ เป็นจริยธรรมอยู่ในตัวของมันเอง

เบื้องต้นจะต้องมาทำความเข้าใจกันก่อนว่า *จริยธรรม คืออะไร?* เรามักจะเข้าใจจริยธรรมว่า เป็นเรื่องของหัวข้อความประพฤติ

เหมือนรายการบัญชีสินค้า จริยธรรมแบบนี้เป็นข้อปฏิบัติของผู้มีจริยธรรมแล้ว คือ ผู้ที่มีจริยธรรมอยู่แล้ว ก็อยากจะได้คู่มือ หรือต้องการคำแนะนำสำหรับจะลงไปรายละเอียดบางอย่าง เหมือนกับคนที่ต้องการใช้สินค้า หรือต้องการเครื่องใช้ของบริโภคแล้ว เขามีความต้องการอยู่แล้ว เขาก็ไปดูรายการสินค้าเพื่อเลือกเอาของที่จะใช้ตรงกับเรื่องมา

จริยธรรมก็คล้ายๆ อย่างนั้น คนที่มีจริยธรรม ก็มีความต้องการที่จะดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงามอยู่แล้ว และก็รู้ถึงแนวทางของการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงาม ว่าเป็นอย่างไร แต่ในเรื่องวิธีปฏิบัติบางเรื่องหรือเทคนิคบางอย่าง ที่เป็นข้อปลีกย่อย เป็นรายละเอียด เขาอาจจะไม่ชำนาญ ถ้าได้หัวข้อเหล่านี้มาแล้ว เขาจะทำถูกต้องและได้ผลดีมากขั้น จริยธรรมที่เป็นหัวข้อนั้น จึงมิใช่เป็นตัวจริยธรรมเอง แต่เป็นข้อปฏิบัติสำหรับเสริมประสิทธิภาพของผู้มีจริยธรรม

จริยธรรมคืออะไร? ก็ต้องดูที่ระบบชีวิตของเราอีกนั่นแหละ คนเราที่เกิดมานี้ ต้องการชีวิตที่ดี มีความสุข ไร้ทุกข์ ปราศจากปัญหา อันนี้เป็นเรื่องที่แน่นอน แต่ในความจริง พอคนเกิดมาก็มีปัญหาทันที คือจะต้องเจอนั่นเจอนี้ที่เป็นสิ่งติดขัด ทำให้ดำเนินชีวิตไม่ได้สะดวก สิ่งที่ติดขัดบดบังเรานี้ เรียกว่า ปัญหา หรือทุกข์ ชีวิตจึงเป็นอย่างที่ยบอกเมื่อที่ว่ามันต้องเจอปัญหาอยู่เรื่อย

ทีนี้ถ้าเจออะไรแล้วเราปฏิบัติต่อมันได้ถูกต้อง คือเรารู้แล้วดำเนินไปได้ มันก็ไม่ใช่ปัญหา เรียกว่า หมดปัญหา พ้นปัญหา ไร้ปัญหา หรือปลอดปัญหา แต่เพราะเราปฏิบัติไม่ถูก ไม่รู้จะทำอย่างไรกับมัน มันถึงได้เป็นปัญหา

ทีนี้โดยมาก คือตามปกติทั่วๆ ไป สิ่งทั้งหลายนี้ พอเราไปเจอเข้า เราไม่รู้จะทำอย่างไรดี เมื่อเราไม่รู้จะทำอย่างไรกับมัน แม้แต่ชีวิตของเรา เราก็ปฏิบัติต่อมันไม่ถูก เมื่อไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร ทำไม่ได้ ทำ

ไม่ถูก มันก็ติดขัด ปัญหาก็เกิดขึ้น เพราะอะไร ก็เพราะไม่รู้มันเอง ปัญหาจึงเกิดขึ้น เพราะไม่รู้จะทำอย่างไร ไม่รู้จะปฏิบัติอย่างไรมันจึงเป็น ปัญหา นี่แหละเรียกว่า ทุกข์

ความไม่รู้นี้ทางพระเรียกว่า "อวิชชา" คือ ชีวิตของเราที่มันติดขัดอะไรต่างๆ มีทุกข์ เป็นปัญหา ก็เพราะมันไม่มีความรู้ มันมีอวิชชา

วิธีที่จะทำให้ดำเนินชีวิตไปได้ด้วยดี ได้ถูกต้อง ได้เป็นผลสำเร็จ ให้แก้ปัญหาได้ หรือปลดพันปัญหา ก็คือจะต้องรู้ เมื่อเรารู้จักปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ ได้ถูกต้อง ก็คือการแก้ปัญหาได้ หรือทำให้ไม่มีปัญหา

ในการดำเนินชีวิตของเรา เมื่อเจออะไรทำได้ถูกต้อง ก็เพราะเรารู้มันนั่นเอง เพราะฉะนั้นจึงต้องพัฒนาสิ่งที่ตรงข้ามกับความไม่รู้ คือ พัฒนาความรู้หรือปัญญาขึ้นมา เพราะฉะนั้น ปัญญา จึงเป็นคุณสมบัติที่ต้องสร้างขึ้นมา เพื่อแก้ปัญหาให้แก่ชีวิต ทำให้ชีวิตนี้แก้ปัญหาได้ หรือทำชีวิตให้ไม่มีปัญหา

การที่เรารู้นั้น เรารู้อะไร พุดง่ายๆ ก็คือรู้ความจริง รู้จักสิ่งนั้น มันเป็นอย่างไรก็รู้ว่ามันเป็นอย่างนั้น แต่ยังไม่ใช่แค่นั้น สิ่งทั้งหลายที่มันเป็นไปของมันต่างๆ นั้น ถ้าเรารู้ลึกซึ้งลงไป เราจะสามารถปฏิบัติต่อมันได้ถูกต้อง ถูกขั้นถูกต้องจนกระทั่งว่า คาดข้างหน้าก็ได้ โยงข้างหลังก็ได้

ที่เป็นอย่างนี้ และทำได้อย่างนี้ ก็เพราะสิ่งทั้งหลายมีกฎเกณฑ์ กล่าวคือกฎเกณฑ์แห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ในระบบแห่งความสัมพันธ์ สิ่งทั้งหลายมีกฎเกณฑ์ของมัน คือความเป็นไปตามเหตุปัจจัย หรือกฎเกณฑ์แห่งเหตุและผล เราจะต้องรู้ความจริงของกฎธรรมชาติ แล้วเราจึงจะปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ถูกต้อง คือการรู้เข้าใจเหตุปัจจัยของมัน แล้วปฏิบัติต่อมันให้ตรงตามเหตุปัจจัยนั้น ก็แก้ปัญหาได้ เพราะฉะนั้น เราจึงต้องรู้ความจริงของสิ่งทั้งหลาย

เราพัฒนาคนเพื่ออะไร ก็เพื่อให้รู้เข้าใจความจริงของสิ่งทั้งหลาย จนกระทั่งรู้จักกฎเกณฑ์แห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนี้ แล้วดำเนินชีวิตและปฏิบัติการต่างๆ อย่างได้ผลถูกต้อง อันนี้เป็นความหมายเริ่มแรกของการให้การศึกษา คือการให้ปัญญาแก่คนนั่นเอง แต่แท้ที่จริงเป็นการช่วยให้คนพัฒนาปัญญาของเขาขึ้นมา ให้คนรู้และเข้าใจ จะได้แก้ปัญหาได้ เมื่อเขาพัฒนาตัวเองขึ้นมา โดยพัฒนาปัญญา ให้มีความรู้เข้าใจ รู้กฎเกณฑ์แห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของเรื่องนั้นๆ แม้แต่เฉพาะเรื่อง ก็แก้ปัญหาของเรื่องนั้นได้

ตอนแรกเมื่อเราไม่รู้กฎเกณฑ์ทั่วไป ก็รู้เฉพาะเรื่อง รู้ความเป็นไปของเรื่องนั้น ก็ทำให้เราปฏิบัติต่อเรื่องนั้นได้ถูกต้อง แก้ปัญหากับเรื่องนั้นได้

ฐานะของจริยธรรม ในองค์กรรวมแห่งระบบชีวิตที่ดี

เรื่องที่พูดมาตอนนี้ ถ้าเอามาวิเคราะห์แยกแยะลำดับขั้นตอน ขอยกออกไป ก็จะมองเห็นเป็นหลัก ๓ ข้อต่อไปนี้

๑. การรู้ความจริง โดยเฉพาะความจริงของความเป็นไปตามเหตุปัจจัย หรือกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั่นเอง จากนั้น
๒. เมื่อรู้ความจริงแล้ว ก็ทำให้เราปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นถูกต้อง และ
๓. เมื่อปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นถูกต้องแล้ว ก็ปลอดปัญหาหรือแก้ปัญหาก็ได้

ตกลงมี ๓ อย่างในการดำเนินชีวิตที่เราจะต้องทำ คือ

ข้อ ๑. รู้ความจริง รู้เข้าใจกฎแห่งความจริง เข้าถึงกฎธรรมชาติ

ข้อ ๒. ปฏิบัติให้ถูกต้อง ทั้งต่อชีวิตของเรา และต่อสิ่งแวดล้อมทั้งหมด ที่เราเข้าไปเกี่ยวข้อง

ข้อ ๓. เมื่อปฏิบัติถูกต้องแล้วก็แก้ปัญหาได้สำเร็จ เข้าถึงและอยู่ในภาวะปลอดพ้นปัญหา

๑. ในการรู้ความจริงนั้น ความจริง รวมทั้งกฎเกณฑ์แห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้นคืออะไร ก็คือ *สังขธรรม* คนจะต้องพัฒนาตนให้มีปัญญาที่จะรู้และเข้าถึงสังขธรรม คือเข้าถึงความจริง

๒. เมื่อรู้ความจริงแล้ว ก็สามารถปฏิบัติให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์แห่งความจริงนั้น คือเอาความรู้ในกฎเกณฑ์แห่งความจริงนั้นไปปฏิบัติ ให้เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตของตนได้ การปฏิบัติอย่างนั้นเรียกว่า *จริยธรรม* จริยธรรมก็คือการนำเอาความรู้ในสังขธรรมไปใช้ดำเนินชีวิตให้ได้ผลดี

๓. ผลดีที่เกิดขึ้น คือแก้ปัญหาได้ การแก้ปัญหาได้คือความไร้ทุกข์ เพราะว่าตัวปัญหาคือสิ่งบีบคั้น เรียกว่า ความทุกข์ เพราะฉะนั้นภาวะที่เป็นจุดหมาย ก็คือความไร้ทุกข์ หหมดทุกข์ ความเป็นอิสระภาพคือหมดหรือปลอดพ้นจากความบีบคั้น เรียกว่า “วิมุตติ” แปลว่าความหลุดพ้น จะเต็มธรรม เพื่อให้เข้าชุดกัน เป็น *วิมุตติธรรม* ก็ได้

วิมุตติ หรือวิมุตติธรรมนี้ ในภาษาไทยเรียกว่าอิสระภาพ ถ้าเรียกให้เป็นภาวะในทางบวก ก็คือความเป็นสุข แต่ที่จริงคือไร้ทุกข์นั่นเอง หมายความว่าหมดปัญหา ไปร่งโล่งไปได้ ไม่ถูกบีบคั้น

นี่คือ หลักเกณฑ์ใหญ่ มี ๓ ข้อ คือ *สังขธรรม* *จริยธรรม* และ *วิมุตติธรรม* หรือเรียกให้เป็นคำวิชาการยิ่งขึ้นว่า *สภาวธรรม* *ปฏิบัติธรรม* และ *ปฏิเวธธรรม* ตามลำดับ พุดเรียงหัวข้อสั้นๆ ดังนี้

๑. รู้สังขธรรม

๒. ทำตามจริยธรรม

๓. เข้าถึงวิมุตติธรรม

เขียนให้ดูง่ายได้ดังนี้

รู้ความจริง → ดำเนินชีวิต/ปฏิบัติต่อทุกสิ่งถูกต้อง → พ้นปัญหา/ปลอดทุกข์

หรือ

รู้สังขารม → มีจริยธรรม → เข้าถึงวิมุตติธรรม/อิสรภาพ

ถ้าจับหลักนี้ได้ จะเห็นว่าจริยธรรมไม่ได้อยู่ที่ไหนเลย แค่นี้เอง จริยธรรมเกิดขึ้นตั้งแต่เรารู้จักที่จะปฏิบัติ โดยสอดคล้องกับความเป็นจริง แห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลาย แล้วทำให้เราดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง ซึ่งนำไปสู่การแก้ปัญหาได้

ถ้าไม่เข้าถึงจริยธรรมที่แท้ ก็ได้แค่หัวข้อความประพฤติที่ดี

สำหรับคนทั่วไป เรื่องที่ว่ามานี้ยังอาจจะซับซ้อน ความจริงพูดแค่นี้ก็ง่าย แต่จะให้รู้ทั่วถึงนั้นยาก ทั้งนี้สำหรับคนทั่วไปที่ยังไม่เข้าถึงสังขารม ยังไม่รู้จักความจริงแท้ เพื่อจะช่วยให้เขาดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง จะได้เกิดปัญหาน้อย หรือไม่เกิดปัญหา ท่านก็เลยช่วยวางข้อปฏิบัติอะไรต่างๆ ไว้ให้เยอะแยะเป็นรายการสินค้าไป หัวข้อจริยธรรมก็เลยมีมากมาย เช่นบอกว่า คุณจะต้องมีสตินะ คุณจะต้องมีความเพียรนะ

คุณธรรมและข้อปฏิบัติเหล่านี้ เป็นหัวข้อหรือองค์ประกอบในระบบการดำเนินชีวิตที่จะแก้ปัญหาได้ ตัวจริยธรรมก็คือการปฏิบัติสอดคล้องกับความรู้ในความจริง แล้วทำให้กัน/แก้ปัญหาได้เท่านั้นเอง

ปัญหาก็คือ เราไม่ได้จริยธรรมที่เป็นจริยธรรมจริง เพราะไม่เข้าถึงสังขารม คือ เพราะไม่รู้จักความจริง แต่เข้าใจผิดว่าตัวรู้แล้ว ก็เลยทำให้มนุษย์เข้าใจผิดต่อไปอีกว่า ตัวทำอย่างนี้จะแก้ปัญหาได้สำเร็จ แล้วกลายเป็นก่อปัญหาให้มากขึ้น ตัวอย่างเช่นเรื่องการพัฒนาในยุคที่ผ่าน มา มนุษย์คิดว่าทำอย่างนั้นๆ จะแก้ปัญหาสำเร็จ แต่เพราะมนุษย์รู้เหตุปัจจัยไม่ทั่วถึง ไม่ถ้วนทั่ว เสร็จแล้วต่อมาในระยะยาวก็เกิดปัญหาอื่นขึ้นมา กลายเป็นแก้ปัญหาหนึ่งแล้วทำให้เกิดอีกปัญหาหนึ่ง ทั้งนี้ก็

เพราะมนุษย์รู้สึกธรรมไม่ทั่วถึง ปัญหาจึงไม่รู้จักสิ้นสุด เรื่องก็แค่นี้แหละ

ถ้าทำถูกต้องก็หมดปัญหาเลย แต่มนุษย์ทั่วไปยังไม่เข้าถึงสังขธรรม ทำอย่างไรจะให้มนุษย์เข้าถึงสังขธรรม คือเข้าถึงความจริงของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะต้องเข้าใจจริงๆ แล้วจึงจะปฏิบัติได้ถูกต้องจริงๆ เป็น จริยธรรมจริงๆ แล้วจึงจะได้ผลดีจริงๆ หมดทุกข์หมดปัญหาจริงๆ ก็เท่านั้นเอง เพราะฉะนั้น จริยธรรมจึงมีแค่นี้เอง เป็นเรื่องที่เหมาะสมกับง่ายๆ แต่ถ้าจับจุดไม่ถูก ก็เข้าถึงไม่ง่ายเลย

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะยาก แต่ตอนนี้เราเอาแค่ความเข้าใจในตัวหลัก หรือ concept รวมก่อน ซึ่งมันก็แค่นี้เอง

สรุปความตอนนี้ว่า *จริยธรรม ก็คือ การดำเนินชีวิตถูกต้อง* หรือ การดำเนินชีวิตที่ดีงาม คือการรู้จักดำเนินชีวิตให้ได้ผลดี หรือการดำเนินชีวิตเป็น (อย่างถึงขั้นพอดี) นั่นเอง

เมื่อขยายความออกไป ก็จึงได้ความหมายว่า จริยธรรมนั้น เป็นการดำเนินชีวิตที่เกิดจากการรู้เข้าใจความจริง รู้ถึงกฎเกณฑ์แห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลายแล้ว ก็เอาความรู้นั้นมาใช้ ทำให้ปฏิบัติต่อชีวิตของตนเอง และปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายรอบตัวได้ถูกต้องสอดคล้องกับความจริงแห่งเหตุปัจจัยนั้น ก็ทำให้ผ่านพ้นสิ่งติดขัดบีบคั้น ทำให้ปัญหาไม่เกิดขึ้น หรือแก้ปัญหาได้ ปัญหาหมดไป ไร้ทุกข์ มีอิสรภาพ และสันติสุข อย่างนี้จึงเรียกว่า ดำเนินชีวิตเป็น ซึ่งทำให้หมดปัญหาได้จริง นี่แหละ คือจริยธรรม

พูดอีกสำนวนหนึ่งว่า *จริยธรรม คือ การนำเอาความรู้ในสังขธรรม ไปใช้ดำเนินชีวิตให้ได้ผลดีปลอดพ้นปัญหา*

สำหรับคนที่เข้าถึงสังขธรรม รู้ความจริงแท้แล้ว การดำเนินชีวิตหรือปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย ก็ถูกต้องสอดคล้องกับความจริง ทำให้ปลอดพ้นปัญหาอย่างเป็นไปเอง จึงเป็นจริยธรรมที่แท้จริง

แต่สำหรับคนที่ยังไม่เข้าถึงสังขารม ยังไม่รู้จริงแท้ ก็ได้แต่เล่าเรียนอ่านฟัง และนำหัวข้อการประพฤติปฏิบัติทางจริยธรรมที่ท่านผู้รู้กำหนดวางหรือแนะนำไว้ เอามาใช้ดำเนินตาม เป็นจริยธรรมในขั้นของการฝึกเพื่อให้มีจริยธรรม

โดยเฉพาะสำหรับคนทั่วไป ซึ่งยังไม่สามารถรู้เข้าใจสังขารมได้มาก ยังไม่สามารถคิดได้มาก ก็อยากจะได้ของสำเร็จเอาไปใช้ จริยธรรมที่เป็นหัวข้อแบบรายการสินค้านั้นก็คือของสำเร็จที่เอามาใช้ได้เลย คล้ายๆ ว่าผู้รู้ได้เคยพิสูจน์มาแล้ว ได้เคยทดลองใช้สิ่งเหล่านี้มาแล้ว เลยเอามาบอกไว้ว่าอันนี้ดีนะ มีประโยชน์อย่างนี้ ใช้ได้อย่างนี้ เราก็ไปดูรายการว่า เออ สินค้าอันนี้ใช้ทำงานนั้นได้ สินค้าอันนั้นใช้ทำเรื่องนั้นได้ ได้ผลดีในแง่ นั้น เราก็มาหยิบเอาไปใช้เลย มันก็ได้ผล นี่คือเรายังไม่รู้วิธีที่ดีกว่านั้น แต่บางทีก็ใช้ผิดๆ ถูกๆ ไปบ้าง

แต่ถ้าเรามีจริยธรรมที่แท้อยู่ในตัวเองแล้ว จริยธรรมแบบหัวข้อรายการสินค้านี้ ก็จะเป็นประโยชน์มากยิ่งขึ้น เหมือนคนที่เป็นช่างเอง อยู่แล้ว สามารถใช้เครื่องมือต่างๆ ได้คล่องแคล่วและสำเร็จประโยชน์เต็มที่ ถึงแม้มีเครื่องมือน้อย ก็รู้ว่าจะต้องทำอย่างไร จะหาทางปฏิบัติได้ดีกว่า แต่ถ้ามีเครื่องมือพร้อมด้วย ก็ทำได้คล่องไว ได้ผลเต็มที่ไปเลย

เพราะฉะนั้น ผู้ที่เข้าถึงสังขารมโดยสมบูรณ์ บางทีอาจจะยังไม่เคยมาเรียนจริยธรรมแบบนักเรียนเลย ไม่เคยเรียนหัวข้อว่ามีอะไรบ้าง แต่เขาก็ดำเนินชีวิตถูกต้อง มีจริยธรรมอยู่ในตัวเขาเอง

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นว่า จริยธรรมคือการดำเนินชีวิตเป็นนั่น เป็นองค์รวมของกิจกรรมที่ปฏิบัติอย่างถูกต้องในการดำเนินชีวิตทั้งหมด ซึ่งครอบคลุมการคิดเป็นเข้าไว้ด้วย ดังนั้น การคิดเป็น ซึ่งเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของการดำเนินชีวิตเป็นนั่น จึงเป็นส่วนหนึ่งของจริยธรรม หรือเป็นจริยธรรมส่วนหนึ่งด้วย นี่ก็คือแง่ที่ว่า การคิดเป็นโยงไปถึงจริยธรรมอย่างไร

คิดเป็น มองเห็นการพัฒนาเป็นองค์รวม

โยงกลับมาหาการคิดเป็น คิดเป็นที่ถึงขั้นจริงๆ ได้ผลดีจริงๆ ก็คือ การปฏิบัติที่ทำให้เกิดผลดีแก่ชีวิตอย่างแท้จริง ครบถ้วนทุกด้าน ถ้าถึงขั้นนี้ การคิดเป็นนั้นก็จะโยงไปถึงจริยธรรม แล้วความคิดนั้นก็จะมิจริยธรรมอยู่ในตัว เพราะการคิดเป็นนั้นเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตเป็น มันจึงนำไปสู่การที่จะดำเนินชีวิตได้ถูกต้อง และแก้ปัญหาได้สำเร็จ

การคิดเป็นนี้จะมีปัญหาที่ในตอนที่เป็นการคิดเฉพาะกรณีหรือมุ่งผลเพียงในขอบเขตหนึ่ง คือจะให้ได้ผลแค่ที่ต้องการตามวัตถุประสงค์ระดับหนึ่ง คือเป็นสัมพัทธ์ จึงอาจจะไปมีปัญหาในอีกระดับหนึ่ง ดังนั้น เพื่อผลในทางปฏิบัติ เราจึงพูดถึงการคิดเป็นในแง่ที่ว่าเอาอย่างน้อยที่สุดไว้ก่อน พอให้เป็นแนววิถีปฏิบัติ แล้วต่อไปเขาก็จะรู้จักที่จะพัฒนาตัวเอง แล้วทำให้การคิดเป็นนั้น ก้าวไปถึงขั้นที่ได้องค์ประกอบทุกอย่างเข้ามาครบถ้วนที่จะทำให้แก้ปัญหาได้ทุกด้าน ไม่ใช่ว่าแก้ได้ด้านหนึ่ง แล้วไปพูดเป็นปัญหาอีกด้านหนึ่งอย่างที่เป็นอยู่

ที่นี่ เพื่อที่จะให้ครบถ้วน ก็มาสู่ความคิดแบบองค์รวม แต่เราจะไปรู้อย่างไรตลอดทุกอย่างให้ทั่วถึง มันเป็นไปได้เลย คุณพูดง่ายนี้ รู้ความจริงหมด ก็ปฏิบัติถูกต้อง ก็แก้ปัญหาได้ แต่ทำอย่างไรจะรู้หมดล่ะ ในเมื่อเราไม่รู้จักทุกสิ่งทุกอย่างรอบด้าน จึงตอบในขั้นต้นนี้ว่า ก็ให้ได้องค์ประกอบสำคัญเป็นหลักขึ้นมาก่อน ถึงตอนนี้เราก็เข้าสู่เรื่องขององค์ประกอบแห่งระบบการดำเนินชีวิตของมนุษย์

การดำเนินชีวิตของมนุษย์ มีองค์ประกอบ ๓ เวลานั้นมนุษย์มาถึงยุคของการตื่นตัวหรือตาสว่างขึ้นแล้ว เรียกว่ามี enlightenment ครั่งใหม่แล้ว มนุษย์รู้ตระหนักถึงปัญหาแล้ว ตอนนี้ จึงกำลังเอาองค์ประกอบที่ขาดหายไปเข้ามารวมด้วย แต่ก่อนนี้มนุษย์ในยุคพัฒนาไม่

เคยเอา environment หรือ ecology เข้ามาพิจารณาในการพัฒนาเลย แต่เดี๋ยวนี้เอามาใส่แล้ว

ฉะนั้น ต่อไปนี้ ในการคิดเป็น ไม่ว่าจะคิดทั่วถึงขนาดไหนก็ตาม อย่างน้อยก็ให้ได้ ๓ อย่างนี้เข้าไว้ก่อนเป็นหลัก คือ ในการดำเนินชีวิต เฉพาะตัวของเราก็ดี ในการอยู่ร่วมกันก็ดี ในการทำโครงการต่างๆ ก็ดี โดยเฉพาะในการทำการพัฒนาทั้งหลาย ให้คำนึงถึงองค์ประกอบ ๓ อย่างนี้ ว่าจะได้รับผลกระทบอย่างไร

ถ้าทำได้แค่นี้เป็นอย่างน้อยแล้ว การคิดของเราก็จะเป็นการคิดที่มีระเบียบวิธี มีหลัก มีระบบ เช่น จะทำการพัฒนาอะไรสักอย่างหนึ่ง สมมติว่าจะพัฒนาประเทศละ ก็ให้คำนึงถึงผลกระทบต่อองค์ประกอบ ๓ อย่าง ว่าเรื่องนี้เมื่อทำขึ้นแล้ว

๑. ด้านชีวิต หรือตัวมนุษย์ การพัฒนานั้นจะมีผลกระทบต่อชีวิตอย่างไรบ้าง ทั้งสองส่วน คือ ด้านร่างกายจะเป็นอย่างไร ด้านจิตใจจะเป็นอย่างไร

๒. ด้านสังคม การพัฒนานั้นจะมีผลกระทบอย่างไร ต่อสังคม ระดับต่างๆ ตั้งแต่ระดับบุคคล ระดับครอบครัว ระดับชุมชน ระดับประเทศ ตลอดจนระดับโลก

๓. ด้านธรรมชาติแวดล้อม ผลกระทบจะเป็นอย่างไร อย่างง่ายๆ ก็ดูธรรมชาติรอบตัว สัตว์ พืช ต้นไม้ ป่า เป็นอย่างไร ดิน น้ำ ลม (อากาศ) ไฟ (ความร้อน ความเย็น หรืออุณหภูมิจึง) เปลี่ยนแปลงอย่างไร หรือมองเป็นระบบทั้งหมด

ในขั้นต้น คิดเป็นแค่นี้ก็พอไปได้ เรียกว่ามีหลัก นี่คือความคิด เป็นในยุคนี้ ที่ให้มองการพัฒนาเป็นองค์รวม ก็เอาพอได้แค่นี้ก่อน พอคิดเป็นอย่างนี้แล้ว จริยธรรมก็จะตามมา เพราะการดำเนินชีวิต จะมีการปฏิบัติถูกต้องขึ้นต่อสิ่งทั้งหลายที่ชีวิตเกี่ยวข้อง ซึ่งถ้ามองเป็นจุดใหญ่ๆ ก็จะเห็นว่าครบถ้วน ส่วนรายละเอียดในแต่ละหัวข้อ ก็เป็นอีก

เรื่องหนึ่ง อันนั้นใครเก่ง ก็ไปหาความรู้เพิ่มขึ้น ยิ่งได้ความรู้ในรายละเอียดมากขึ้นก็ยิ่งดี เราจะได้มีแง่มุมและเทคนิคในการปฏิบัติมากขึ้น

ข้อสำคัญจะต้องย้ำว่า ถ้าไม่เข้าใจจริยธรรมให้ถูกต้อง ก็จะได้จริยธรรมแบบรายการสินค้า ที่วางไว้เป็นข้อๆ ก็เลยไม่เข้าถึงจริยธรรมที่แท้จริง จริยธรรมที่แท้จริงอยู่ที่นี้ คืออยู่ที่การรู้จักดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง ซึ่งหมายถึงการปฏิบัติถูกต้องต่อสิ่งทั้งหลาย ที่จะให้ผลดีเกิดขึ้นอย่างแท้จริง

เพราะฉะนั้น ถ้ามีความคิดเป็นที่แท้แล้ว ก็ไม่มีทางหลีกเลี่ยงจริยธรรม จริยธรรมจะถูกโยงถึง และตามมาเอง เพราะจริยธรรมคือการดำเนินชีวิตเป็น ที่จะให้แก้ปัญหาได้สำเร็จด้วยดีเท่านั้นเอง

พูดอีกสำนวนหนึ่งว่า จริยธรรมคือการดำเนินชีวิต ให้สอดคล้องกับความจริงของสิ่งทั้งหลาย เพื่อให้ได้ผลดีแก่ชีวิตของเรา เรารู้ความจริงของสิ่งทั้งหลาย ก็เพื่อที่จะปฏิบัติให้ได้ผลดีแก่ชีวิตของเรา

ตกลงว่า ความคิดแบบองค์รวม ก็มาบรรจบกันที่ความคิดเป็นตอนนี้อะไรก็ได้องค์ประกอบ ๓ อย่างนี้

กระบวนการพัฒนาในยุคนี้ก็จึงเอาองค์ประกอบ ๓ อย่างนี้เป็นหลัก เวลาพิจารณาก็ดูว่ามันไปกระทบ ๓ ส่วนนี้แต่ละอย่างอย่างไรบ้าง แล้วพยายามให้เกิดผลดีขึ้น อย่างกลมกลืนกัน โดยมีสมดุลเกื้อกูลกัน และไปด้วยกันได้

คิดเป็น จะเกิดมีขึ้นได้อย่างไร

ยุคนี้เป็นยุคของแนวคิดแบบ holistic คือคิดแบบองค์รวม ซึ่งสอนว่าแยกแล้วต้องโยง แนวคิดเก่าบอกว่ามีอะไรแยกได้ ต้องแยกๆ ซอยยับเลย นี่เป็นการคิดแบบนักวิเคราะห์ซึ่งยุคก่อนนี้เก่งมาก แต่มาถึงยุคนี้ เราบอกว่า ยุคที่แล้วขาดการโยง คือไม่รู้จักสังเคราะห์ แม้ว่า

จะสังเคราะห์ได้ ก็จำกัดแคบเฉพาะในด้านนั้นๆ คือในด้านของตัวเอง แล้วนึกว่าสังเคราะห์หมด แต่ไม่จริง เป็นแค่ปฏิบัติการเฉพาะกิจ

ตอนนี้ความคิดแบบองค์รวมบอกว่า ต้องสังเคราะห์ให้หมด การสังเคราะห์คือการโยง เพราะฉะนั้น ตอนนี้แยกแล้วต้องโยงได้ ด้วย ต้องได้ ๒ ชั้น ก่อนนี้เราสามารถในเชิงวิเคราะห์แยกแยะ เสริม แล้วตอนนี้เราต้องสามารถโยง โยงให้ความรู้แต่ละด้านนั้นมาเชื่อมประสานกันเป็นระบบ ให้เห็นว่าอันนี้ๆ อยู่ที่ตำแหน่งไหนในระบบนี้ แล้วมันจะไปเชื่อมกับอันอื่นอย่างไร ต้องคิดอย่างนี้จึงจะแก้ปัญหาได้จริง

หลักวิชาการทั้งหลายนั้นสัมพันธ์กันเป็นระบบ มันไม่ใช่เป็นชั้นๆ ง่ายๆ ต่างหากกัน อย่างน้อยมันก็โยงกับระบบชีวิตของเรา ชีวิตของเรานี้เป็นระบบ อวัยวะหรือองค์ประกอบต่างๆ ตลอดขึ้นมาจนถึงร่างกาย และจิตใจ ล้วนเป็นระบบน้อยใหญ่ มีส่วนย่อยที่สัมพันธ์อิงอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นเหตุปัจจัยต่อกัน เพราะฉะนั้นจะดูอะไรๆ ก็เห็นเป็นระบบหมด

ตอนนี้เรามาพูดกันถึงว่า การคิดเป็นนี้ เป็นสิ่งสำคัญมาก ในการพัฒนาชีวิต หรือพัฒนาคน เพื่อที่จะให้แก้ปัญหา หรือดำเนินชีวิต ได้ถูกต้อง แต่ก็มีคำถามแทรกเข้ามาว่าแล้วความคิดเป็นจะเกิดขึ้นได้อย่างไร และจะดำเนินไปได้ได้อย่างไร

คนทั้งหลายทุกๆ ไป ส่วนมากยังคิดไม่ค่อยเป็น น้อยคนที่จะมี *โยนิโสมนสิการ* ได้ดี เมื่อไม่มีโยนิโสมนสิการด้วยตนเอง ทำอย่างไรจะเกิดโยนิโสมนสิการ ทำอย่างไรจะรู้จักคิด หรือคิดเองได้ ก็ต้องอาศัยองค์ประกอบจากภายนอกมาช่วย เพราะโยนิโสมนสิการเป็นองค์ประกอบภายในตัว เมื่อมันยังไม่ยอมเกิด ก็ต้องอาศัยปัจจัยภายนอกมาช่วยกระตุ้น ปัจจัยภายนอกนี่คืออะไร ก็คือมนุษย์ด้วยกันที่พัฒนาไปก่อนแล้ว ยิ่งพัฒนาไปมากแล้วเท่าไรก็ยิ่งดี

มนุษย์ที่พัฒนาได้ดีแล้ว เป็นผู้รู้จักคิดเองเป็น และรู้จักแก้ปัญหา ก็จะมาช่วยผู้อื่นได้ อันนี้ก็คือ เราอาศัยจุดเริ่มตรงที่ว่า เมื่อเด็กยังไม่มี โยนิโสมนสิการ จะทำอะไร ก็ไปเอาปัจจัยภายนอก คือคนอื่นมาเป็น ตัวกระตุ้น มาเป็นตัวชี้แนะ เช่นเพียงแต่เขาพูดขึ้นมาว่า เรื่องนี้คิดได้ อย่างนี้ๆ เด็กก็จะเริ่มเห็นแง่เห็นมุม เห็นช่องเห็นทาง ที่จะคิดต่อไปได้ อันนี้เรียกว่าปัจจัยภายนอกเกิดขึ้นแล้ว ก็จึงมีคู่ขึ้นมา เป็นตัวที่มาช่วย คือ *ปรโตโฆสะ* แปลว่าเสียงจากอื่น หรือเสียงจากภายนอก

เสียงจากภายนอกนี่ก็เป็นกลางๆ อาจจะเป็นเสียงที่ชี้แนะในทาง ที่ผิด เช่นอาจจะมาล่อลวง หรือให้ข้อมูลผิดๆ เพราะฉะนั้น จึงต้องมี คำกำกับว่าจะต้องเป็นปรโตโฆสะที่ดี ที่มุ่งมาเกื้อกูลผู้อื่น มีน้ำใจ และ มีความสามารถที่จะช่วย ซึ่งเราให้ชื่อเฉพาะเรียกว่า *กัลยาณมิตร* กัลยาณมิตรก็คือปรโตโฆสะที่เป็นบุคคล ซึ่งมีคุณภาพ และมีน้ำใจที่จะ มาช่วยเหลือเกื้อกูล เป็นองค์ประกอบที่มาเข้าคู่ *กัลยาณมิตร* นี้จะเป็น ตัวช่วยชี้แนะให้เกิดโยนิโสมนสิการ ก็เลยมีองค์ประกอบในเรื่องนี้คู่กัน เป็น ๒ ข้อ

สำหรับคนทั่วไป ปรโตโฆสะที่เป็นกัลยาณมิตรนี้ สำคัญอย่างยิ่ง ในทางพระพุทธศาสนาถึงกับวางเป็นหลักว่า ความมีกัลยาณมิตรนี้ เป็นทั้งหมดของระบบการดำเนินชีวิตในพระพุทธศาสนา หมายความว่า ถ้าได้กัลยาณมิตร ก็จะไปได้ลุล่วงตลอดจนถึงจุดหมายสูงสุดของ ชีวิตที่ดั่งาม

บางทีแม้แต่คนขนาดที่พัฒนาไปแล้วมากๆ ก็คิดบางเรื่องยังไม่ ออก เหมือนกับมีเส้นผมบังภูเขายอยู่ แล้วก็ติดอยู่แค่นั้นตลอดเวลา หลายสิบปีจนจะตลอดชีวิต แต่พอไปเจอกัลยาณมิตรเข้า บั๊บเดียวคิด ได้ทะลุโล่งไปเลย ทำนองนี้ เพราะฉะนั้น กัลยาณมิตรจึงสำคัญมาก พระพุทธเจ้าก็เรียกพระองค์เองว่าเป็นกัลยาณมิตรโดยตรัสว่า เราเป็น

กัลยาณมิตรของสัตว์ทั้งหลาย ในการศึกษาจึงต้องเน้นปัจจัยข้อนี้มาก คือองค์ประกอบภายนอกที่จะมาช่วยให้คนรู้จักคิดให้เป็น

การศึกษาเริ่ม เมื่อได้ตัวเราที่จะปลุกความคิดเป็น

องค์ประกอบภายนอกที่เป็นกัลยาณมิตรนี้ มองในแง่หนึ่งก็คือ แหล่งความรู้หรือแหล่งข้อมูล สิ่งที่กัลยาณมิตรให้แก่เราก็คือความรู้ และความดีงาม นอกจากนั้นก็ยังมีวิธีคิดต่างๆ ให้ด้วย สำหรับเด็ก ควรจะเน้นในแง่เป็นแบบอย่างที่ดีด้วย เพราะสำหรับเด็กนั้น ตัวอย่าง หรือแบบอย่างเป็นเรื่องที่สำคัญมาก กัลยาณมิตรจึงมาในรูปของ แหล่งความรู้และแบบอย่าง

ความหมายของการมีกัลยาณมิตรแยกได้เป็น ๒ ชั้น

ชั้นที่ ๑ คือ สังคม หรือผู้บริหาร หรือผู้รับผิดชอบ ช่วยจัดสรร กัลยาณมิตรให้ หรือเป็นกัลยาณมิตรให้ เริ่มแต่ครูอาจารย์ก็ตาม พ่อ แม่ก็ตาม โดยเจตนาของเขาตั้งใจทำหน้าที่กัลยาณมิตร ไปเป็น กัลยาณมิตรให้แก่เด็กเลย ตลอดจนผู้ปกครองประเทศ และผู้บริหาร การศึกษา ดำเนินการจัดสรรกัลยาณมิตรให้แก่เด็ก เช่น จัดสรรสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ดี แม้การจัดหาหนังสือดีให้อ่าน เป็นต้น ก็อยู่ในหลักนี้ทั้งหมด เพราะหนังสือก็แทนคนนั่นเอง

เมื่อจัดห้องสมุดให้ จัดหาสื่อมวลชนที่ดีให้ จัดรายการโทรทัศน์ที่ดีให้ ก็เรียกว่าจัดสรรกัลยาณมิตรให้ รวมทั้งตัวเองก็ไปเป็น กัลยาณมิตรให้ด้วย เช่นนักปกครองก็เป็นนักปกครองที่มีคุณธรรม เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่เด็ก ก็เรียกว่าเป็นกัลยาณมิตรให้ นี่เป็นชั้นที่ ๑

ชั้นที่ ๒ คือ ตัวเด็กเอง รู้จักเลือกหาแหล่งความรู้และแบบอย่าง ตอนนี้เป็นชั้นที่สำคัญ ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า การศึกษาจะเริ่มก็ ต่อเมื่อถึงชั้นที่ ๒ ในชั้นที่ ๑ เมื่อผู้อื่นจัดให้หรือเป็นให้ นั่น การศึกษา ยังไม่เริ่ม ต่อเมื่อใดเด็กรู้จักเลือกหากัลยาณมิตรเอง ตอนนั้นจึงจะ

สบายใจได้ เพราะฉะนั้นขั้นที่ ๒ จึงเป็นขั้นสำคัญ จะต้องให้เด็กรู้จักเลือกหากัลยาณมิตร คือรู้จักเลือกหาแหล่งความรู้ และเลือกถือตามแบบอย่างที่ดี เมื่อถึงตอนนี้เด็กจะรู้จักเลือกรายการโทรทัศน์ รู้จักเลือกอ่านหนังสือ รู้จักค้นคว้าเข้าห้องสมุด เมื่อต้องการอะไร ก็ไปหาความรู้ในเรื่องนั้น รู้จักคิดว่าจะอ่านหนังสืออะไรดี รู้จักเลือกหา

กัลยาณมิตรขั้นที่ ๒ นี้ เป็นขั้นตอนที่เข้าสู่หลักใหญ่ ที่เรียกว่า **“รุ่งอรุณของการศึกษา”** พอเด็กเริ่มรู้จักเลือกแหล่งความรู้ รู้จักเลือกแบบอย่าง รุ่งอรุณก็มาทันที คือการศึกษาเริ่มขึ้นในตัวเด็กแล้ว เด็กจะก้าวไปได้เอง ไม่เหมือนก่อนหน้านี้ซึ่งยังต้องมีคนอื่นช่วยจัดสรรให้

จุดหมายอยู่ที่คิดเองเป็น คือมี *โยนิโสมนสิการ* แต่เมื่อเด็กรู้จักเลือกหาแหล่งความรู้ ก็หมายความว่า ความคิดเป็นได้ส่งต่อให้รู้จักเลือกหากัลยาณมิตร คือเริ่มต้นคิดได้เองแล้วว่า เราควรจะหาความรู้ในเรื่องนี้ เราจะต้องไปหาแหล่งความรู้ที่ให้ข้อมูลให้ความคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ที่นั่นที่นี้ นี่คือจุดที่ความคิดเป็นโยงไปหากัลยาณมิตร *พอดคิดเป็นก็มองเห็นกัลยาณมิตร* ก็ไปห้องสมุดหาหนังสือเกี่ยวกับเรื่องนั้นมาอ่าน แล้วก็ค้นคว้าเป็น

หลัก ๒ อย่าง คือ ความมี *กัลยาณมิตร* (ขั้นที่ ๒) และ *โยนิโสมนสิการ* นี้ เป็นปัจจัยใหญ่ที่สุดในการศึกษา เป็นหัวข้อสำคัญที่สุดในหลักที่เรียกว่า รุ่งอรุณของการศึกษา ถ้ามีปัจจัย ๒ อย่างนี้ เด็กจะพัฒนาได้ ไม่ว่าจะอยู่ในสังคมแบบไหน ไม่ว่าจะเป็นสังคมเกษตรกรรม สังคมอุตสาหกรรม หรือสังคมข้อมูลข่าวสาร เด็กที่เป็นอย่างนี้อยู่ได้หมด

ไม่ใช่รู้จักหากัลยาณมิตรเท่านั้น ตัวเองก็ต้องเป็นกัลยาณมิตรด้วย

หลักที่ว่า ให้รู้จักเลือกหาแหล่งความรู้และแบบอย่างที่ดีนี้ พูดสั้นๆ เป็นคำศัพท์ก็คือ รู้จักเลือกหากัลยาณมิตร หรือรู้จักคบหา

กัลยาณมิตรนั่นเอง หลักหรือองค์ประกอบข้อนี้ ตัวศัพท์เดิมในทางธรรมเรียกสั้นๆ ว่า *กัลยาณมิตตตา* แปลว่า ความมีกัลยาณมิตร แต่พร้อมกันนั้น ก็แปลได้อีกอย่างหนึ่งว่า ความเป็นกัลยาณมิตร

การรู้จักเลือกหาแหล่งความรู้ และแบบอย่างที่ดีนั้น แสดงถึงการรู้จักถือเอาประโยชน์จากสังคม หรือจากการอยู่ร่วมสังคมกับผู้อื่น คือการรู้จักทำให้สภาพแวดล้อมทางสังคมอำนวยประโยชน์เกื้อกูลแก่การพัฒนาตนเอง ตามนัยนี้ ย่อมถือได้ว่าเป็นความหมายของกัลยาณมิตตตา ในแง่ที่แปลว่า ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร

อย่างไรก็ดี การคบหาหรือการอยู่ร่วมสังคมนั้น เป็นการกระทำต่อกันระหว่างบุคคลกับบุคคล หรือต่อกันกับกลุ่มชน การที่ขอให้เขาเป็นมิตรดีแก่เรา หรือเอาเขาเป็นมิตรที่ดีของเรา ตามปกติก็เหมือนกับบอกอยู่ในตัวว่า เราจะเป็มิตรดีของเขาด้วย

การที่ท่านจัดหลักกัลยาณมิตตตา เป็นข้อต้นในองค์ประกอบชุดที่เรียกว่า รุ่งอรุณของการศึกษานี้ แสดงว่าพระพุทธศาสนาถือว่าการอยู่ร่วมสังคม และการปฏิบัติถูกต้องในการอยู่ร่วมสังคมเป็นสิ่งสำคัญมาก คือเป็นต้นทางของการมีชีวิตที่ดีงาม และนำไปสู่การพัฒนาตนเองอย่างถูกต้องของบุคคล โดยที่ว่าจะต้องทั้งรู้จักถือเอาประโยชน์จากการอยู่ร่วมสังคม และทั้งทำประโยชน์ให้แก่สังคม

ในการที่จะเป็นกัลยาณมิตรแก่ผู้อื่น หรือแก่สังคมนั้น ผู้เรียนจะพัฒนาตนเองด้วยการหมั่นคำนึงพิจารณาถึงประโยชน์สุขของสังคม และการที่จะทำการต่างๆ ที่เป็นการเกื้อกูลต่อผู้อื่น

การพัฒนาตนเองของบุคคลจึงดำเนินควบคู่ไปด้วยกันกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม โดยที่การช่วยพัฒนาสังคมหรือการทำประโยชน์แก่สังคมนั้น ก็เป็นการปฏิบัติในการพัฒนาตนเองอย่างหนึ่งด้วย

การปฏิบัติถูกต้องต่อตนเอง และปฏิบัติถูกต้องต่อสังคม ที่ดำเนินควบคู่ไปด้วยกันในกระบวนการพัฒนาตนเองของบุคคลนั้น จะเห็น

ได้ในองค์ประกอบข้อต่อๆ ไป ของหลักรุ่งอรุณของการศึกษานี้ด้วย โดยเฉพาะข้อที่ ๒ คือข้อต่อจากนี้ไป ได้แก่การมีชีวิตและอยู่ร่วมสังคมเป็นระเบียบด้วยวินัย คือมีวินัยทั้งในการดำเนินชีวิตส่วนตัว และมีวินัยในการอยู่ร่วมสังคม ทำให้เกิดควมมีระเบียบในการดำเนินชีวิต และทำให้การอยู่ร่วมสังคมมีความเรียบร้อย อันเป็นสภาพที่เอื้ออำนวยโอกาสแก่การพัฒนาตนของบุคคลนั่นเอง ดังจะได้พูดในข้อต่อไป

วินัย คือการจัดสภาพให้เอื้อโอกาสแก่การพัฒนา

องค์ประกอบที่เรียกว่ารุ่งอรุณของการศึกษานั้น มี ๗ ประการ ดังนั้น นอกจาก*กัลยาณมิตร*และ*โยนิโสมนสิการ* ที่เป็นองค์ประกอบใหญ่ ๒ อย่างแล้ว จึงยังมีองค์ประกอบอื่นอีก ๕ ประการ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นตัวช่วยหรือตัวสนับสนุนหรือเป็นตัวเสริมแรงในระหว่าง ในที่นี้ขอเรียกง่ายๆ ว่า **ตัวช่วย ๕** ซึ่งเป็นแรงหรือเป็นพลังอุดหนุนส่งเสริมให้ก้าวไปได้สะดวกและเข้มแข็งมั่นคง

ตัวช่วยที่ ๑ คือการดำเนินชีวิตที่มีระเบียบ และการอยู่ร่วมสังคมที่เรียบร้อย คือ ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและการอยู่ร่วมกับคนอื่น ไม่มาเป็นอุปสรรคในการพัฒนาตนเอง นี่ก็คือ *ความมีวินัย* ซึ่งมีความสำคัญเหมือนเป็นการเตรียมพื้นที่ หรือจัดพื้นที่ให้เรียบร้อย

ความมีวินัยนั้น มีความมุ่งหมายเพื่อให้ชีวิตนี้มีโอกาสที่จะพัฒนาตัวเองได้เต็มที่ พร้อมที่จะใช้ประโยชน์จากสิ่งทั้งหลายได้เต็มที่

ถ้าชีวิตไม่มีวินัย สังคมอยู่กันไม่เรียบร้อย ไม่มีวินัย วุ่นวายสับสน ก็ไม่มีโอกาสที่จะใช้ประโยชน์จากสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่แล้ว เอาสิ่งเหล่านั้นมาใช้พัฒนาตนไม่ได้ หรือไม่สะดวก

ปัญหาคือ ไม่รู้แม้แต่ว่าวินัยมีความมุ่งหมายอย่างไร บางทีคิดว่าจะฝึกวินัย แต่เพราะไม่รู้ว่าจะวินัยเพื่ออะไร ก็เลยสักแต่ทำให้เคร่งครัด เข้มงวด

วินัยนั้นเพื่อเอื้อโอกาสในการที่จะพัฒนา เช่นว่า เมื่อเราจัดสรรชีวิตให้มีระเบียบ นอนเป็นเวลา ตื่นเป็นเวลา กินเป็นเวลา ทำอะไรเป็นเวลา ก็มีเวลาที่จะทำอะไรได้มาก ช่องโอกาสในชีวิตเกิดขึ้นจากการจัดสรรชีวิตของตัวให้เรียบร้อย มีลำดับ มีที่กำหนด

อีกด้านหนึ่งคือ เมื่ออยู่ร่วมในสังคม ถ้ามีไปทะเลาะเบาะแว้งกับคนนั้นคนนี้ ก็จะเป็นอุปสรรคไปหมด แม้แต่จะไปใช้ห้องสมุดก็ไม่ได้ เพราะระวางหรือหวาดกลัวว่านายคนนั้นจะมาลบตีศีรษะอะไรอย่างนี้เป็นต้น ตกลงว่าต้องจัดสรรวินัยคือระเบียบการเป็นอยู่ในสังคม

เป็นอันว่า การมีวินัยนั้น มี ๒ ด้าน คือ

ก) มีระเบียบชีวิตของตนเอง

ข) มีระเบียบในการอยู่ร่วมสังคม

เมื่อคนมีวินัยขึ้นมาแล้ว ก็เรียกว่ามีศีล ในทางศัพท์พระ *วินัย* คือตัวการจักระเบียบ ภาวะที่บุคคลมีระเบียบหรือตั้งอยู่ในระเบียบนั้นคือ *ศีล* คนจำนวนมากแยกไม่ถูกว่าวินัยคืออะไร ศีลคืออะไร ต่างกันอย่างไร แม้แต่วินัยก็ไม่รู้ความมุ่งหมาย

ตกลงว่า วินัยก็คือการจักระเบียบชีวิต และระเบียบการอยู่ร่วมกับผู้อื่น ให้เรียบร้อย เพื่อเอื้ออำนวยโอกาสในการทำอะไรมากมายที่จะเป็นการพัฒนาตนต่อไป ถ้าไม่มีวินัยคือการจักระเบียบอย่างนี้แล้ว จะทำอะไรก็ทำไม่สะดวก จะติดขัดไปหมด คนที่จักระเบียบชีวิตและอยู่ร่วมในสังคมได้ดี ก็สบาย มีลำดับ มีจังหวะ มีช่อง มีโอกาสที่จะทำอะไรต่างๆ ได้มาก เช่นแม้แต่เพียงแบ่งเวลาเป็น ก็ทำงานได้วันหนึ่งมากมายแล้ว การจักระเบียบนี้เรียกว่า *วินัย* ส่วนการมีวินัยนั้นเรียกว่า *ศีล*

ศีลเบื้องต้น เน้นด้านการอยู่ร่วมกันในสังคม ไม่ให้เบียดเบียนกัน ไม่ให้ทำร้ายชีวิตร่างกายกัน ไม่เบียดเบียนทำลายกันทางด้านกรรมสิทธิ์ ในทรัพย์สิน คุ้มครอง ไม่ทำร้ายกันด้วยวาจา และไม่ทำลายความรู้สึก

มันคงปลอดภัยของผู้ร่วมสังคมด้วยการเสพสุราสิ่งเสพติดที่ทำให้สูญเสียสติสัมปชัญญะ นี่คือการเบียดเบียนสังคมที่เรียกว่า ศิล ๔

สังคมมีระเบียบแค่นี้ก็ได้พื้นฐานแล้ว คนก็อยู่ร่วมกันได้ดี จะไปไหนจะทำอะไรก็ปลอดภัย สะดวกคล่องตัวในสังคมพอสมควร เพราะฉะนั้น ศิล ๕ จึงเป็นพื้นฐาน เมื่อใครประพฤติตามนี้ก็เรียกว่ามีศีล ส่วนความมุ่งหมายก็เป็นอย่างที่ว่าเมื่อกี้ ตกลงว่าจะต้องจัดระเบียบชีวิตและสังคมให้ดี เพื่อให้เป็นการเอื้อโอกาสแก่การที่จะทำอะไรๆ ใน การที่จะพัฒนาชีวิตพัฒนาสังคมต่อไปได้

ตัวช่วยข้อนี้ เรียกตามศัพท์ของท่านว่า *ศีลสัมปทา* แปลว่า ความถึงพร้อมด้วยศีล หรือการทำศีลให้ถึงพร้อม

การพัฒนาจะก้าวไป เมื่อมีแรงจูงใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์

ต่อไปตัวช่วยที่ ๒ คนเราจะทำอะไรต้องมีแรงจูงใจ ถ้าแรงจูงใจ ผิด ก็ทำให้เดินผิดทาง ถ้าแรงจูงใจถูก ก็เดินหน้าไปในการพัฒนา

แรงจูงใจแบบแรกที่ได้ทั่วไป ก็คือ ความต้องการเสพ ต้องการบริโภค ต้องการที่จะเอาสิ่งต่างๆ มาบำรุงบำเรอสนองความพอใจทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ขอให้ถูกตา ถูกหู เอร็ดอร่อย เป็นใช้ได้ เอาทั้งนั้น จะเป็นคุณหรือเป็นโทษ จะส่งเสริมหรือทำลายคุณภาพชีวิต เป็นประโยชน์แท้จริงหรือไม่ ไม่คิดทั้งนั้น จะดูโทรทัศน์ก็เอาแค่ความมันสวยงามถูกตาสนุกสนาน จะฟังวิทยุก็พอให้เพลินไปเท่านั้น ไม่เอาความรู้ ไม่เอาสาระ คนที่เป็นอยู่แค่หาเสพความรู้สึกอย่างนี้ เรียกว่า อยู่ด้วยตันทา

แรงจูงใจแบบที่ ๒ คือ ความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ จะดู จะฟัง หรือจะทำอะไร ก็ไม่มุ่งเพียงจะสนุกสนานบันเทิง หรือหาความเพลิดเพลินอย่างมัวเมา แต่มุ่งหาความรู้ อยากได้คดีหรือแนวทางที่จะสร้างสรรค์ ที่จะทำให้เกิดความดีงาม หรือสิ่งที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์

คนต้องมีแรงจูงใจใฝ่รู้ ใฝ่สร้างสรรค์ ถ้าไม่มีแรงจูงใจอันนี้ก็เกิดปัญหา เพราะจะไปติดอยู่กับแรงจูงใจที่ผิด แรงจูงใจใฝ่เสพจะเข้ามาทันที คือ อยากจะสนองตา สมองหู ให้เพลิดเพลินไป เท่านั้น แต่พอมีแรงจูงใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์เข้ามา ก็ไล่ความใฝ่เสพนั้นไปเลย คือ

พอมีความใฝ่รู้ขึ้นมา ก็เกิดความคิดว่า โอ ไม่ได้แล้ว จะมัวเพลินอยู่ไม่ได้ เราต้องการความรู้ อยากจะรู้ว่าความจริงของเรื่องนี้เป็นอย่างไร เพียงแค่นี้ก็เดินหน้าไปได้แล้ว แรงจูงใจนี้จะพาไปหา กัลยาณมิตรที่เป็นหลักข้อที่ ๑ ด้วย

แรงจูงใจใฝ่สร้างสรรค์ คือต้องการทำสิ่งที่ดีงามให้เกิดขึ้น เมื่อมองเห็นอะไรว่านี่เป็นสิ่งที่ดี ควรจะเกิดขึ้น ควรจะเป็นไป ก็คิดว่าฉันจะต้องทำให้มันเกิดมีเป็นจริงขึ้นมา นี้เรียกว่า ใฝ่สร้างสรรค์

แรงจูงใจใฝ่รู้ ว่าตามตัวศัพท์ก็คือใฝ่ความจริง การที่เรารู้มันเพราะอะไร ก็เพราะเราใฝ่ความจริง เราต้องการความจริง ความจริงจะต้องเข้าถึงด้วยการรู้ เมื่อต้องการความจริง ก็ต้องการความรู้ ดังนั้น ความต้องการความจริงก็คือความใฝ่รู้นั่นเอง ถ้าคนใฝ่ความจริง คนนั้นก็ใฝ่รู้ นี่เป็นธรรมดาของเหตุปัจจัย

แรงจูงใจที่ดีมีอีกความหมายหนึ่ง คือ นอกจากใฝ่ความจริงแล้ว ก็ใฝ่ความดีงามด้วย คือ ต้องการให้สิ่งทั้งหลายดีงาม ให้สิ่งทั้งหลายอยู่ในภาวะที่ดีที่สุดของมัน ต้องการให้ความดีงามและสิ่งที่ดีงามเกิดขึ้น ต้องการให้ชีวิตของตนเป็นชีวิตที่ดีงาม มีสุขภาพดี มีคุณค่า ต้องการให้คนทั้งหลาย ต้องการให้ครอบครัวของเรา พ่อแม่พี่น้องของเรามีความสุข

ความต้องการภาวะที่ดีงามอย่างนี้ จะนำไปสู่การที่ต้องทำให้ความดีงามหรือสิ่งดีงามนั้นเกิดขึ้น จึงทำให้มีความต้องการที่จะสร้างสรรค์ เพื่อทำให้ความดีงามนั้นสำเร็จผลขึ้นมา ทั้งในแง่ของการสร้าง

เสริมความดีงามในตนเอง และในแง่ของการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ผู้อื่นและแก่สังคม

ด้วยการแสวงหาความรู้ เนื่องจากแรงจูงใจใฝ่รู้ที่ดี ด้วยการทำสิ่งที่ดีงาม บำเพ็ญประโยชน์สุขแก่เพื่อนมนุษย์และแก่สังคม เนื่องจากแรงจูงใจใฝ่สร้างสรรค์ที่ดี ก็จะทำให้เกิดการพัฒนาด้านยิ่งขึ้นไป ทั้งในด้านปัญญาและความสามารถอื่นๆ ที่เป็นเครื่องประกอบ

ดังนั้น ใฝ่ความจริง และใฝ่ความดีงาม ก็คือความใฝ่รู้ และใฝ่สร้างสรรค์ อันนี้คือแรงจูงใจที่ถูกต้อง พอมีแรงจูงใจนี้ พลังก็เกิดขึ้น เดินหน้าไปได้ เพราะฉะนั้น ตัวช่วยที่ ๒ ที่ต้องมาคือ แรงจูงใจที่ถูกต้อง ได้แก่ ความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ เรียกเป็นศัพท์ธรรมคำเดียวว่า **ฉันทะ**

ตัวช่วยที่ ๒ นี้มีชื่อเต็มตามศัพท์เดิมว่า **ฉันทสัมปทา** แปลว่าการทำฉันทะให้ถึงพร้อม

เมื่อมันใจในศักยภาพ ก็มุ่งมั่นพัฒนาตนให้เต็มที่

ต่อไปตัวช่วยที่ ๓ ที่จะมาเอื้อ เป็นไปตามหลักการที่ว่า มนุษย์เรามีศักยภาพที่พัฒนาได้ พูดด้วยภาษาทางพระว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และประเสริฐได้ด้วยการฝึก

เรามักจะพูดว่า มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ แต่ไม่ถูกต้อง ตามหลักธรรมไม่ได้บอกวามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ ท่านว่า มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก ถ้าไม่ฝึกก็ไม่ประเสริฐ ถ้าไม่ฝึกไม่พัฒนาแล้วมนุษย์นี้แย่มาก สู้สัตว์เดรัจฉานก็ไม่ได้ สัตว์เดรัจฉานหลายชนิดเกิดมาอาศัยสัญชาตญาณพึ่งตนเองได้ หากินได้ แต่มนุษย์ทำเองไม่ได้เลย อาศัยสัญชาตญาณได้น้อย ต้องฝึกต้องสอนจึงทำได้ แต่เมื่อได้ฝึกได้ศึกษาแล้วจะเฉลียวฉลาดเยียมในทุกด้าน เพราะฉะนั้น มนุษย์จึงเป็นสัตว์ที่ประเสริฐด้วยการฝึก

สัตว์ทั้งหลายที่เอามาฝึกนั้น ว่าตามคำบาลีว่า *วรมสฺสตรา ทนฺตา* เป็นต้น ซึ่งมีใจความว่า ช้างม้าเอามาฝึกแล้ว ก็เป็นสัตว์ที่ประเสริฐ ใช้งานได้ เอามาเล่นละครสัตว์ต่างๆ ตามที่เคยพูดก็ได้ แต่มนุษย์นี่ถ้าฝึกแล้ว ประเสริฐกว่านั้นมากมาย

สัตว์ทั้งหลายเอามาฝึกให้ประเสริฐได้ ก็แค่ที่มนุษย์ฝึกให้ มันมีขีดจำกัดแค่นั้น แต่มนุษย์นี่สิ ฝึกตัวเองไปได้โดยตลอด ในเมื่อมนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐด้วยการฝึก จึงต้องมีการพัฒนา และมนุษย์นั้นก็มีความสามารถในการพัฒนาสูงสุดถึงขั้นเป็นพระพุทธเจ้าได้

การที่เรามีหลักพระรัตนตรัย ก็เพราะเรายึดเอาพระพุทธเจ้า เป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกว่า มนุษย์มีศักยภาพในการฝึก ขนาดให้เป็นบุคคลที่ประเสริฐถึงอย่างนี้ก็ได้ หลักพระรัตนตรัยเป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงศักยภาพของตนเองที่มีอยู่ โดยเป็นแบบอย่างให้เห็นว่า อย่างนี้ เราก็ทำได้นะ

ตกลงว่า มนุษย์มีศักยภาพ ซึ่งจะต้องฝึกต้องพัฒนาขึ้นมา จึงเป็นเครื่องเตือนใจ ทำให้เราต้องมีจิตสำนึกในการที่จะพัฒนาศักยภาพของตน โดยเตือนตัวเองอยู่เสมอว่า เราจะต้องพัฒนาศักยภาพของตนให้เต็มที่ เริ่มแต่ต้องมีความเชื่อในศักยภาพที่ฝึกได้ และมีจิตสำนึกในการพัฒนาตนอยู่เสมอว่า เราจะต้องฝึกตน เราจะต้องพัฒนาตนให้เต็มที่ นี่ก็เป็นตัวช่วยที่สำคัญ ถ้าไม่มีหลักข้อนี้ แรงส่งก็จะขาดไปอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นจะต้องมีตัวช่วยนี้ด้วย ศัพท์ทางพระเรียกหลักนี้ว่า *อิตตสัมปทา* แปลว่า การทำตนให้ถึงพร้อม

จะพัฒนาตนได้ ต้องมีทำที่ต่อสิ่งทั้งหลายถูกต้อง

ต่อไปข้อที่ ๔ เป็นตัวเอื้อ หรือตัวช่วยที่สำคัญ คือ มนุษย์นี้เมื่อไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลาย เริ่มตั้งแต่รับประสบการณ์ ก็จะมีทำที่ต่อ

สิ่งนั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วก็มีทัศนคติเกิดขึ้น และต่อไปอีกอย่างหนึ่งที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการดำเนินชีวิตอยู่ในโลกก็คือ *ค่านิยม*

ทัศนคติและค่านิยมนี้จะทำให้เราปฏิบัติและเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลาย ตลอดจนดำเนินชีวิตอยู่ในโลก ตามวิถีกำหนดของมันเป็นส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้น ทัศนคติและค่านิยมจึงเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่ง ซึ่งจะต้องทำให้ถูกต้องและมีผลดี เริ่มตั้งแต่การวางท่าที่ต่อประสบการณ์ต่างๆ ดังที่ว่ามาก่อนหน้านี้แล้วว่า จะต้องรับประสบการณ์เป็น

ท่าที่ต่อประสบการณ์ทั้งหลายนั้น ว่าโดยหลักใหญ่มี ๒ แบบ คือ

ท่าที่แบบที่ ๑ เรียกว่าแบบยินดียินร้ายชอบชัง เป็นท่าที่แบบที่ไม่ต้องใช้ความคิด หรือความพยายามอะไรเลย เรียกว่าเป็นไปเอง ตามสัญชาตญาณที่มนุษย์ทั่วไปจะเป็นอย่างนั้น คือมีความต้องการให้เกิดความสบายตา สบายหู เป็นต้น หรือต้องการสนองความต้องการของอายตนะ เมื่อได้รับการสนองตามที่อยาก ก็เรียกว่า ถูกตา ถูกหู

เพราะฉะนั้น ถ้าสิ่งใดเข้ามาให้ตาเราเห็นแล้วสบาย เราก็ชอบใจ ถ้าไม่สบาย เราก็ไม่ชอบใจ ทางพระเรียกว่ายินดียินร้าย นี่เป็นท่าที่ในการรับรู้ประสบการณ์ของคนทั่วไปที่ยังไม่มีการพัฒนา ซึ่งจะเป็นอย่างนี้มาตั้งแต่เกิด ทุกคนมีได้โดยไม่ต้องฝึกเลย

พออะไรเข้ามา สมองตา สมองหู ในแง่ของการเสพ ก็ถูกตา ถูกหู ก็พอใจ ถ้าเป็นไปในทางตรงข้าม ก็ไม่ถูกตา ไม่ถูกหู ก็ไม่พอใจ เรียกว่ารับรู้ด้วยท่าที่ของการยินดียินร้าย หรือชอบชัง ไม่พอใจ

ถ้ารับรู้แบบนี้ ก็จะมีการบิดเบือน เพราะพอรับรู้ด้วยความชอบชังแล้ว ความชอบชังนั้นก็เข้าครอบงำกระบวนการคิดขั้นต่อไป ทำให้ไม่คิดเห็นตามที่มันเป็น แต่จะคิดเห็นตามที่อยากให้มันเป็น โดยเอาความยินดียินร้ายหรือชอบชังนั้นเป็นเครื่องปรุงแต่ง แปลงสีส่นและรสชาติ เป็นต้น ไปตามความรู้สึกนั้น ซึ่งเรียกง่ายๆ ว่าเป็นความคิดปรุงแต่ง

กระบวนการคิดของคนส่วนมาก จะเป็นการคิดตามที่อยากให้มันเป็น และมองตามทีอยากให้มันเป็น ซึ่งทำให้เกิดการบิดเบือน ไม่รู้เห็นตามเป็นจริง เพราะฉะนั้นจึงต้องตัดตอน เปลี่ยนจากท่าทีของการรับรู้แบบยินดียินร้ายชอบชัง มาเป็นท่าทีแห่งการเรียนรู้

ท่าทีแบบที่ ๒ เป็นท่าทีแบบเรียนรู้ ท่าทีต่อประสบการณ์แบบการเรียนรู้เป็นอย่างไร เมื่อกันี้รับรู้แบบชอบชัง ตอนนีเปลี่ยนเป็นเรียนรู้ เรียนรู้คือได้ความรู้ความเข้าใจ และได้ข้อมูลสำหรับเก็บไว้ใช้ประโยชน์ต่อไป พูดสั้นๆ ว่า ได้ความรู้และได้ข้อมูล หมายความว่า ได้ทั้งความรู้ความเข้าใจ ชนิดที่มองเห็นตามทีมันเป็น แล้วก็ได้ข้อมูลเก็บสะสมไว้ใช้ประโยชน์ข้างหน้า เพราะการดำเนินชีวิตของเรา ต้องอาศัยข้อมูลของความรู้ที่ได้สะสมไว้ ข้อมูลที่เราได้มาและสะสมไว้ก็จะเป็นความจำที่ถูกนำไประลึกขึ้นมาใช้ประโยชน์ในโอกาสต่อไป

ด้วยเหตุนี้ ทางพระจึงแยกท่าทีในการรับประสบการณ์ออกเป็น ๒ แบบ การรับรู้แบบแรก เรียกว่า *รับรู้แบบชอบชัง* หรือแบบยินดียินร้าย ศัพท์ตอนนี้ไม่จำเป็นต้องจำ เพียงแต่ฟังผ่านๆ ไปว่า ทางยินดี เรียกว่า “อนุญ” ยินร้ายก็เป็น “วิโรธ” อย่างที่เรามาใช้เป็นพิโรธ ยังมีศัพท์อื่นอีก ซึ่งรวมแล้วก็คือ ยินดียินร้าย หรือชอบกับชัง อย่างที่ว่ามาแล้ว

การรับรู้แบบที่สอง เรียกว่า *รับรู้แบบเรียนรู้* ในการรับรู้แบบเรียนรู้นั้น แทนที่จะมีความชอบชังหรือความยินดียินร้าย ก็จะได้สิ่งที่เป็นประโยชน์ ๒ อย่าง คือ

๑. ได้ตัว *ญาณ* คือความรู้

๒. ได้ตัว *สติ* คือความระลึก หมายถึงการได้สิ่งซึ่งเป็นข้อมูลที่จำไว้สำหรับระลึกขึ้นมาใช้ต่อไป เป็นการเก็บข้อมูลไว้ใช้ประโยชน์

ตัวความรู้เรียกว่า *ญาณ* ตัวระลึกใช้เรียกว่า *สติ*

การรับรู้ที่ถูกต้องจะเป็นอย่างไร ซึ่งเรียกว่ามีท่าทีของการเรียนรู้ ในเวลาที่รับรู้ประสบการณ์ ก็จะรับรู้ในแง่ว่า มันคืออะไร มันเป็นอย่างใด มันใช้ทำอะไร มันมีเหตุปัจจัยเป็นมาอย่างไร เป็นต้น

การรับรู้แบบนี้ซึ่งเรียกว่าท่าทีแห่งการเรียนรู้ จะต้องพัฒนาขึ้นมาให้เป็นทัศนคติ จนมีลักษณะพฤติกรรมเป็นแบบที่ว่าพอไปเจออะไรก็มองไปในแง่ของการที่จะเรียนรู้ทันที คือไม่มองในแง่ว่าชอบใจเราหรือไม่ชอบใจเรา

พวกหนึ่งมองว่าอันนี้เราชอบใจหรือไม่ชอบใจ อีกพวกหนึ่งมองว่าเรื่องนี้เราจะได้ประโยชน์อะไร เราจะได้ความรู้อะไร หรือจะใช้ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างไร จะต้องพัฒนาการมองอย่างหลังนี้ให้เป็นทัศนคติขึ้นมา

การศึกษาจะต้องเริ่มต้นตั้งแต่การรับประสบการณ์ คือให้มีท่าทีของการเรียนรู้ ให้รู้จักรับประสบการณ์อย่างได้ประโยชน์

ถ้าตั้งท่าทีได้ถูกต้องจนมีทัศนคติแห่งการเรียนรู้ กระบวนการคิดก็จะเปลี่ยนแนวใหม่ทั้งหมด แล้วจะไม่มีปัญหา เริ่มต้นตั้งแต่การรับรู้ก็ไม่มีปัญหา เพราะจะไม่มีตัวตนขึ้นมารับการกระทบกระทั่ง ไม่มีการแบ่งแยกขึ้นมาเป็นฝ่ายผู้ทำกับผู้ถูกกระทำ จะมีแต่กระบวนการของเหตุปัจจัยที่สืบทอดต่อเนื่องกันไปเป็นกระแส มีการรับรู้อย่างเป็นกลางๆ โดยไม่มีตัวตน มีแต่การได้ความรู้ ว่าอันนี้คืออะไร เป็นอย่างไร ใครจะพุดดี หรือพุดร้าย ก็มองแต่ในแง่ที่จะจับเอาความรู้และเอาประโยชน์ทั้งนั้น คือมองในแง่ว่า ที่เขาพูดว่าอย่างนี้มีอะไรที่จะเอาไปใช้ประโยชน์ได้ ช่วยให้รู้เข้าใจข้อเท็จจริงอะไรบ้าง

ถ้าทำให้เด็กพัฒนาได้ถึงขั้นนี้ ก็จะสบายมาก เบาใจ จะไม่มีปัญหา ถ้าไม่อย่างนั้น เด็กไปเจออะไร ก็มีแต่ถูกใจกับไม่ถูกใจ จะเอาจะได้ หรือไม่ก็ขัดใจจะชกจะตีกันทำเดี๋ยว จะต้องช่วยให้เด็กพัฒนาอย่างถูกต้อง ให้มีท่าทีแห่งการเรียนรู้

เมื่อรู้จักมองตามเหตุปัจจัย ก็ได้เครื่องนำการพัฒนา ทั้งด้านปัญญาและการสร้างสรรค์

ต่อจากท่าทีและทัศนคติ ก็ไปถึง *ค่านิยม* ค่านิยมที่ถูกต้อง คือค่านิยมที่เป็นเหตุเป็นผล ท่าทีแห่งการเรียนรู้ วัดด้วยอะไร ก็วัดด้วยการมองตามเหตุปัจจัย ค่านิยมที่ถูกต้องก็เป็นเรื่องในกระแสเดียวกัน คือเป็นเรื่องในกระบวนการของการมองตามเหตุปัจจัย

การมองตามเหตุปัจจัยนี้ เป็นไปตามความจริงพื้นฐาน ซึ่งนำไปสู่ความเชื่อหรือค่านิยม และแนวคิดที่ถือเป็นหลักการทีเดียว คือ *หลักการแห่งการมองตามเหตุปัจจัย* ซึ่งทางพระพุทธศาสนา เรียกว่าเป็น *สัมมาทิฐิ* แปลว่าเห็นชอบ คือมีหลักการที่เชื่อถือหรือยึดเป็นค่านิยมอันถูกต้อง ได้แก่การมีความเชื่อว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย

เมื่อเชื่อและถือเป็นหลักการอย่างนี้แล้ว เวลามองอะไรก็จะมองตามเหตุปัจจัย ซึ่งสอดคล้องกับท่าทีแห่งการเรียนรู้ แล้วก็จะส่งผลให้มีค่านิยมต่างๆ ที่สอดคล้องกับหลักการแห่งการมองอะไรก็ตามเหตุปัจจัย

เมื่อเห็นหรือได้ยินอะไรแล้วมองอย่างเรียนรู้ คืออะไร ก็คือมองตามเหตุปัจจัยนั่นเอง จึงได้ความรู้ว่า อ้อ อันนั้นมันสืบทอดกันมาอย่างนี้ๆ แล้วความรู้อย่างนี้ก็นำไปสู่การแก้ปัญหาได้ คือเมื่อมองไปตามเหตุปัจจัย ก็ได้ความรู้ในเหตุปัจจัยที่จะนำมาใช้แก้ปัญหา เรื่องก็รับกันได้สอดคล้องต่อเนื่องกันหมด

ค่านิยมต่างๆ ที่สอดคล้องกับหลักการนี้ จะมีลักษณะของการสร้างสรรค์และการผลิต เพราะเป็นการมองตามเหตุปัจจัย ซึ่งเป็นเรื่องของความเป็นเหตุเป็นผล และการคิดการมองในแง่ที่ว่าจะทำให้สิ่งนั้นๆ เกิดผลขึ้นมาได้อย่างไร ตรงข้ามกับท่าทีแห่งการรับรู้แบบชอบชัง ซึ่งจะต้องนำไปสู่ค่านิยมบริโภคโดยไม่ต้องสงสัย เพราะจะเอาแต่ความถูกตา ถูกหู และมุ่งจะเสพจะบริโภคท่าเดียว

เพราะฉะนั้น ท่าที ทักษะคิด หลักความเชื่อ และค่านิยมต่างๆ จึงต้องจัดวางให้ถูกต้องสอดคล้องกับความจริง เมื่อจัดวางหรือปรับ ทักษะคิดและค่านิยมได้ถูกต้องแล้ว กระบวนการพัฒนาก็ยิ่งเดินหน้าไป ดี เพราะมีองค์ประกอบมาช่วยเพิ่มอีกด้านหนึ่ง

การมีทักษะคิดและค่านิยมแบบนี้เรียกว่า *ทิวทัศน์สัมปทา* แปลว่า การทำทิวทัศน์ให้ถึงพร้อม ทิวทัศน์ในภาษาไทยแปลกันวุ่น ในที่นี้ให้เข้าใจว่า ทิวทัศน์ หมายถึงความเชื่อ หลักการที่ยึดถือ แนวความคิด ทักษะคิด และ ค่านิยมต่างๆ

ถ้าได้ความตื่นเร้าเป็นตัวเร่ง การพัฒนาก็ยิ่งไปได้รวดเร็ว

ต่อไป ตัวช่วยที่ ๕ ในอันดับสุดท้าย เป็นตัวเร่ง ได้แก่ จิตสำนึก ที่มองเห็นความสำคัญของกาลเวลา จิตสำนึกต่อกาลเวลานั้นเกิดจากอะไร ก็เกิดจากความสำนึกในการเปลี่ยนแปลง หรือในความไม่เที่ยง

หลักความไม่เที่ยง ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญ บอกว่าสิ่งทั้งหลาย เกิดดับตลอดเวลา ไม่ยั่งยืน มีความเปลี่ยนแปลงไป ความเปลี่ยนแปลงไปนี้ เป็นที่ปรากฏของกาลเวลา การที่เรานับเวลากันได้นี้ ก็นับด้วยความเปลี่ยนแปลง

เมื่อเรามีจิตสำนึกในการเปลี่ยนแปลง เราก็จะเห็นความสำคัญของเวลา ว่าชีวิตของเราเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน ไม่คงอยู่ตลอดไป และไม่อาจรู้ได้แน่นอน อาจจะแตกดับไปเมื่อไรก็ได้ ในเวลาหนึ่งเวลาใดที่เราไม่อาจกำหนดได้ เพราะฉะนั้น เราจะนิ่งนอนใจอยู่ไม่ได้ เวลาที่มีอยู่นี้ทุกขณะจะต้องใช้ให้เป็นประโยชน์ นี่คือหลักที่เรียกว่า *ความไม่ประมาท*

เราจะต้องไม่ประมาท ต้องเร่งรัดตัวเอง มีอะไรที่ควรทำต้องรีบทำ มีกิจหน้าที่หรือมีอะไรที่จะทำให้ชีวิตดีงามมีคุณค่า ต้องรีบขวนขวาย

ฟังสังเกตว่า หลักความจริงเหล่านี้สัมพันธ์กันทุกหลัก หลักอนิจจังบอกว่าสิ่งทั้งหลายมีความเปลี่ยนแปลง แต่มันก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างเลื่อนลอย สิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย เพราะฉะนั้น หลักอนิจจังก็โยงไปหาหลักความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ที่เรียกว่า *ปฏิจazzสมุปบาท* หรือ *อิทัปปัจจยตา*

ข้อย่ำว่า ความเข้าใจถึงความสัมพันธ์นี้สำคัญมาก คนส่วนมากมักจะหยุดความคิดอยู่แค่ขั้นเดียวขาดตอน พอคิดถึงการเปลี่ยนแปลงก็หยุดอยู่แค่การเปลี่ยนแปลง บางทีก็ปลงเลยว้า โอ้ สิ่งทั้งหลายมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไปเป็นธรรมดา สิ่งทั้งหลายเจริญขึ้นแล้วก็ต้องเสื่อม เมื่อมันเสื่อมไปแล้ว หรือดับไปแล้วก็แล้วกันไป มันจะเสื่อมก็เสื่อมไป เราก็พิจารณาปลงเสีย แล้วเราก็ทำใจสบาย จบแค่นั้น อย่างนี้ปัญญาไม่เกิด ได้แต่ผลทางจิตใจทำให้สบายใจ หายห่วงหายเศร้า แต่ปัญญาที่จะให้ทำการไม่มี

การคิดอย่างที่ว่านี้ไม่จบกระบวนการ บางคนมองว่าเป็นการ *ปล่อยวาง* แต่ที่จริงไม่ใช่ ที่แท้นั้นมันเป็นการ *ปล่อยปลอญ* คือความประมาทนั่นเอง

ในการปฏิบัติที่ถูกต้อง ท่านให้ใช้ธรรมให้ครบ ๒ ชั้นคือ

ขั้นที่ ๑ รู้เท่าทันความจริงของสิ่งทั้งหลาย ว่าจะเอาตามที่เราต้องการไม่ได้ มันไม่เป็นไปตามความปรารถนาของเรา แต่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เมื่อคิดด้วยความรู้เท่าทันอย่างนี้แล้วก็ปลงใจได้ แล้วใจก็สบายเป็นอิสระออกไป ปลอดโปร่งผ่องใสได้ ในขั้นนี้ ข้างในใจสบาย แต่ปัญหาข้างนอกยังอยู่

ขั้นที่ ๒ สืบค้นความจริง เพราะรู้ตระหนกอยู่ถึงความจริงที่ว่า สิ่งทั้งหลายไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างเลื่อนลอย แต่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัย เราจึงต้องศึกษาหาเหตุปัจจัยของมัน แล้วก็ไปกระทำที่เหตุปัจจัย สิ่งที่ต้องทำก็คือการสืบค้นหาเหตุปัจจัย

พอถึงขั้นนี้ การเรียนรู้ก็เริ่มต้นและการศึกษาก็ตามมา เมื่อจับเหตุปัจจัยได้แล้ว เราก็ปฏิบัติให้ตรงตามเหตุปัจจัย เราก็แก้ปัญหาได้ หรือทำการได้ผล เมื่อถึงขั้นนี้ **ทั้งใจก็สบาย ทั้งปัญหาก็แก้ได้สำเร็จ**

เพราะฉะนั้น จะต้องมีการศึกษา ว่าอะไรเป็นเหตุปัจจัย ที่จะนำไปสู่ความเสื่อม อะไรเป็นเหตุปัจจัยที่จะให้เกิดความเจริญ เมื่อมองเห็นว่าอะไรเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความเสื่อม ก็แก้ไขป้องกัน อะไรเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความเจริญ ก็รีบสร้างสรรค์ขึ้นมา การกระทำอย่างนี้ เรียกว่า ความไม่ประมาท

ความไม่ประมาท คือ ไม่เพิกเฉย ไม่ผัดเพี้ยน ไม่เฉื่อยชา ไม่ปล่อยปละละเลย ระวังไม่ให้เกิดล้าพลาตไปทางร้าย ไม่ทิ้งโอกาสที่จะทำการอันดี มีความกระตือรือร้น เร่งรัดตัวให้กระทำการที่ควรทำด้วยมีสติ ระลึกเห็นตามที่ปัญญาบอกว่า สิ่งทั้งหลายที่ว่าเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น อะไรคือเหตุปัจจัยของมัน จะต้องทำเหตุปัจจัยอะไร เพื่อให้เกิดผลดี และหลีกเลี่ยงผลร้ายเสีย แล้วก็ทำไปตามที่กำหนดไว้ด้วยสติ ตามที่รับรู้ได้เห็นด้วยปัญญานั้น

ความเข้าใจในหลักความเปลี่ยนแปลง และมีจิตสำนึกในความเปลี่ยนแปลง ย่อมทำให้เกิดจิตสำนึกต่อกาลเวลา ทำให้เห็นความสำคัญของกาลเวลา แล้วก็มี ความไม่ประมาท เร่งรัดทำการที่ควรทำ โดยเฉพาะการพัฒนาตัวเองนั้น เป็นสิ่งที่ต้องเร่งทำ จะหยุดอยู่นิ่งไม่ได้ เพราะฉะนั้น ผู้ที่รู้จักดำเนินชีวิต ก็จะเร่งรัดพัฒนาตนเอง โดยใช้ ความไม่ประมาทนี้เป็นตัวเร่งคอยกระตุ้น

ตัวช่วยอย่างที่ ๕ นี้เรียกว่า **อัปมาทสัมปทา** แปลว่า การทำ ความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม

การศึกษาตลอดชีวิต กับทั้งชีวิตที่เป็นการศึกษา การศึกษาที่ชีวิตต้องหา กับชีวิตที่เป็นการศึกษาอยู่ในตัว

เป็นอันว่า ได้ตัวช่วย ๕ อย่างแล้ว ครบชุด เอาตัวช่วยหนุน ๕ ตัวนี้มาบวกเข้ากับตัวนำ ๒ ตัว ที่พูดไว้ตอนต้น คือ *กัลยาณมิตร* กับ *โยนิโสมนสิการ* ก็เป็น ๗ ข้อ รวมกันหมดทั้งชุด ๗ ข้อนี้ท่านเรียกว่า **รุ่งอรุณของการศึกษา** ก็เลยมาจบที่หลักรุ่งอรุณของการศึกษา

พอได้รุ่งอรุณของการศึกษา ท่านบอกว่า การศึกษาก็ตามมาเอง โดยไม่ต้องเรียกร้องปรารภณา พุทธธรรมบอกว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย เพราะฉะนั้น ถ้าเราทำเหตุปัจจัยถูกต้อง เหตุปัจจัยนั้นก็ทำให้กระบวนการดำเนินไปสู่ผลของมันเอง

ฉะนั้น เราจะต้องให้การศึกษานิดที่ทำการศึกษาก่อขึ้นมาเอง โดยไม่ต้องไปเรียกร้อง คือ ถ้าเราทำเหตุถูกต้องแล้ว ผลก็ย่อมเกิดขึ้นมาเองตามเหตุ นั่น เมื่อทำเหตุปัจจัยของการศึกษาแล้ว การศึกษาที่เป็นผลก็ต้องเกิดตามมาอย่างแน่นอน ชนิดที่เรียกได้ว่าอยู่ในตัวของเด็กเลยทีเดียว ซึ่งจะทำให้กระบวนการดำเนินชีวิตของเด็กนั้น เป็นกระบวนการของการศึกษาอยู่ในตัว

สำหรับทุกคนที่มีลักษณะอย่างนี้ ชีวิตของเขาย่อมเป็นการศึกษาตลอดชีวิต จะต้องศึกษากันเรื่อยไปจนกว่าเขาจะจบการศึกษา คือเป็นพระอรหันต์ เพราะฉะนั้น ไม่ต้องกลัวว่าคนจะไม่ศึกษา เพราะจะมีการศึกษาตลอดชีวิต ชนิดที่อยู่ในตัวของเขาเอง เพราะชีวิตของเขา คือการศึกษา

เมื่อชีวิตของเขาเป็นชีวิตที่ดำเนินถูกต้อง การดำเนินชีวิตนั้นก็ เป็นมรรค ในการดำเนินชีวิตที่เป็นมรรคนั้น ก็มีการฝึกฝนพัฒนาตนอยู่ตลอดเวลา และการฝึกฝนพัฒนานั้นแหละ ก็คือการศึกษาหรือสิกขา เพราะฉะนั้น จึงได้บอกว่าชีวิตของเขาเป็นการศึกษาอยู่ตลอดเวลา ยิ่งกว่าเป็นการศึกษาตลอดชีวิตเสียอีก และนี่ก็คือ *ความสัมพันธ์อย่าง*

ชนิดเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ระหว่าง**มรรค**กับ**สิกขา** หรือการดำเนินชีวิตกับการศึกษา ในทางพระพุทธศาสนาศัพท์ทั้งสองนั้นก็ใช้เป็นคนู้กัน โดยชี้ไปถึงข้อปฏิบัติอย่างเดียวกัน

มรรค ประกอบด้วย องค์ ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

สิกขา ก็เป็นไตรสิกขา แปลว่า สิกขา ๓ ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา

ลองดูว่า **มรรค**กับ**สิกขา**แตกต่างกันอย่างไร จุดที่แตกต่างก็คือ มรรคเป็นตัววิถีชีวิต หรือตัวชีวิตนั่นเอง แต่ในที่นี้เจาะจงเอา**มรรค**ที่เป็นอริยะ จึงให้ความหมายว่า

ชีวิตที่ดำเนินอย่างถูกต้อง เป็น **มรรค**

ส่วนการเรียนรู้ที่ทำให้ชีวิตดำเนินไปอย่างถูกต้อง เป็น **สิกขา**

ชีวิตควรจะดำเนินไปอย่างไร ก็ต้องพัฒนาฝึกฝนชีวิตให้เป็นอย่างนั้น มรรคเป็นอย่างไร ก็ศึกษาให้เป็นอย่างนั้น จึงลงตัวเป็นอันเดียวกัน เมื่อเราปฏิบัติถูกต้อง ชีวิตคนนั้นก็เป็นการศึกษาไปในตัวเอง ตลอดเวลา ตกลงว่าการศึกษาเข้าไปอยู่ในตัวของชีวิตเองแล้ว ก็จบ นี่แหละชีวิตที่เป็นการศึกษา

ตามหลักธรรมถือว่า **ชีวิตคือการศึกษา** แต่หมายถึงชีวิตที่ดำเนินถูกต้อง เมื่อดำเนินชีวิตถูกต้องก็เป็นการศึกษาทันที เพราะชีวิตอย่างนั้นจะมีการพัฒนาตลอดเวลาด้วยการเรียนรู้จากประสบการณ์ และการพยายามแก้ปัญหา เป็นต้น ดังปรากฏในหลักที่เรียกว่ารุ่งอรุณของการศึกษา ที่กล่าวมาแล้ว

เมื่อมีเหตุปัจจัย ชีวิตก็กลายเป็นการศึกษาไปเอง

รุ่งอรุณของการศึกษานั้น ถ้าจะเปรียบเทียบเพื่อให้จำง่าย ๆ ก็คล้ายกับว่า ตัวนำและตัวหมุนทั้ง ๗ ตัวนี้เป็นองค์ประกอบ ๗ สีของแสงรุ้ง หรือรุ้ง ๗ สี กล่าวคือลำแสงของพระอาทิตย์ที่ส่งมาแยกได้

เป็นแสงสีต่างๆ ที่เป็นองค์ประกอบ ๗ สี รวมกันเข้าเป็นแสงพระอาทิตย์ที่ส่องมา

เมื่อแสงส่องขึ้นมาที่เรียกว่ารุ่งอรุณแล้ว พระอาทิตย์ก็จะขึ้นแน่นอน เราก็จะได้ความสว่างจากแสงอาทิตย์ หลักธรรมชุดนี้ จึงเรียกชื่อ ๒ อย่าง คือ ในแง่การศึกษา เรียกว่า **รุ่งอรุณของการศึกษา** ในแง่มรรค เป็นวิถีชีวิต เรียกว่า **บุพนิมิตของชีวิตที่ดั่งาม**

บุพนิมิตคือสิ่งสอดแสดงเบื้องต้น หรือสิ่งส่งนำ มาจาก นิมิต แปลว่าเครื่องหมาย กับ บุพ แปลว่าเบื้องต้น ธรรมชุดนี้เป็นบุพนิมิตแห่งมรรค จึงแปลว่า เครื่องหมายแสดงเบื้องต้นของวิถีชีวิตที่ดั่งาม แปลเป็นไทยง่ายๆ ว่า แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดั่งาม

ชีวิตที่ดั่งามจะเริ่มต้นในเมื่อมีหลักธรรมชุดนี้ ก็เลยเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “หลักธรรมก่อนมรรค” หรือ “ธรรมนำหน้ามรรค”

เวลาศึกษาหลักธรรม เรามักจะเน้นไปที่มรรค และไตรสิกขา โดยไม่ได้ดูว่า ก่อนมรรค และเบื้องต้นที่จะเข้าสู่ไตรสิกขามีอะไร องค์ประกอบก่อนมรรค หรือข้อปฏิบัติเบื้องต้นที่จะนำเข้าสู่ไตรสิกขา ก็คือ ธรรม ๗ อย่างนี้เอง ซึ่งมีความสำคัญมาก

เราต้องการมีชีวิตที่ดี ก็ใช่แล้ว แต่ทำอย่างไรเราจึงจะมีชีวิตอย่างนั้นได้ เราก็ต้องมีธรรม ๗ ตัวนี้ เราพูดว่า ชีวิตที่ดีต้องมีสัมมาทิฎฐิ เป็นต้น รวม ๘ อย่าง คือ มีความเห็นชอบ แล้วก็มีความคิดชอบ มีการกระทำทางกายชอบ พูดชอบ ทำอาชีพชอบ เพียรพยายามชอบ มีสติชอบ มีสมาธิชอบ นั่นคือตัวชีวิตที่ดี แต่ทำอย่างไรจะไปถึงจุดนั้นได้ คือจึงจะมีชีวิตที่ประกอบด้วยความเห็นชอบ เป็นต้นนั้นได้ นี่แหละ เราไม่ได้พูดกันถึงตัวต้นทางหรือช่วงต้นก่อนเข้าสู่ทางนี้ ว่าจะต้องมีตัวนำวิถีนี้ แล้วตัวนำวิถีนี้จึงนำตัวจริงของวิชิตนั้นมา

ตัวจริงนั้นเพียงบอกให้รู้ว่า วิถีชีวิตที่ดีเป็นอย่างนี้ แต่พอมีส่วนประกอบของรุ่งอรุณ ๗ อย่างนี้แล้ว องค์ทั้ง ๘ ของวิชิตนั้นก็ตามมา

เอง ด้วยเหตุนี้จึงได้นำหลักรุ่งอรุณของการศึกษา ๗ ประการ มาแสดงไว้ และจะขอพูดให้เป็นคำไทยง่ายๆ (ถ้าใครจะช่วยกันคิดหาคำที่สั้นกระชับดีกว่านี้ และเป็นคำคล้องจองให้ด้วยก็ยิ่งดีแต่ในที่นี้จะขอเสนอไว้ก่อน)

ธรรมที่เป็น **รุ่งอรุณของการศึกษา ๗ ประการ** คือ*

๑. รู้จักเลือกหาแหล่งความรู้และแบบอย่างที่ดี
๒. มีชีวิตและอยู่ร่วมสังคมเป็นระเบียบด้วยวินัย
๓. พร้อมด้วยแรงจูงใจใฝ่รู้ ใฝ่สร้างสรรค์
๔. มุ่งมั่นพัฒนาตนให้เต็มศักยภาพ
๕. ปรับทัศนคติและค่านิยมให้สมแนวเหตุผล
๖. มีสติกระตือรือร้น ตื่นตัวตลอดเวลา
๗. แก้ปัญหาและพึ่งพาตนได้ด้วยความรู้คิด

เรื่องที่พูดมาทั้งหมด ก็จบลงด้วยหลักรุ่งอรุณของการศึกษา ถ้ามีหลักรุ่งอรุณนี้แล้วไม่ต้องกลัว ไม่ว่าจะเป็นสังคมแบบเกษตร หรืออุตสาหกรรม หรือข้อมูลข่าวสาร คนที่การศึกษาของเราผลิตออกมา ย่อมเป็นผู้พร้อมที่จะอยู่ได้อย่างดีในทุกสภาพชีวิต

---

* รุ่งอรุณของการศึกษา หรือแสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดั่งงาม หรือบุพนิมิตแห่งมรรค หรือองค์ธรรมก่อนมรรค ๗ ประการนี้ มีหัวข้อและคำแปลในหนังสือ *ธรรมานุชีวิต* ดังนี้

๑. กัลยาณมิตตตา (มีกัลยาณมิตร) แสวงแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี
๒. สีสสัมปทา (ทำศีลให้ถึงพร้อม) มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต
๓. ฉันทสัมปทา (ทำฉันทะให้ถึงพร้อม) มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์
๔. อัตตสัมปทา (ทำตนให้ถึงพร้อม) มุ่งมั่นฝึกตนจนเต็มสุดภาวะที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้
๕. ทิฏฐิสัมปทา (ทำทิฏฐิให้ถึงพร้อม) ถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไรก็ตามเหตุและผล
๖. อัปปมาทสัมปทา (ทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม) ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท
๗. โยนิโสมนสิการสัมปทา (ทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม) ฉลาดคิดแยกบายให้ได้ประโยชน์และความจริง

เขาจะปรับตัวเองให้เข้ากับสถานการณ์ และสภาพนั้นได้ จะเข้ากับสังคมแต่ละแบบนั้นได้ โดยรู้จุดเน้นที่จะต้องปรับตัวหรือต้องแก้ไขเป็นพิเศษ จะทำให้ชีวิตและสังคมที่เขาอยู่ร่วมกันนั้นๆ เป็นชีวิตและสังคมที่ดีที่สุด เท่าที่จะเป็นไปได้ เช่น

ถ้าอยู่ในสังคมเกษตร จะต้องรู้จักอยู่อย่างกลมกลืนและเกื้อกูลกันกับธรรมชาติ ด้วยความรู้เท่าทันวิถีของธรรมชาติ สามารถใช้สิ่งที่มีที่เป็นในธรรมชาติให้เป็นประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพที่สุด โดยมีการเกษตรที่พึ่งตนเองได้

ถ้าเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรม จะต้องเป็นนักผลิต ไม่ใช่เป็นแค่พนักงาน บริโภค ต้องมีนิสัยรักงาน ต้องมีความชำนาญพิเศษเฉพาะด้าน และต้องมีความเป็นเลิศทางวิชาการ พร้อมกันนั้น ก็ต้องสามารถรักษาสุขภาพจิตและอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมไว้ได้ด้วยดี ควบคู่ไปกับการพัฒนาอุตสาหกรรม

ถ้าเข้าสู่สังคมข้อมูลข่าวสาร จะต้องสื่อสารเป็น โดยรู้จักเลือกรับ จัดสรร ถ่ายทอด และใช้ข้อมูลข่าวสารให้เป็นประโยชน์ ให้ข้อมูลข่าวสารเป็นเครื่องพัฒนาสติปัญญา มิใช่เป็นเครื่องเพิ่มพูนโมหะ

ตั้งนี้เป็นต้น พอรุ่งอรุณแล้ว ก็สว่างต่อไปอย่างแน่นอน

ฟ้าสาग ให้เห็นทางพัฒนาในสังคมไทย

จะพัฒนาสังคมไทย

ก็ต้องรู้เข้าใจปัญหาเฉพาะของตัวเอง

ได้พูดถึงหลักทั่วๆ ไป แล้ว ควรจะหันมาสู่ปัญหาเฉพาะหน้า ที่เป็นปัญหาเฉพาะในสังคมไทยของเรา เพราะเราจะต้องเอาหลักเกี่ยวกับการศึกษานี้ มาประยุกต์ใช้ในสภาพความเป็นจริง

เมื่อเราเตรียมคนแต่ละคนให้มีการศึกษา โดยมีความพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะไปอยู่ร่วม และไปพัฒนาสร้างสรรค์สังคมดีแล้ว คนผู้พร้อมที่จะไปทำงานนั้น ก็ยังจะต้องรู้สภาพสังคมที่ตัวจะไปอยู่ร่วมและไปพัฒนาด้วย ว่าเป็นอย่างไร มีปัญหาอะไร เมื่อเราอยู่ในสังคมไทย เราก็ต้องศึกษาสภาพความเป็นจริง ต้องรู้ปัญหาสังคมไทยของเรา จึงอยากจะทบทวนเรื่องเกี่ยวกับปัญหาของสังคมไทยนี้

แง่ที่หนึ่ง ซึ่งได้พูดไปแล้ว คือได้บอกว่า สังคมของเรานี้ ไม่ได้อยู่ในยุคใดยุคหนึ่งชัดเจน อย่างที่แบ่งกันเป็นยุคเกษตรกรรม ยุคอุตสาหกรรม และยุคข่าวสารข้อมูล

ยุคแรกก่อนนั้น คือยุคบุพกาล หรือ primitive age ไม่เอา ไม่ต้องพูดถึง มาพูดกันถึงยุค agricultural ยุค industrial และยุค information เลย ใน ๓ ยุคนี้เราอยู่ในยุคไหนก็ไม่ชัดเจน แต่เราอยู่พร้อมที่เดี๋ยวจึง ๓ ยุค นี่คือนี่ที่เราต้องรู้ตระหนักไว้ว่าสังคมของเรามีลักษณะพิเศษเฉพาะของเราเอง ที่ไม่เหมือนกับสังคมที่พัฒนาแล้ว

เวลาจะพัฒนาสังคมของเรานี้ เรามักจะเอาสังคมที่พัฒนาแล้ว มาเป็นตัวอย่าง แล้วเราก็เอาหลักการและวิธีปฏิบัติของเขามาใช้ เลย โดยไม่เข้ากับสภาพความเป็นจริง

สังคมของเรานี้ไม่เหมือนของเขา แต่เป็นสังคมอย่างที่บอกเมื่อ ก็แล้ว คือ คนส่วนใหญ่ของเรายังมีชีวิตแบบเกษตรกรรม แต่พร้อมกัน นั้นก็อยากจะทิ้งเกษตรกรรม เข้าสู่ยุคอุตสาหกรรม ซึ่งยังไม่ได้เป็น ได้ แต่อยากเป็น ได้แต่หวังจะเป็น โดยที่สภาพชีวิตจิตใจยังเป็นแบบ เกษตรมากกว่า พร้อมกันนั้นก็ได้รับผลจากความเจริญในสังคมข่าวสารข้อมูลด้วย ก็เลยเป็นสังคมที่สับสนซับซ้อนหน่อย

เราจะต้องรู้สภาพความเป็นจริงของเรา อันนี้เป็นเรื่องหลัก เบื้องต้น จากหลักการรู้สภาพความจริงของตนเองนี้แหละจึงทำให้เรา ต้องตามทันข่าวสารข้อมูล อย่างที่พูดมาทั้งหมด เช่น ปัญหาของโลก ปัจจุบันนี้มีอะไรบ้าง ประเทศที่พัฒนาแล้วกำลังวิตกเรื่องอะไรกันมาก ประเทศอเมริกากำลังมีปัญหาอะไรที่เป็นเรื่องใหญ่ ตั้งแต่ปัญหาสังคม เช่น ยาเสพติด โดยเฉพาะโคเคน ปัญหาโรคภัยไข้เจ็บ เช่น โรคเอดส์ หรือในแง่จิตใจมีปัญหาความเครียด ปัญหาการฆ่าตัวตายในหมู่เด็กวัยรุ่น สูงขึ้น ตลอดกระทั่งสุดท้าย ก็คือปัญหาธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งเป็น ภัยร้ายแรงที่สุด กำลังเป็นเรื่องที่สนใจกันมากในประเทศที่พัฒนาแล้ว เราก็ต้องตามเรื่องนี้ให้ทัน

โดยเฉพาะคนในวงการการศึกษา ต้องรู้ว่าอะไรเกิดขึ้น อะไร เป็นอะไร เป็นอันว่าต้องตามทันข่าวสารข้อมูล ยิ่งยุคนี้เป็นยุคข่าวสาร ข้อมูลแล้วด้วย เรายังต้องทันและเอาประโยชน์จากยุคนี้ให้ได้

ต้องรู้เท่าทันทั้งปัญญาและปัญญา ของสังคมที่พัฒนานำหน้าเราไป

การรู้เท่าทันข่าวสารข้อมูล ในด้านที่จะต้องเน้นเฉพาะคือ การรู้เท่าทันสังคมอุตสาหกรรม เพราะว่า ประเทศที่นำหน้าเราในการพัฒนาแล้ว ซึ่งกำลังมีปัญหามากมายอย่างที่เป็นอย่างนี้ ก็คือประเทศอุตสาหกรรมชั้นนำทั้งหลาย เราต้องรู้เท่าทันประเทศเหล่านี้

เราต้องรู้เท่าทันว่า ประเทศพัฒนาแล้วพวกนี้ขณะนี้มีสภาพเป็นอย่างไร มีแนวโน้มอย่างไร อย่างประเทศอเมริกาขณะนี้ มีแนวโน้มที่จะเป็นอย่างไร ทั้งแนวโน้มในด้านเสื่อม และในด้านเจริญ ตลอดจนแนวโน้มในแง่ของความปรารถนา หรือใฝ่ฝัน มองดูว่าเขาต้องการให้สังคมของเขาเป็นอย่างไร ที่สำคัญขั้นรากฐาน คือ ต้องรู้แนวโน้มในทางความคิดว่าเป็นอย่างไร มีความคิดใหม่ๆ อะไร ต้องตามให้ทันให้หมด

ไม่เฉพาะแนวโน้มที่จะเกิดต่อไปเท่านั้น เราจะต้องรู้เท่าทันอดีตด้วย โดยจะต้องศึกษาอดีตในแง่ของการมองเหตุปัจจัย เช่นว่า อะไรทำให้อเมริกาเป็นอย่างนี้ จะต้องวิเคราะห์สังคมอเมริกัน อย่างน้อยให้ได้อย่างที่อเมริกันวิเคราะห์เรา อเมริกาเข้ามาวิเคราะห์สังคมไทยมากเหลือเกิน ให้ทุกคนเข้ามาวิจัย ทำวิทยานิพนธ์ เก็บข้อมูลอะไรต่ออะไร เอาไปเยอะเยอะหมด เขาได้ประโยชน์ เพราะเขาจะปฏิบัติต่อเรื่องอะไร เขาก็ต้องรู้เรื่องนั้น

อันนี้เป็นหลักกลางๆ อย่างที่ว่ามาแต่ต้นแล้วว่า จะปฏิบัติต่ออะไรได้ถูกต้อง ก็ต้องรู้เรื่องนั้น ถ้าเราจะเป็นประเทศอุตสาหกรรมหรือเป็นประเทศพัฒนา แต่เราไม่รู้เรื่องของประเทศอุตสาหกรรม ไม่รู้ปัญหาของประเทศพัฒนาแล้ว เราจะเป็นประเทศอุตสาหกรรม และเป็นประเทศพัฒนาที่ดีไม่ได้เลย

เพราะฉะนั้น เราจะต้องรู้จักประเทศอเมริกาให้ดีกว่าที่คนอเมริกันรู้ ในบางแง่ที่มีความสำคัญต่อสังคมของเราและประโยชน์สุข

ของมนุษยชาติ เป็นความจริงว่า เรื่องของอเมริกาบางแง่เรารู้ได้ดีกว่าที่คนอเมริกันรู้ เพราะว่า คนต่างวัฒนธรรม มักมองเห็นวัฒนธรรมที่ต่างนั้นชัดเจนกว่าเจ้าของวัฒนธรรมเอง เหมือนอย่างคนอเมริกันมาศึกษาเรา เขามองเห็นหลายอย่างที่เราไม่เคยมอง หรือมองไม่เห็น^{*}

เราจะต้องศึกษาวิเคราะห์สังคมที่เจริญแล้ว ทั้งอเมริกาทั้งญี่ปุ่น และประเทศที่ก้าวล้ำนำหน้าทั้งหลาย จะต้องกำหนดไว้ในนโยบายของรัฐ

โดยเฉพาะในทางการศึกษา จะต้องมีการตั้งกลุ่มวิเคราะห์วิจัยสังคมอเมริกัน วิเคราะห์วิจัยสังคมญี่ปุ่น ว่าเป็นอย่างไร ทุกแง่ทุกด้าน**

ลองมองดูที่ฝรั่งวิเคราะห์เรา อย่างตอนที่การเมืองของ Southeast Asia เป็นปัญหา เขาก็ตั้งแผนก/โครงการ/ศูนย์ศึกษาเรื่อง Southeast Asia ขึ้นมา ไม่ใช่ตั้งเฉพาะหน่วยงานทางการเมือง แต่มหาวิทยาลัยต่างๆ ก็ตั้ง เช่น มหาวิทยาลัย Northern Illinois ก็มี Center for Southeast Asian Studies มหาวิทยาลัย Cornell ก็มี Southeast Asia Program และยังมีในมหาวิทยาลัยอื่นๆ อีกหลายแห่ง

สถาบันเหล่านี้บางแห่งก็เน้นมาที่เมืองไทย อย่างที่มหาวิทยาลัยคอร์เนลล์ เขามีสายอยู่ในเมืองไทย เขาให้บริษัทหรือร้านค้าบางร้านรับทำหน้าที่หาหนังสือให้เขา เมืองไทยมีหนังสืออะไรใหม่เกิดขึ้น แม้แต่ในงานศพ เขาก็ให้รวมทุกเล่มส่งไปไว้ที่ห้องสมุดภาษาไทยของเขา

* หนังสือที่พูดถึงสภาพและภูมิหลังสังคมอเมริกัน ของผู้บรรยายเรื่องนี้เอง ก็มีหลายเล่ม เช่น *มองอเมริกา มาแก้ปัญหาไทย* (๒๕๒๕) *รู้จักอเมริกา หันมาดูศักยภาพของไทย* (๒๕๔๔) *การพัฒนาที่ยั่งยืน* (๒๕๓๘) *มองสันติภาพโลก ผ่านอารยธรรมโลกาภิวัตน์* (๒๕๔๒)

** หลังยุคสงครามเย็นแล้ว (สงครามเย็นสิ้นสุดพร้อมกันกับสิ้นปี ๒๕๓๒/1989 คือ ๙ เดือนก่อนบรรยายเรื่องนี้) ต้องรู้จักจีนและกลุ่มชาติอาหรับให้มากด้วย

เขาเอาถึงขนาดนี้ ในเรื่องข้อมูลข่าวสารนั้นเขาให้ความสำคัญมานานแล้ว เขาว่ามาก่อนเรา เขารู้เรื่องของเรามากมาย จนเราจะกลายเป็นผู้ตามเขา แม้แต่ในเรื่องของตัวเอง

ที่ห้องสมุดภาษาไทย อย่างที่มหาวิทยาลัย Northern Illinois ในระยะที่มีปัญหา Southeast Asia โดยเฉพาะสงครามเวียดนามกำลังแรง หนังสือพิมพ์รายวันไทยทุกฉบับ มีในไมโครฟิล์มของศูนย์ศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของมหาวิทยาลัยแห่งนั้น

ฉะนั้น ถ้าเราจะเข้าสู่ยุคข่าวสารข้อมูล แต่เราไม่รู้จักใช้ข่าวสารข้อมูลให้เป็นประโยชน์ ก็ยากที่จะก้าวไปด้วยดี เราต้องทันเขา ต้องวิเคราะห์ ต้องรู้จักสังคมของเขา ตลอดจนรู้เหตุปัจจัยแห่งความเจริญและความเสื่อมของเขา รู้เหตุปัจจัยที่ทำให้เขามาเป็นอย่างนี้

คนโง่ตื่นเต้นกับผลความเจริญที่มองเห็น แต่คนฉลาดจะมองค้นหาเหตุแห่งความเจริญของเขา

คนฉลาดมองดูอย่างคนที่คิดเป็น ย่อมไม่มัวแต่ตื่นเต้นกับภาพความเจริญที่เป็นผล แต่จะมองวิเคราะห์สืบสาวไปหาเหตุปัจจัยว่า ที่เขาเจริญได้แบบนี้เป็นมาอย่างไร ถ้าไม่รู้จักคิด ก็ได้แค่ตื่นเต้นที่เขาเจริญ และคอยมองว่าเขาจะมีอะไรให้ เท่านั้นก็จบ

เป็นอันว่า เราจะต้องรู้เท่าทันสังคมอุตสาหกรรม และสังคมที่พัฒนาแล้ว รวมทั้งแนวโน้ม ปัญหา และเหตุปัจจัยทุกอย่างที่เกี่ยวข้อง

โดยเฉพาะแนวคิดชั้นนำระดับหัวกะทิ ต้องตามให้ทันและจับให้ได้หมด มิฉะนั้นเราจะเป็นผู้ตามเขาตลอด ความคิดของเขาไปข้างหน้าโน้นแล้ว เรายังตามไปเรียนความคิดเก่าๆ ช่างหลังเขาไปเรื่อยๆ ถ้าเป็นอย่างนี้เราจะเป็นผู้ล่าหลังเรื่อยไป ดังนั้น จะต้องเข้าถึงวงการชั้นนำในทางความคิด มีความคิดอะไรใหม่ๆ ต้องทันหมด เพื่อจะนำเอามาเทียบเคียงในการที่จะพัฒนาสังคมต่อไป

มีผู้ถามว่า ทำไมทั้งๆ ที่ก็น่าจะเห็นว่าประเทศฝรั่งที่พัฒนากันไปแบบนั้นแล้วต้องพบปัญหาต่างๆ อะไรบ้าง และทางเลือกที่จะให้เราหลีกเลี่ยงปัญหาเหล่านั้นไปได้ ก็น่าจะมี อย่างที่ว่าแม้แต่จะข้ามยุคอุตสาหกรรม เข้ายุคข่าวสารข้อมูลไปเลยก็ได้ แต่ทำไมประเทศไทยเราก็กังจะเดินเข้าไปหาปัญหาเหล่านั้น และจะหนักกว่าเขาเสียอีก

เรื่องนี้ ถ้าตอบอย่างกว้างๆ ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณภาพคนของเรา นั่นแหละ เป็นเรื่องของคนไทยทั้งหมดมีส่วนร่วมกันทำเหตุปัจจัย จะต้องรับผิดชอบด้วยกัน

แต่ถ้าจะมองให้แคบเข้ามา เป้าที่จะโทษก็ต้องเน้นไปที่ผู้นำ เป็นปัญหาในด้านบริหาร หรือหนักไปทางด้านบริหาร สาเหตุของเรื่องนี้ คือนักบริหาร หรือผู้ปกครองประเทศของเรา ไม่ใช่ผู้ที่มาทางสายความคิด แต่ส่วนมากเป็นผู้ที่ถนัดหรือเก่งทางด้านกำลัง

การที่จะแก้ปัญหาก็ลำบากอยู่ เราจะทำอย่างไร เราก็ต้องให้ความคิด แม้ว่าเขาจะไม่ค่อยเห็นความสำคัญของความคิดนัก แต่ก็ต้องกระตุ้นเขา ให้รู้จักดูที่อื่นบ้าง

ที่ว่าจะเจริญอย่างอเมริกา เรารู้จักอเมริกาหรือเปล่า หรือมองเห็นแค่ภาพผิวเผินเท่านั้น แล้วดูประเทศใกล้เคียง ประเทศที่เขากำลังพัฒนาที่อยู่ในระดับก้าวหน้า พวกนี้เราต้องหัน ไม่ว่าจะป็นฮ่องกง เกาหลี ไต้หวัน สิงคโปร์ จนกระทั่งญี่ปุ่น เราต้องรู้ว่าขณะนี้เขาเป็นอย่างไร เริ่มตั้งแต่สภาพการศึกษา

แนวทางของเขานั้นชัดทีเดียว ที่เขานำมาได้นี้ เพราะเขาพัฒนาทางการศึกษาขึ้นมา นำการพัฒนาเทคโนโลยี ถ้าเขาจะก้าวหน้า ความเจริญทางอุตสาหกรรม เขาจะต้องวางแผนด้านกำลังคนให้เข้มพอ ต้องให้การศึกษาวินยาศาสตร์อย่างดีให้เป็นฐานของการพัฒนาเทคโนโลยี ที่จะมาสร้างความสำเร็จก้าวหน้าทางอุตสาหกรรม

แต่เราจะไม่เอาแค่นั้น คือ ตอนแรกเรารู้ตระหนักว่าการศึกษาคงจะต้องสอดคล้องกับเป้าหมาย และแนวทางในการพัฒนา และให้การศึกษากลายเป็นส่วนที่นำการพัฒนา แต่นอกเหนือขึ้นไปกว่านั้น เราต้องมองด้วยว่าประเทศเหล่านั้นมีปัญหาอะไรที่เป็นจุดอ่อนเป็นข้อบกพร่อง เราจะต้องเติมให้เต็ม

ในส่วนที่พวกนั้นยังมีปัญหา หรือยังขาดตกบกพร่องอยู่ เราจะต้องทำให้ดียิ่งกว่าเขาขึ้นไปอีก ซึ่งทั้งหมดนี้ต้องแก้ด้วยการศึกษาทั้งนั้น ประเทศที่เป็นนิกส์ ก็มีปัญหาทั้งนั้น เพราะพอเป็นนิกส์เข้า สภาพสังคมก็เดินตามปัญหาสังคมของประเทศที่พัฒนาแล้ว

เมื่อวานนี้มีคนทีไปเยอรมันมาแล้วให้ฟัง พอตีขณะนี้ประเทศเยอรมันกำลังจะรวมกัน อีกไม่กี่วันข้างหน้า* แต่ก่อนนี้เยอรมันตะวันออกปิดประเทศ อาตมาเคยไปเที่ยวก่อน ก็เข้าไม่ได้ จะไปเบอร์ลินตะวันตกก็ต้องบินข้ามไป เราก็ได้แต่ดูกำแพงเบอร์ลิน ไปขึ้นบันไดแล้วก็มองตอนนี้เขาเปิดโอกาสให้เข้าไปดูได้ เขาบอกว่าสภาพมันต่างกัน

เยอรมันตะวันออกนี่เหมือนกับเมื่อ ๔๐-๕๐ ปีก่อน ตอนที่ถูกระเบิดเป็นอย่างไร ก็อยู่อย่างนั้น แล้วคนก็หนีออกไปจนแทบจะเป็นเมืองร้าง เป็นแถบๆ ไปเลย คนเยอรมันตะวันออกหนีมาเข้าเยอรมันตะวันตก แล้วก็มีคนทางประเทศที่กำลังพัฒนาเข้าไปทำงาน เพราะไม่มีกำลังคนที่จะทำงาน ก็เลยต้องเอาคนจากพวกประเทศที่กำลังพัฒนาเข้าไปทำ ชีวิตก็อยู่ในสภาพอย่างนี้ อันนี้ก็เป็นด้านหนึ่ง

ที่นี้หันมาดูเยอรมันตะวันตก ฝ่ายนี้รุ่งเรืองเจริญ มีวัตถุทันสมัย เยอรมันตะวันตกก้าวหน้าไปไกลลิบลิบ ต่างจากเยอรมันตะวันออกห่างกันราวฟ้ากับดิน

---

* เยอรมันตะวันตก และเยอรมันตะวันออก รวมประเทศในวันที่ ๓ ตุลาคม ๒๕๓๓/ 1990 (หลังจากบรรยายเรื่องนี้ ๒๓ วัน)

แต่ท่ามกลางความเจริญอย่างนั้น เมื่อเดินดู ก็พบสภาพ ชีวิต อีกด้านหนึ่งที่ไม่พึงปรารถนา มองเห็นคนนั่งฉีกยาเสพติดตามสถานที่ ต่างๆ ตามที่นั่งพักข้างถนน มองเห็นกันชัดๆ ทั้งที่เจริญมาก แต่ก็มี ความเสื่อมแฝงอมอยู่ในตัว อันนี้ก็เป็นบทเรียนแก่เรา

นี่เป็นตัวอย่างที่ควรจะมีมอง เป็นสุดโต่ง ๒ แบบ โลกเรานี้มักจะ ไปในทางสุดโต่ง ขณะนี้ค่ายคอมมิวนิสต์ได้เปลี่ยนไปมากแล้ว พลิก กลับมา ฝ่ายพวกทุนนิยมก็ดีใจบอกว่า เห็นไหม พวกนั้นมันไปไม่รอด ต้องมาเป็นอย่างเรา มาเป็น market system ต้องหันมาหาระบบ ตลาด แต่ที่จริงพวกทุนนิยมนี้ก็มีข้อบกพร่อง มีปัญหาที่ไม่ควร ประมาทเหมือนกัน ซึ่งจะทำให้ไปไม่รอด

ว่าที่จริง พวกประเทศอุตสาหกรรมที่เป็นฝ่ายทุนนิยมนี้แหละ ที่เป็นตัวการสำคัญในการสร้างปัญหาทางด้านการพัฒนา เช่น ทำให้ ธรรมชาติแวดล้อมเสียอยู่ในปัจจุบัน ถ้ามองให้ดีก็จะพบว่าพวกนี้ก็มี ปัญหามากมาย เช่นอย่าง การติดโคเคน (cocaine)

ขณะนี้คนที่มาจากอเมริกา ทำงานเป็นพยาบาลที่นั่นก็เล่าให้ฟัง เสริมย้ำข่าวทางสื่อมวลชนของเขาที่เขาได้ยินได้ฟังอยู่แล้ว เขาเล่าถึง เรื่องปัญหายาเสพติดที่แพร่หลายในอเมริกา ถึงขนาดที่ว่า แม้แต่เด็ก เกิดใหม่ โรงพยาบาลก็ต้องสร้างแผนกเด็กคลอดใหม่ ที่เป็นลูกของคน ติดยาเสพติด เพราะเด็กพวกนี้ติดยามาตั้งแต่อยู่ในท้อง ต้องได้รับการ ดูแลรักษาเป็นพิเศษ

ประเทศอเมริกาก็จึงแย้ โรคเอดส์ ก็เฟื่องฟูที่นั่น ปัญหายาเสพติดดองแอมแกม ก็ที่นั่น ปัญหาจิตใจจนกระทั่งฆ่าตัวตายกันมาก ก็ที่นั่น*

---

* นี่เป็นสภาพเมื่อบรรยายในปี ๒๕๓๓ แต่มาถึง พ.ศ. ๒๕๔๕ เมืองไทยแทบจะนำหน้า อเมริกาในทุกปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการเสพติดเหล่านี้ ส่วนทางด้านการผลิต เมืองไทย แทบไม่มีอะไรก้าวหน้ามาเลย

เพราะฉะนั้น เราจะต้องมองให้ทั่ว ทำอย่างไรจะได้
มีขั้วมาปฏิบัติ ให้รู้จักดำเนินชีวิตที่พอเหมาะพอดี ซึ่งประเทศที่
พัฒนาแล้วกำลังแสวงหากันอยู่ ขณะนี้แนวโน้มในทางความคิดของ
โลกก็มาทางนี้แล้ว

ความเจริญที่รับเข้ามา แต่ไม่ย่อย

ในด้านของตัวเราเอง เราก็ต้องศึกษาวิเคราะห์กันให้ชัด ปัญหา
ของสังคมไทยที่ผ่านมาเกิดขึ้นเพราะลักษณะการพัฒนาของเราเป็น
ปัญหาอยู่ในตัวมันเอง ซึ่งเราจะต้องรู้ตัว คือ สังคมของเรานี้มี
ลักษณะการพัฒนาไม่เหมือนกับสังคมตะวันตก

นอกจากไม่อยู่ในยุคไหนชัดเจน ไม่เป็นลำดับ คละปนกันไปหมด
แล้ว ลักษณะอีกอย่างหนึ่งของสังคมไทยก็คือ การสร้างความเจริญ
ของประเทศ ไม่เกิดจากความต้องการในตัวของตัวเอง ต่างจากสังคม
ฝรั่งที่เขาพัฒนาตัวขึ้นจากการพยายามแก้ปัญหาภายในของเขาเอง
มาตามลำดับ

การที่ประเทศตะวันตกจะเป็นสังคมอุตสาหกรรม ก็เพราะเขามี
ความจำเป็น คือมีความต้องการที่จะแก้ไขความขาดแคลนเป็นต้น ซึ่ง
ทำให้เขาต้องพยายามแก้ปัญหา

ส่วนในสังคมของเรานี้ เราก็อยู่ของเรามาเรื่อยๆ อยู่มาวันหนึ่ง
เราเห็นฝรั่งมีของใช้ดีๆ มีความเจริญอย่างนั้นๆ เราเองโดยที่ความจำเป็น
หรือความต้องการแท้ๆ ยังไม่มี แต่เราก็ชอบที่จะได้จะมีอย่างนั้น
เราก็ไปรับเอาจากเขามา ความเจริญอย่างนี้ เรียกว่าไม่ได้เกิดจาก
ปัจจัยที่เป็นความต้องการในเนื้อตัวของตัวเอง ซึ่งเราต้องรู้ตัวไว้ด้วย

ในเมื่อความเจริญนั้นไม่เกิดจากความต้องการในตัวของตนเอง
มันก็เป็นความเจริญที่ไม่ได้สร้างขึ้นในเนื้อตัวด้วย คือมันไม่ได้เกิดขึ้น
ด้วยการสร้างสรรค์ ให้เป็นเนื้อตัวของตัวเองขึ้นมาตามลำดับ แต่เรา

ไปรับเอาของสำเร็จมาจากที่อื่น เมื่อเขาผลิตสำเร็จแล้วเราจึงไปรับเอามา ฉะนั้น การพัฒนาที่ผ่านมาจึงไม่เป็นไปโดยประสานสอดคล้อง ไม่เกิดเพิ่มพูนขยายขึ้นในเนื้อตัวของตัวเอง แต่เป็นของภายนอก ที่เอามาพอกเพิ่มห่อหุ้มคลุมตัวไว้ จึงเป็นความเจริญที่มีปัญหามาก

เพราะฉะนั้น เราจะต้องมาคิดกันให้หนักว่า เราจะพัฒนากันต่อไปอย่างไรให้เหมาะกับตัวเอง หรือให้สอดคล้องกับลักษณะเฉพาะของสังคมของตน ที่ไม่เหมือนกับสังคมอื่นที่เราไปตามอย่าง คือเราจะต้องศึกษาความต้องการของสังคมของเราว่าเป็นอย่างไรแน่ เพราะว่าที่เป็นอยู่นี้ มันไม่ได้เป็นไปตามความต้องการของตัวเองแท้จริง

ฉะนั้น เราจะต้องค้นให้พบว่า ความต้องการหรือความจำเป็นที่แท้จริงของเราคืออะไร นี่ก็อย่างหนึ่ง

เป็นอันว่า ต่อไปนี้ **จะต้องพิจารณาให้ชัดเจนว่า เราจะพัฒนาอย่างไร ให้สนองความต้องการที่เป็นจริงของตัวเอง และทำให้ความเจริญนั้นเกิดขึ้นในเนื้อตัว โดยสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของเรา**

ถ้าเราจับจุดนี้ไม่ได้ ถ้าเรามองไม่ชัด การพัฒนาที่เกิดขึ้นก็จะไม่สอดคล้อง ไม่เพิ่มขยายขึ้นมาในเนื้อตัวจากภายใน นอกจากนั้น ความเจริญที่รับเอาของสำเร็จจากภายนอกเข้ามา ก็จะไม่ย่อยเข้าเป็นเนื้อตัวของเรา

ตกลงว่า ตอนนี้มีข้อสำคัญที่ว่า สังคมของเรามีลักษณะต่างจากประเทศที่พัฒนาแล้ว ซึ่งเราจะต้องคำนึงถึง และรู้ตัวตระหนักอยู่เสมอ ซึ่งเป็นเครื่องเตือนใจให้เราต้องศึกษาความต้องการของสังคมของเราให้ชัดเจน แล้วพัฒนาให้ตรงกับความต้องการของสังคมของเรา แล้วก็พัฒนาให้ประสานย่อยเข้าเป็นเนื้อตัวของเราเองได้ ไม่ใช่เป็นของแปลกแยกแปลกปลอมที่เอามาเป็นเปลือกหุ้มห่อตัว อย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ ซึ่งเป็นปัญหา เพราะว่าไม่ย่อย คือเอามาแล้วย่อยเข้าในตัวไม่ได้

ความเร่งร้อน ที่นำมาซึ่งความล้าหลัง

การพัฒนาของเราที่ผ่านมา ซึ่งเป็นการสร้างความเจริญแบบ ตะวันตกนั้น ได้เริ่มมาประมาณหนึ่งศตวรรษ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ การพัฒนาในช่วงนี้มีลักษณะสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือความล้าหลังไม่สมดุล หมายความว่า องค์ประกอบทั้งหลายของสังคม ไม่ดำเนินไปอย่าง ประสานพร้อมเพรียง ไม่สม่ำเสมอ เพราะอะไร เพราะมีเหตุปัจจัย ๒ อย่าง คือ

๑. เมื่อฝรั่งเข้ามา ก็พาเอาความเจริญเข้ามาให้เห็น เราเห็นฝรั่ง เจริญก็อยากเจริญอย่างฝรั่ง อันนี้เป็นข้อเด่นที่นิยมชมชื่นหนึ่ง

๒. ฝรั่งเข้ามาพร้อมกับลัทธิอาณานิคม เข้ามาจะเอาเราเป็นเมือง ขึ้น เราจะต้องรักษาตัวรอด อันนี้เป็นข้อที่บิบบิ้นไม่ชอบใจ

เมื่อฝรั่งจะเอาเราเป็นเมืองขึ้น เราก็ต้องพยายามหาทางเอาตัวรอด แนวความคิดของไทยคือ

๑) แก้ปัญหาเฉพาะหน้า เอาตัวรอดไปทีหนึ่งก่อน

๒) ระยะยาว จะต้องมีความเข้มแข็งพอที่จะต่อสู้ฝรั่ง ด้าน ทานไม่ให้เขาเอาเราเป็นเมืองขึ้นได้

เหตุผลข้อ ๒) นี้ ก็ทำให้ต้องพัฒนาตัวเองให้เจริญอย่างฝรั่ง

รวมความว่า เหตุผล ๒ ประการนี้ ล้วนแต่ทำให้ไทยต้องการที่จะ เจริญอย่างฝรั่ง หรือเจริญแบบฝรั่ง คือ

๑. เราเห็นฝรั่งเจริญ เราชอบโดยอยากได้ของใช้ของบริโภคที่เป็น ผลผลิตของฝรั่ง เราจึงอยากเจริญอย่างฝรั่ง

๒. เราจะต้องต่อสู้ ด้านทานฝรั่งไม่ให้เอาเราเป็นเมืองขึ้น เรา จึงต้องการเจริญให้ทันฝรั่ง

เหตุผลทั้งสองข้อนี้ ทำให้เราต้องการเจริญอย่างฝรั่ง แต่เหตุ ผลข้อแรก ทำให้อยากเจริญเพียงแค่นี้ได้มีได้ใช้อย่างฝรั่งเท่านั้น (เจริญอย่างฝรั่งแบบนักบริโภค) ส่วนเหตุผลแท้จริงที่ทำให้เราทำการ

สร้างสรรค์ความเจริญแบบจะทำให้ได้อย่างฝรั่ง (เจริญอย่างฝรั่งแบบนักผลิต) คือข้อที่ ๒ ซึ่งเป็นการคิดค้นร่นต่อสู่

จากเหตุผลข้อที่ ๒ คือการพยายามต่อสู้ป้องกันลัทธิอาณานิคม นั้น ก็นำไปสู่การที่จะต้องเร่งรัดสร้างความเจริญให้ทันฝรั่งและทันต่อเหตุการณ์ ตอนนั้น ท่านใช้คำว่า “ให้เทียมบ่าเทียมไหล่อารยประเทศ” คำพูดสมัยนั้นว่าอย่างนั้น คือเรามองเห็นว่าประเทศตะวันตกเหล่านั้น เป็น “อารยะ” เป็น civilized ซึ่งเราจะสร้างความเจริญให้ทันให้เหมือนอย่างเขา

ส่วนไหนที่จำเป็น เพื่อให้ประเทศไทยเข้มแข็งเจริญสู้ฝรั่งได้ ต้องรีบทำอันนั้นก่อน นี่คือหลักการสร้างความเจริญในสมัยนั้น เพราะเป็นการเร่งรัดรีบด่วนที่เขาเข้ามาแล้ว จะมาเอาเราเป็นเมืองขึ้น เขามาคุกคามอยู่ต่อหน้า จะไปรอช้าได้อย่างไร ฉะนั้น เราจึงต้องพัฒนาในส่วนที่จำเป็นก่อนสำหรับทำให้ประเทศเข้มแข็งต้านทานเขาได้

ด้วยเหตุนี้ ในทางวิชาการ เราจึงรับเอาวิชาการสมัยใหม่ที่จะพัฒนาประเทศให้เจริญแบบฝรั่ง จะเห็นว่าในยุคนั้น วิชาจำพวก ปรัชญา ไม่เข้ามาเลย มีแต่วิชาชีพชั้นสูง ที่เรียกว่าพวก professions เข้ามาตั้งเป็นคณะต่างๆ เมืองไทยตอนนั้นไม่เน้นเรื่องมนุษยศาสตร์ แต่ไปเอาพวกวิชาชีพชำนาญการ

พูดให้สั้น เกี่ยวกับเรื่องวิชาการ และการปรับปรุงการศึกษา ระดับสูงนี้ มีข้อสังเกตสำคัญ ๒ อย่าง คือ

๑. **มุ่งวิชาชั้นสูง** ที่จำเป็นต้องใช้ในการปรับปรุงประเทศชาติ ให้เจริญทัดเทียมอารยประเทศ เช่น การปรับปรุงกฎหมายให้ทันสมัย การปกครองหรือรัฐศาสตร์ การพาณิชย์ วิศวกรรม สถาปัตยกรรม การแพทย์ เป็นต้น พวกนี้เป็นการพัฒนาด้านวิชาการ

๒. **มุ่งสร้างกำลังคนใช้งานแบบทันการ** คือ ต้องการกำลังคนที่จะใช้งานได้ไว ไกล่มือ จึงต้องพัฒนากลุ่มข้าราชการขึ้นมา และกลายเป็น

การศึกษาเพื่อเอาคนเข้ารับราชการ จนกระทั่งต่อมากลายเป็นการสร้างค่านิยมในการที่จะเล่าเรียนเพื่อเข้ารับราชการ และมีความหมายเป็นการศึกษาเพื่อเลื่อนสถานะทางสังคม เพื่อจะได้เป็นเจ้านายหรือขุนนาง

นอกจากนั้น ความเร่งด่วนนี้ก็ทำให้ต้องระดมเสริมกำลังที่ศูนย์กลางก่อน ทำให้การจัดการศึกษาชั้นสูงก็ตาม กิจกรรมในการสร้างความเจริญด้านอื่นๆ ก็ตาม ต้องจัดทำที่ศูนย์กลางใกล้ตัว คือเมืองหลวงก่อน

ดังนั้น การปรับปรุงสร้างความเจริญของประเทศชาติแบบตะวันตกในยุคแรกเริ่ม จึงได้**เอาเมืองหลวงเป็นหลัก** ชนบทก็ต้องถูกปล่อยก่อนหรือเอาใจใส่น้อย หรือกลายเป็นส่วนที่ป้อนกำลังให้แก่เมืองหลวง

รวมความว่า อะไรก็ตามที่เป็นส่วนสำคัญหรือจำเป็น ในการเร่งรัดให้ประเทศเจริญเทียมป่าเทียมไหล่ทันฝรั่ง ก็ต้องทำอันนั้นก่อน

เมื่อพัฒนาไม่สมดุล องค์กรปกครองไม่ประสานเกื้อกูล

ว่าที่จริง ในยุคแรกเริ่มเร่งรัดสร้างความเจริญแบบตะวันตก ในสมัย ร. ๕ นั้น ทางด้านการศึกษา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ไม่ได้ทรงมองข้ามการศึกษาศาสนาและปรัชญาแต่ประการใด แต่ตรงข้าม ทรงให้ความสำคัญอย่างมาก ดังที่ได้ทรงย้ำเน้นความสำคัญของการสอนพระพุทธศาสนาและศีลธรรมในวงการการศึกษาเป็นอย่างมาก ในยุคปรับปรุงประเทศครั้งนั้น

อย่างไรก็ตาม ไทยเราต้องการเพียงความรู้สมัยใหม่ของฝรั่งที่เราไม่มี (และกำลังตื่นกำลังเห่อ) จึงมุ่งเน้นที่จะรับเอาวิชาการเหล่านั้นเข้ามา ส่วนเรื่องศาสนาและปรัชญา เราถือว่าของไทยเรามีอยู่แล้ว และเรามั่นใจในความประเสริฐของสมบัติที่เรามีอยู่แล้ว คือหลักพระ

พุทธศาสนา ไปๆ มาๆ กลายเป็นว่าคนไทยได้สัมผัสเห็นห่างแปลกแยกออกไปจากพื้นเพทั้งพระพุทธรูปศาสนาและวัฒนธรรมของตนเอง

ในระยะยาวต่อมา ความตื่นตื้นต่อความเจริญแบบตะวันตกที่มีภาพเด่นในด้านความร่ำรวยพร้อมทางวัตถุก็ดี ความชื่นชมตื่นตื้นต่อวิชาการสมัยใหม่ของตะวันตกก็ดี ได้นำไปสู่ผลที่กระทบต่อภูมิธรรมภูมิปัญญาไทยอย่างน้อย ๒ ประการ คือ

๑. ความเสื่อมของคุณค่าทางจิตใจ ความไม่สนใจในศาสนาและคำสอนทางศีลธรรม พร้อมกับการหันไปมีค่านิยมแสวงหาความเจริญร่ำรวยพร้อมทางวัตถุ

๒. ความห่างเหินตลอดจนมีทัศนคติในทางดูถูกวัฒนธรรมพื้นเดิมของบ้านเมือง และละเลยทอดทิ้งภูมิธรรมภูมิปัญญาไทย

พูดโดยสรุป ภาพรวมของการสร้างความเจริญอย่างเร่งด่วนของประเทศไทย เนื่องจากภาวะบีบรัดทางการเมืองนี้ ก็คือ ความล้าหลัง ไม่สมดุล ไม่สม่ำเสมอ ขององค์ประกอบทั้งหลายของสังคมไทย ที่เจริญเติบโตและก้าวหน้าไปอย่างไม่ประสานกลมกลืนกัน และช่องว่างในด้านต่างๆ เช่น

- ความเจริญก้าวหน้าของวิชาชีพชั้นสูง กับการละเลยวิชาการทางด้านความคิดและคุณธรรม
- การเฟื่องฟูของค่านิยมทางวัตถุ กับความลดต่ำของคุณค่าทางจิตใจ
- ความหลงใหลวัฒนธรรมตะวันตก กับการดูถูกวัฒนธรรมพื้นบ้าน
- ความเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว โดยกระจุกอยู่ในเมืองหลวง กับความล้าหลังแร้นแค้นลงของชนบทห่างไกล

- ความห่างเหินระหว่างพระสงฆ์กับคนรุ่นใหม่ และช่องว่างระหว่างกลุ่มชนที่มีการศึกษาศึกษาสมัยใหม่ กับชุมชนชาวบ้านตามประเพณี

ซึ่งมีผลในทางซ้ำเติมปัญหา ช่องว่างระหว่างข้าราชการกับประชาชน ความเจริญของภาคราชการ กับความเสื่อมทรุดของชุมชนชาวบ้าน ดังนี้ เป็นต้น

ผลที่เกิดขึ้นจากการสร้างความเจริญอย่างเร่งรัด มีทั้งผลดีและผลร้าย ผลดีก็คือ เราสามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าตักไป รอดพ้น ไม่ตกเป็นอาณานิคม แต่ในระยะยาว เมื่อคนรุ่นหลังตามความเจริญแบบตะวันตกมาเรื่อยๆ มุ่งแต่จะให้ทันสมัยอย่างเขา ก็ไม่รู้ตัวว่าสภาพของตนเองในการสร้างความเจริญนั้นเป็นอย่างไร จับประเด็นไม่ได้ว่า ที่เราทำอย่างนั้นเพราะอะไร และเราไม่ได้ทำอะไรบ้าง ก็เลยปล่อยกระแสการสร้างความเจริญแบบนี้ ให้ดำเนินสืบมาโดยไม่ได้ปรับตัวใหม่

จนกระทั่งในระยะยาวปรากฏว่า สังคมล้าหลังไปหมด ส่วนนี้แข่งหน้า ล้าไปไหน ส่วนไหนล้าหลังอยู่นั้น องค์ประกอบของสังคมไม่กลมกลืน ไม่ประสานกัน ไปด้วยกันไม่ได้ เป็นปัญหาแก่การพัฒนาในปัจจุบัน นี่คือสภาพปัญหาของประเทศชาติที่ได้เป็นมาและยังเป็นอยู่

แม้แต่ในชุมชนเล็กๆ ขอยกตัวอย่างเช่นในชนบทขณะนี้ เรานิยมพูดกันว่า ชุมชนย่อยๆ ในชนบทนี้แบ่งเป็นองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ **บ้าน วัด และโรงเรียน** ผลจากการพัฒนาที่เป็นมาตั้งแต่ยุคนั้นปรากฏผลระยะยาว คือการห่างเหิน และล้าหลังกัน ขอให้ดูว่า บ้าน วัด กับโรงเรียน ส่วนไหนเป็นชุมชนสมัยใหม่ ส่วนไหนเป็นชุมชนแบบประเพณี

และชุมชนเหล่านี้พูดกันรู้เรื่องแค่นั้น มีความลึกซึ้งกันแค่นั้น นี่คือตัวอย่างของการพัฒนาที่ลึกซึ้งไม่สมดุล*

ถ้าการพัฒนาเป็นไปด้วยดี องค์ประกอบทุกส่วนจะต้องสมานกลมกลืน ประสานกัน เกื้อกูลกัน และเป็นไปโดยสมดุล ไปกันได้ ช่วยกันได้ แล้วชุมชนจะพึ่งตัวเองได้ด้วย แต่ตามที่เป็นอยู่ที่นี่ บ้าน วัด และโรงเรียน มีความรู้ความเข้าใจอะไรต่างๆ ไปคนละอย่าง คนละชั้น ช่วยกันไม่ค่อยได้เลย ส่วนทางฝ่ายราชการ แทนที่จะไปเป็นตัวประสานไปช่วยเหลืออำนวยความสะดวกให้ชุมชนเขาพัฒนาตัวเอง แต่บางทีกลายเป็นว่าราชการไปทำให้เสียหายหมด ทำให้องค์ประกอบทั้ง ๓ ของชุมชนนั้นไม่หัด และไม่รู้จักที่จะร่วมมือกันช่วยตัวเอง

นี่ก็เป็นปัญหาการพัฒนาประเทศอย่างหนึ่ง ที่เป็นเรื่องสำคัญมาก จะต้องจับจุดให้ได้ อย่างน้อยต้องรู้ตัวไว้ และพยายามที่จะแก้ไข โดยสร้างความสมดุลขึ้นมา ทำอย่างไรจะให้ชุมชนย่อย ที่ประกอบด้วยบ้าน-วัด-โรงเรียน นี้ ปรับตัวขึ้นมาสู่ระดับที่ประสานกลมกลืนไปด้วยกันได้ พูดกันรู้เรื่อง แล้วก็มาเอื้ออำนวยแก่กันเองได้ แล้วชุมชนจะพึ่งตนเองได้ ถ้าทำไม่ได้ ชุมชนนั้นก็พึ่งตนเองไม่ได้ตลอดไป

คอยตามและรับจนเคย เลยลิมที่จะเป็นผู้นำและให้

ต่อไป ข้อที่อยากจะเน้นเป็นพิเศษสำหรับการแก้ปัญหาสังคมไทยในระยะนี้ ก็คือ จากการสร้างความเจริญในยุคที่ผ่านมา ตลอดเวลายาวนาน และทำมาเรื่อยๆ โดยไม่รู้ตัว ต่อมาความคิดนึกและพฤติกรรมต่างๆ ก็จับตัวหรือล่องจ่อง จนกระทั่งกลายเป็นลักษณะจิตใจคือเราเห็นฝรั่งเจริญ ก็จะตามอย่าง คอยดูว่าเขาทำอะไรใหม่ๆ เพื่อจะ

---

* ขอให้ดูด้วยว่า ตั้งแต่พูดเรื่อง “บวร” คือ บ้าน-วัด-โรงเรียน กันมาเป็นทศวรรษ ถึงบัดนี้ มีอะไรเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นบ้าง

คอยรับเอามาใช้เอามาบริโภค นานๆ เข้าก็เลยกลายเป็นคนที่คอยตามรับจากเขา ตามแล้วก็รับ ตามแล้วก็รับ ตามเพื่อจะรับ คือตามดู เห็นเขามีอะไรก็คอยรับเอา จนกระทั่งมีลักษณะจิตใจแบบผู้ตามและผู้รับพร้อมกันนั้นลักษณะที่ขาดหายไป ก็คือความเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้

สังคมนี้ ถ้าต้องการสร้างสรรค์ความเจริญ หรือจะพัฒนาให้สำเร็จ จะต้องแก้ตรงนี้ได้ คือจะต้องปรับตัวใหม่ ให้มีจิตสำนึก และลักษณะจิตใจแบบเป็นผู้นำและผู้ให้ อันนี้น่าจะกำหนดเป็นแนวทางหรือทิศทาง และเป็นเป้าหมายสำคัญของการศึกษาของสังคมไทยในยุคต่อไป

เราจะต้องสร้างสรรค์คนของเรา ให้เป็นผู้นำและผู้ให้ จนถึงขั้นที่มีลักษณะจิตใจเป็นแบบนี้เลยทีเดียว ถ้าไม่อย่างนั้น เราจะไม่รู้จักแม้แต่ที่จะสำรวจของดีของตนเอง เพราะความเคยชินในการตามและรับ จะทำให้คอยมองดูว่าเขามีอะไรที่จะให้เรารับและตามอีกบ้าง เราจะรู้สึกนิยมเชิดชูเขา และรู้สึกว่าเขาสูงกว่าเหนือกว่า พร้อมกับจะรู้สึกดูถูกตนเองว่าเป็นผู้ที่ต่ำต้อย ต้อยค่า ไร้ศักดิ์ ไม่มีอะไร

การที่เรากลายเป็นผู้ตามและผู้รับ ก็เพราะเรานึกว่าเราไม่มี จึงต้องคอยรอรับ เราจะมองแต่เพียงว่าอันนั้นอันนี้เราไม่มี แล้วก็คอยรับเอาจากเขา เลยมองเห็นแต่ในแง่ที่เขาดี ที่เขาดีกว่า เหนือกว่าเราไม่เห็น ไม่มองสิ่งที่ตนมี ไม่เห็นคุณค่าของตนเอง และมีความรู้สึกต่ำต้อยและต่ำต้อย

แต่ถ้าเปลี่ยนมาเป็นผู้นำและผู้ให้ ก็จะมองว่าเรามีอะไรดีบ้างที่จะให้แก่ผู้อื่น ที่จะไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาอารยธรรมของโลก ทำให้ต้องมองตัวเอง และสำรวจสิ่งดีที่ตัวมีบ้าง เสร็จแล้วก็จะมองเห็นขึ้นมาเลยทีเดียวว่า เราก็มีอะไรบางอย่างดีๆ ที่จะให้แก่คนอื่นเหมือนกัน

ในส่วนของตะวันตก เขาก็ยอมรับความจริงว่าเขาดี เขามีสิ่งที่ดีที่เจริญ ซึ่งเราก็ควรจะไปเรียนรู้เอามา แต่ในเวลาเดียวกัน สิ่งดีที่เรา

เราก็ต้องรู้ตามเป็นจริง และถ้าเรามีอะไรดีเราก็จะมีสิ่งที่จะให้แก่คนอื่นด้วย ไม่ใช่จะทำให้ประเทศไทยนี้ ไม่มีชื่ออยู่ในการร่วมสร้างสรรค์อารยธรรมของโลกเสียเลย เพราะเป็นได้แต่ผู้ตามเขาและรับสิ่งที่คนอื่นเขาสร้างไว้หรือสร้างให้อย่างเดียว

ถ้าสร้างจิตสำนึก และลักษณะจิตใจแบบผู้นำและผู้ให้ขึ้นมาได้ คนไทยก็จะเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์อารยธรรมของโลก และแท้จริงแล้วประเทศไทย สังคมไทย และคนไทย ก็มีศักยภาพที่จะทำเช่นนั้นได้ แต่เราไม่ได้สร้างจิตสำนึกนี้ขึ้นมา จึงไม่ได้มองสิ่งดีที่ตนมี และไม่คิดทำสิ่งดีที่จะให้แก่ใครอื่น

โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันนี้ ขณะที่ประเทศพัฒนาแล้ว เขากำลังมีปัญหาติดตันกันอยู่อย่างที่ว่าแล้วข้างต้น ถึงกับต้องมาทบทวนกันใหม่ ตั้งแต่ความคิดพื้นฐาน หลักวิชาการ ตลอดจนระบบวิธีต่างๆ ในกระบวนการพัฒนา เขากำลังพิจารณากันใหม่ และหาทางออกกันอยู่

บางพวกก็มาสนใจแนวคิดแบบตะวันออก ซึ่งก็เป็นของที่เรามีอยู่นี่แหละ แต่เราปล่อยให้เขามาศึกษาโดยที่เราเองไม่ศึกษา จนกระทั่งเขาเอาไปวิเคราะห์แยกแยะที่ประเทศของเขา แล้วที่นี้ถ้าเขาเอาไปใช้ได้สำเร็จ หรือคิดอะไรขึ้นได้ เราก็ไปอรับสิ่งที่เป็นของเราจากเขาก

ฉะนั้น เราจึงน่าจะสร้างจิตสำนึกของผู้นำและผู้ให้ขึ้นมา แล้วเราก็จะคิดศึกษาสำรวจดูของดีที่เรามี หรือทำอะไรขึ้นใหม่ เพื่อจะเอาไปให้ ไปเสริมกันกับส่วนที่คนอื่นมี เป็นการเข้าไปมีส่วนร่วม ในการช่วยแก้ปัญหาของโลกยุคปัจจุบัน

ถ้าทำได้อย่างนี้ ก็มีความหมายว่าเรารู้จักใช้ทรัพย์สินสมบัติที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์ มิฉะนั้นแล้วทรัพยากรในด้านภูมิธรรมภูมิปัญญา ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ ก็จะได้ใช้ประโยชน์อะไร แต่กลายเป็นถูกทอดทิ้ง เสื่อมหายเลือนลางไป

ถ้าเราเอามาใช้ประโยชน์ได้ ทั้งทุนเดิมที่มีอยู่เก่า ทั้งสิ่งดีที่รู้จักเลือกรับเพิ่มเข้ามาจากภายนอก และสิ่งที่คิดขึ้นได้ใหม่ ก็จะกลายเป็นความมั่งคั่งของวัฒนธรรม ที่จะทำให้เดินหน้ากันต่อไปได้อย่างดี

การปรับเปลี่ยนท่าทีครั้งใหญ่ ในกระบวนการพัฒนาของมนุษย์

ตอนต่อไปนี่ เป็นการเข้าสู่หลักการบางอย่าง ซึ่งไม่ค่อยจำเป็นต้องพูด เพราะได้พูดไว้ในโอกาสอื่นมากแล้ว

แต่ที่ควรกล่าวถึงอย่างหนึ่งก็คือ เรื่ององค์ประกอบ ๓ ประการแห่งระบบการดำรงอยู่ที่ดีของมนุษย์ ที่พูดมาครั้งหนึ่งแล้ว แต่เป็นเรื่องที่เน้นกันในปัจจุบัน ซึ่งการพัฒนาทุกอย่างทุกด้านจะต้องคำนึงอยู่เสมอ จึงขอนำมาสรุปอีกทีหนึ่ง

คราวนี้เรามาดูลักษณะแห่งท่าทีการปฏิบัติของมนุษย์ ต่อองค์ประกอบ ๓ อย่างนั้น คือ ธรรมชาติ สังคม และตัวของมนุษย์เอง ว่าเป็นอย่างไร ระหว่างยุคที่ผ่านมา กับยุคต่อไป

๑. *ธรรมชาติ* มนุษย์มีท่าทีต่อธรรมชาติแบบไหน ได้บอกแล้วว่า ในยุคอุตสาหกรรมนั้น มนุษย์มีท่าทีต่อธรรมชาติแบบจะ “เอาชนะ” คือต้องการจะปราบหรือจะพิชิต จะควบคุมให้อยู่ในอำนาจ และใช้งานตามปรารถนา จนกลายเป็นการเอาเปรียบ เบียดเบียน และทำลายธรรมชาติ

แต่มาถึงยุคนี้ แนวโน้มก็เปลี่ยนไป กลายเป็นการที่จะอนุรักษ์อยู่ร่วมแบบประสานกลมกลืน และรักษาสมดุล

๒. *สังคม* ในยุคที่แล้วมา ลักษณะการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่จะให้สำเร็จความมุ่งหมายของอุตสาหกรรม คือการ “แข่งขัน” ศัพท์สำคัญมากในยุคของการพัฒนาอุตสาหกรรม คือ competition แปลว่า การแข่งขัน

แต่พอมาถึงยุคนี้ แนวคิดแนวปฏิบัติก็มาเน้นมาย้ำกันให้เปลี่ยนไปสู่แนวทางที่ตรงข้ามกับการแข่งขัน คือเปลี่ยนไปสู่ความร่วมมือ เปลี่ยนจาก competition มาเน้น cooperation

ยุคนี้เน้นความร่วมมือมาก ขณะนี้ ไม่ว่าที่ไหน หนังสือ หรือตำรับตำราใหม่ๆ ตลอดจนองค์การสหประชาชาติเน้นแต่เรื่องนี้ บอกว่าต้องมี cooperation

cooperation ที่ว่านี้ ไม่ใช่แค่ร่วมมือกันในหมู่ในกลุ่มเท่านั้น ไม่ใช่ร่วมมือกันในพวกของตน เพื่อจะไปแข่งกับพวกอื่นหรือประเทศอื่น แต่ต้องร่วมมือกันทั่วโลกทีเดียว เพราะว่าปัจจุบันนี้ ปัญหาเกิดขึ้นที่หนึ่งทีเดียว ก็กระเทือนไปทั่วโลก เราต้องรับปัญหาร่วมกัน ต้องพบแรงกระทบทุกอย่างร่วมกันหมด อย่างที่บอกไว้แต่ต้นว่า เดียวนี้เป็น one earth one world แล้ว จะต้องมีการ cooperation ถ้าตอนที่เป็น three worlds อาจจะยังต้องแข่งขันกันอยู่

อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ มนุษย์ก็ยังไม่เจริญถึงขั้นนี้หรอก อันนี้ว่าถึงอุดมคติ คือเป็นเรื่องของความคิดและปัญญาที่รู้ว่าควรจะเป็น เพราะเห็นแล้วว่ามันต้องการและจำเป็น*

๓. **มนุษย์** คือชีวิตคนหรือตัวมนุษย์เอง มนุษย์ในยุคอุตสาหกรรมที่เป็นมานั้น มีความมุ่งหมายใฝ่ฝันว่า จะ “เสพ-บริโภคร” ให้ได้มากที่สุด จะสนองความต้องการของตนให้ได้มากที่สุด การที่จะพิชิตธรรมชาติ และการที่แข่งขันกัน ก็เพื่อให้ได้ผลสนองหรือบรรลุจุดหมายอันนี้ คือให้มนุษย์ได้เสพได้บริโภครได้มากที่สุด และถือว่าการเสพบริโภครได้มากที่สุด คือมีความสุขมากที่สุด

---

* เรื่องความร่วมมือ หรือ cooperation นี้ก็เช่นเดียวกัน ขอให้ดูว่านี่คือในระดับโลก ย้ำกันมาเป็นทศวรรษ มีอะไรคืบหน้าบ้าง ขณะที่ทั้งโลกต้องรับปัญหาร่วมกัน แต่คนในโลกก็ยังตั้งหน้าแก่งแย่งกัน

แต่ถึงปัจจุบันนี้ มนุษย์รู้ตัวแล้วว่า การทำเช่นนั้นเป็นไปได้ มนุษย์จะต้องรู้จักยับยั้งควบคุมตนเอง ต้องรู้จักประมาณ หรือพูดง่ายๆ ว่า รู้จักพอ

นักวิชาการอเมริกันบอกเองว่า ประเทศอเมริกามีประชากร ๖% ของโลก แต่บริโภคทรัพยากร ๕๐% ของโลก ถ้าทุกประเทศจะเป็นอยู่สุขสบายแบบอเมริกัน จะเอาทรัพยากรที่ไหนมากินมาใช้ได้เพียงพอ ในเมื่อคนเพียง ๖% กินหมดไป ๕๐% ของทรัพยากรแล้ว

ถ้าเพิ่มคนประเทศอื่นมาบริโภคอย่างคนอเมริกันอีก ๖% เป็น ๑๒% ก็กินทรัพยากรหมดโลกแล้ว คนที่เหลืออีก ๘๘% ก็ไม่ต้องกินอะไรใช้ไหม มันเป็นไปได้

การพัฒนาแบบนี้ ที่จะให้มนุษย์เสพหรือบริโภคให้ได้มากที่สุด เอาแต่วัตถุ เอาแต่เทคโนโลยี เอาแต่ด้านเศรษฐกิจ เป็นการพัฒนาที่ต้นน้ำก็เสียหายกลายเป็นพิษ ทรัพยากรก็ไม่พอ มนุษย์จะต้องแย่งชิงกัน เอาวัดเอาเปรียบกันอย่างหนัก

อย่างไรก็ตาม พวกนักนิยมเทคโนโลยีพวกหนึ่งบอกว่าไม่เป็นไร ถึงโลกนี้จะพินาศ ก็จะไปพัฒนาโลกพระอังคารอยู่ใหม่ จริงๆ นะ พวกนี้เขาว่าอย่างนั้น

ตอนนี้ในอเมริกาก็มีคนสุดโต่ง ๒ พวก พวกหนึ่ง ปฏิเสธเทคโนโลยี ไม่เอาทั้งนั้น เทคโนโลยีไม่เอา จะอยู่กับธรรมชาติ ส่วนอีกพวกหนึ่ง ดิดหลงเต็มที อะไรๆ ก็ต้องเทคโนโลยี

พวกที่สองนี้บอกว่า ถึงแม้สภาพแวดล้อมจะเสื่อมสิ้น โลกนี้อาจจะโหมจมจนอยู่ไม่ได้ แต่เทคโนโลยีจะช่วยให้มนุษย์รอด เขาฝันถึงวิธีแก้ปัญหาว่า ตอนแรกจะไปสร้างสถานีอวกาศ แล้วจากนั้นก็ไปพัฒนาดาวพระอังคารให้เป็นถิ่นที่อยู่ของมนุษย์ ก็แล้วแต่เขาจะคิดกันไป พวกนี้สุดโต่ง ไม่ใช่เป็นการแก้ปัญหาที่แท้จริง

เมื่อยังไม่พัฒนา เห็นความพอดีว่าเป็นทุกข์ แต่ผู้ได้พัฒนาแล้ว ความพอดีเป็นมรรคาแห่งสุข

เป็นอันว่า มนุษย์ในยุคที่ผ่านมา มุ่งแสวงมุงบริโภคให้มากที่สุด แต่พอมาถึงยุคนี้ มนุษย์จะต้องรู้จักประมาณ และก็ได้มีแนวโน้มมาสู่ การรู้จัก *ประมาณ* คือรู้จัก *พอดี* นั้นเอง ดังที่เดี๋ยวนี้ชอบพูดกันถึงความ *สมดุล* หรือ *ดุลยภาพ* ในด้านต่างๆ

ที่แท้นั้น เรามีหลักอย่างนี้อยู่แล้วในพระพุทธศาสนา หลักธรรม สำคัญอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนาเรียกว่า *มัตตัญญูตา* แปลว่า ความ รู้จักประมาณ เช่น *โภชนมัตตัญญูตา* คือความรู้จักประมาณในการ บริโภค หรือการบริโภคเป็น คือบริโภคแต่พอดี เช่นรู้ว่ากินอย่างไรจึง จะเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ชีวิต และกินไม่เกินขอบเขต

ว่าที่จริง ความรู้จักประมาณหรือรู้จักพอดีนี้ เป็นประโยชน์ มีผล ดีต่อชีวิตของมนุษย์โดยตรงทีเดียว โดยเฉพาะเป็นภาวะที่เกื้อกูลต่อ สุขภาพเป็นอย่างยิ่ง

แต่สำหรับมนุษย์ที่เห็นว่าความสุขของเขาอยู่ที่การได้เสพอย่าง เต็มที่ ได้บริโภคให้มากที่สุด ได้บำรุงบำเรอปรนเปรอตนเองตามใจ อยากรู้ถึงที่สุด การบริโภคแต่พอดี หรือรู้จักประมาณนี้ กลับกลายเป็นเครื่องกีดขวางการหาความสุขของเขา เพราะทำให้เขาต้องสะดุด ต้องชะงัก ต้องยับยั้งตัวเอง ทำให้หาความสุขได้ไม่เต็มที่หรือไม่เต็มใจ อยากรู้ ทั้งๆ ที่แท้จริงแล้ว การปรนเปรอความอยากของเขาอย่างนั้น เป็นภัยอันตรายต่อชีวิต ทำให้เสื่อมเสียสุขภาพเป็นการทำร้ายตัวเอง

ในเมื่อปัจจุบันนี้เหตุการณ์ได้เป็นไปเอง โดยที่ปัจเจกแวดล้อมได้ บิบบังคับให้มนุษย์จำเป็นจะต้องเป็นอยู่ เสพบริโภค อย่างรู้จัก ประมาณ มนุษย์ที่เคยชินกับทิวาและนิสัยที่จะมีความสุขต่อเมื่อได้เสพ ได้บริโภคตามใจอยากอย่างถึงที่สุด ย่อมจะต้องเผชิญกับความจำเป็น

ในการยับยั้งตนเองให้อยู่ในขอบเขตของความรู้จักประมาทนี้ และเขาก็จะมีความรู้สึกบีบคั้น ทุกข์ทรมาน หรืออย่างน้อยก็ไม่มีความสุข

ถึงตอนนี้แหละ ที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้ที่จะปรับตัวเสียใหม่ ในด้านหนึ่ง เขาจะต้องปรับตัวให้เข้ากันได้ ให้มีความสุขความพอใจกับการกิน การเสพพอดีอย่างรู้จักประมาทนั้น

อีกด้านหนึ่ง เขาจะต้องรู้จักแสวงหาความสุขอย่างอื่นแบบอื่นที่ดีกว่าหรือยิ่งกว่า ที่จะมาชดเชย หรือแทนที่ความสุขที่อดไปจากการปรนเปรอตนด้วยการเสพให้มากที่สุดนั้น

ณ จุดนี้แหละที่การพัฒนาตนตามแนวพุทธธรรมจะมาช่วยตอบปัญหา จะช่วยให้มนุษย์พบทางออก ประสบความสำเร็จในการปฏิบัติ ดังกล่าวนั้นได้ และแท้ที่จริงก็เป็นความต้องการของชีวิต เป็นความจำเป็นของการศึกษา ที่จะต้องให้คนพัฒนาตนขึ้นมาถึงระดับนี้

ความจริง ถ้าว่ากันตรงไปตรงมา คนที่หาสุขจากเสพจนบริโภคเกินพอดีนั้น ก็เพราะขาดปัญญา เนื่องจากไม่ได้รับการศึกษาที่ถูกต้อง พุดสั้นๆ ว่า คนกินเสพที่แท้ก็เพราะความต้องการของชีวิต ถ้ากินเสพแล้วกลับเป็นอันตรายต่อชีวิต ก็ผิดวัตถุประสงค์ แล้วจะมีอะไร ถ้าไม่ใช่ขาดปัญญา (หรือปัญญาอ่อนเป็นทาสรับใช้ตัณหา)

ถ้ามีปัญญา ก็สามารถทำให้พอดีกับความต้องการของชีวิต ที่จะให้ชีวิตเป็นอยู่ด้วยดี และเมื่อเขารู้จักกินเสพแค่พอดีกับความต้องการของชีวิต ที่ทำให้ชีวิตอยู่ดี เขาก็ช่วยอนุรักษ์ธรรมชาติ และร่วมมือเกื้อกูลสังคมไปพร้อมกันด้วย นี่คือที่พุดสั้นๆ ว่ารู้จักประมาท

คนที่พัฒนาตนดีแล้วนั้น ด้านหนึ่งก็เป็นอยู่ด้วยปัญญาที่มองเห็นว่าการเป็นอยู่ เสพบริโภคพอดี มีผลดีต่อชีวิต เขาจึงมีความสุขเต็มใจ และมีความสุขด้วยการเป็นอยู่กินเสพออย่างรู้จักประมาท พร้อมทั้งหลีกเลี่ยงละเว้นการกินเสพบริโภคเกินพอดี ที่เขารู้ว่าเป็นโทษต่อชีวิต โดยความตั้งใจปฏิบัติด้วยตัวของเขาเอง

อีกด้านหนึ่ง เขารู้จักความสุขที่ประณีตสูงขึ้นไป เหนือขึ้นไปอีก ซึ่งเกิดจากการพัฒนาทางจิตและปัญญา อันจะทำให้เขาไม่มาห่วงกังวล หรือแม้แต่รู้สึกขาดอะไรไปในการที่ไม่ได้เสพ หรือปรนเปรอสนองความอยาก โดยที่เขามองเห็นตระหนักรู้ว่า การรู้จักประมาณ หรือการบริโภคพอดีนั้นเสียอีก ที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการที่เขาจะได้เสวยความสุขที่ประณีตเช่นนั้น

เขารู้ว่าการบริโภคอย่างรู้ประมาณนั้น ไม่ใช่เป็นจุดหมาย แต่มันเป็นมรรควิธีที่จะช่วยให้เขาเข้าถึงจุดหมายที่สูงขึ้นไป

ตกลงว่า ทำที่ต่อองค์ประกอบ ๓ อย่างนี้เปลี่ยนไปแล้ว เปลี่ยนหมดทุกข้อเลย

ภรรยาชาติ เปลี่ยนจากพิชิตธรรมชาติ มาอยู่อย่างประสานกลมกลืนและเอื้อกันกับธรรมชาติ

สังคม เปลี่ยนจากการแข่งขัน มาสู่การร่วมมือ

มนุษย์ เปลี่ยนจากการเสพหรือบริโภคให้มากที่สุด มาเป็นการรู้จักประมาณ เสพบริโภคแต่พอดี พุดให้สั้นว่า รู้จักพอ

มนุษย์จะต้องเปลี่ยนแปลงตนเอง ในยุคต่อไปมนุษย์จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงถึงขั้นพื้นฐาน จะต้องปรับเปลี่ยนทัศนคติถึงขั้นภายในจิตใจ เพื่อจะให้โลกอยู่รอด ถ้าไม่อย่างนั้น โลกจะถึงคราววิบัติ

จะให้รักและอนุรักษ์ธรรมชาติ

ก็ต้องทำเหตุปัจจัยที่จะให้รักและอนุรักษ์

ขอแทรกเข้ามานิดหนึ่ง เกี่ยวกับเรื่องที่เป็นปัญหาสำคัญเหมือนกัน คือโลกยุคปัจจุบันนี้ รู้ตระหนักแล้วถึงความสำคัญของธรรมชาติและสำนึกว่ามนุษย์จะต้องอนุรักษ์ธรรมชาติ ปัญหาก็คือ เมื่อต้องการอนุรักษ์ธรรมชาติแล้ว ทำอย่างไรจึงจะอนุรักษ์ธรรมชาติไว้ได้ นี่คือสิ่งที่การศึกษาจะต้องถาม

ทำอย่างไรจะให้คนอนุรักษ์ธรรมชาติ เราก็สอนกันไป ออกคำขวัญและคำแนะนำทางวิทยุและโทรทัศน์ คิดหรือทำอะไรได้ ก็ทำก็ว่ากันไป แต่ได้ผลหรือเปล่า หรือได้ผลแค่ไหน ก็อีกเรื่องหนึ่ง อย่างน้อยก็เป็นการเตือนสติกันไว้บ้าง

มีคำตอบหนึ่งซึ่งดูจะมีเหตุผลดี บอกว่า จะให้อนุรักษ์ธรรมชาติก็ต้องทำให้คนรักธรรมชาติ ถ้าคนรักธรรมชาติแล้ว เขาก็จะอนุรักษ์ธรรมชาติ สิ่งสำคัญคือต้องรักธรรมชาติก่อน ถ้าเขารักแล้วเขาก็จะอนุรักษ์เอง

แต่ก็ต้องถามต่อไปอีกว่า ทำอย่างไรจะให้รักธรรมชาติ คำตอบก็คือ ต้องให้สามารถมีความสุขที่อยู่กับธรรมชาติ ถ้าเมื่อใดคนมีความสุขที่จะอยู่กับธรรมชาติ เมื่อนั้นเขาก็จะรักธรรมชาติเอง แล้วเขาก็จะอนุรักษ์ธรรมชาติเอง ถ้าไม่ไปให้ถึงขั้นนั้น ถึงจะพูดไปให้ปากเปียกปากแฉะ บอกให้รักธรรมชาติ จะรักขึ้นมาได้อย่างไร เราจะต้องทำเหตุปัจจัยที่จะให้รัก

ถ้าสร้างเหตุปัจจัยขึ้นมาแล้ว กระบวนการของเหตุปัจจัยก็จะดำเนินไปเอง เหตุปัจจัยของการรักธรรมชาติอย่างแท้จริง ก็คือการมีความสุขที่จะอยู่กับธรรมชาติ เพราะฉะนั้นถ้าให้คนมีความสุขในการอยู่กับธรรมชาติ เขาก็รักธรรมชาติเอง แล้วเขาก็จะอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างแน่นอน

กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยในเรื่องนี้ จะเป็นดังนี้

สุขกับธรรมชาติ → รักธรรมชาติ → อนุรักษ์ธรรมชาติ

ที่นี้ อุปสรรคในเรื่องนี้ก็คือ มนุษย์ในยุคที่ผ่านมา สอนกันว่า วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จะทำให้มนุษย์มีวัตถุพร้อมทุกอย่าง มนุษย์หวังความสุขจากความสะดวกสบายทางวัตถุ จนกระทั่งมนุษย์เห็นว่า ธรรมชาติเป็นสิ่งที่เราจะต้องพิชิต เป็นอุปสรรคต่อการได้

ความสุขกับธรรมชาติ เพราะเห็นธรรมชาติเป็นศัตรู เห็นธรรมชาติเป็น
ตัวก่อความ เห็นธรรมชาติเป็นอุปสรรคกีดขวาง ทำให้ไม่ได้รับความสุข

ในยุคที่ผ่านมาเราให้การศึกษาฝึกฝนอบรมกันอย่างนี้ จะโดยรู้
ตัวก็ตาม ไม่รู้ตัวก็ตาม

ยุคที่ผ่านมา คือยุคอุตสาหกรรมนี้ ได้พัฒนาในแบบที่ทำให้คน
เห็นธรรมชาติเป็นอุปสรรคต่อความสุข จะต้องพิชิตมัน คนมีความรู้
ลึกเป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมชาติ มีความรู้ลึกแปลกแยก เห็นเป็นคนละ
พวกกัน อันนี้แหละคือปัญหาที่ต้องแก้ คนจะต้องไม่เห็นธรรมชาติเป็น
ศัตรู ไม่เห็นธรรมชาติเป็นสิ่งที่ต้องทำลาย คนที่ได้รับการอบรมมา
แบบเป็นปฏิปักษ์กับธรรมชาติ จะไม่สามารถมีความสุขในการอยู่กับ
ธรรมชาติ เพราะเขาเห็นธรรมชาติเป็นขวากหนามตลอดเวลา

ที่นี่ จะทำอย่างไรให้คนมีความสุขที่จะอยู่กับธรรมชาติได้ คำ
ตอบคือ จะต้องวางท่าทีต่อธรรมชาติให้ถูกต้อง จึงจะแก้ปัญหาได้
การศึกษาจะต้องทำให้คนมีความสุขที่จะอยู่กับธรรมชาติ แล้วความรัก
ธรรมชาติก็จะตามมาเอง พร้อมกันนั้นการอนุรักษ์ธรรมชาติก็จะตาม
มาด้วย

ปรับเปลี่ยนท่าทีใหม่แล้ว ผลิตที่จะได้คืออะไร

ที่ว่ามานี้ เป็นข้อปฏิบัติต่อองค์ประกอบทั้งสามแห่งการดำรง
อยู่ด้วยดีของมนุษย์ คือ

ธรรมชาติ เราต้อง อนุรักษ์

สังคม เราต้อง ร่วมมือ(กัน)

ชีวิต เราต้อง อยู่พอดี หรือรู้จักพอ(ดีของมัน)

แต่สภาพที่ต้องการ ซึ่งเป็นจุดหมายของข้อปฏิบัติสามอย่างนี้
คืออะไร เราทำอย่างนั้นเพื่อให้องค์ประกอบทั้งสามนั้นเป็นอย่างไร
กล่าวคือ การที่เราให้ชีวิตเป็นอยู่พอดีนี้ เพื่อให้ชีวิตไปถึงจุดหมายโดย

มุ่งจะให้ชีวิตเป็นอย่างไร สังคมที่เราให้คนร่วมมือกันนี้ เพื่อให้สังคมนั้นเป็นอย่างไร และธรรมชาติที่เราให้ช่วยกันอนุรักษ์นี้ เพื่อให้มันเป็นอย่างไรร

เมื่อมันได้พูดในชั้นปฏิบัติหรือวิธีการ ตอนนี้จะพูดในแง่ความมุ่งหมาย ซึ่งจะเป็นดังนี้

ธรรมชาตินั้น ดำรงอยู่ด้วยสมดุลหรือดุลยภาพ การที่เราพยายามอนุรักษ์ธรรมชาติด้วยวิธีการต่างๆ นานา ก็เพื่อรักษาสภาพที่เป็นจุดหมาย คือ *ดุลยภาพ* (balance) การที่จะต้องรักษาดุลไว้ให้ได้นี้แหละ เป็นสภาพที่ต้องการ เป็นจุดหมายของการอนุรักษ์ ที่เป็นข้อปฏิบัติหรือวิธีการ

สังคมที่เราให้คนทั้งหลายร่วมมือกันนี้ จุดมุ่งหมายคืออะไร ตอบว่าเพื่อสันติภาพ คือเพื่อให้มนุษย์อยู่ร่วมกันโดยสันติ ตั้งแต่ระดับครอบครัวจนถึงระดับโลก ตลอดทุกระดับ พูดสั้นๆ ว่า *สันติภาพ* เป็นสภาพที่ต้องการ เป็นจุดมุ่งหมายของการร่วมมือกัน ที่เป็นข้อปฏิบัติหรือวิธีการ

ชีวิตนี้ก็อย่างที่บอกไว้แล้ว คือแบ่งเป็นกายกับใจ จึงมีจุดหมาย ๒ ส่วน ด้านหนึ่งคือสุขภาพกาย อีกด้านหนึ่งคือสุขภาพใจ พูดสั้นๆ ว่า *สุขภาพ* (กายใจ) การมีสุขภาพกายและสุขภาพจิตใจที่สมบูรณ์ เป็นสภาพที่ต้องการ ซึ่งเป็นจุดหมายของการดำเนินชีวิตพอดี หรือรู้จักประมาณ ที่เป็นข้อปฏิบัติหรือวิธีการ

อย่างไรก็ดี เมื่อมองเลยต่อไปอีก ก็จะทำให้เห็นว่า *สุขภาพ* ของชีวิตทั้งกายและจิตใจก็ดี *สันติภาพ* ของสังคมก็ดี *ดุลยภาพ* ของธรรมชาติก็ดี ยังมีไขเป็นจุดหมายสุดท้าย คือมีไขเป็นจุดหมายที่จับสั่นในตัวของมันเอง แต่เป็นจุดหมายในระหว่าง คือ มันเป็นจุดหมายของการปฏิบัติที่กล่าวมาแล้ว แต่ตัวมันเอง เมื่อบรรลุถึงแล้ว ก็เป็นสภาพที่เอื้ออำนวย

สำหรับการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดหมายที่สูงขึ้นไปอีก เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าเป็น **สภาพที่ต้องการ**

ในการมองเรื่องจุดหมายนี้ เรามุ่งเอาจุดหมายของมนุษย์ และจุดหมายสุดท้ายของมนุษย์ ก็คือ ความหลุดพ้นปลอดจากปัญหา หรือความไร้ทุกข์ ที่เรียกว่าอิสรภาพนั่นเอง อิสรภาพหรือความปลอด ปัญหา ไร้ทุกข์นี้ มนุษย์เข้าถึงได้ด้วยการพัฒนาตนที่เรียกว่า **การศึกษา**

ฉะนั้น **สุขภาพ**ของชีวิตทั้งจิตและกาย **สันติภาพ**ของสังคม และ **ดุลยภาพ**ของธรรมชาติ จึงเป็นสภาพที่ต้องการ ในความหมายว่า เป็นสภาพที่เอื้ออำนวยต่อ**การศึกษา** ที่มนุษย์จะพัฒนาตนและช่วยกันและกันให้พัฒนา เพื่อบรรลุถึง**อิสรภาพ**

ผลรวมของสภาพทั้งสามนั้น จึงมุ่งนำไปสู่อิสรภาพที่เป็นจุดหมายรวมรวบยอดทั้งหมด

มนุษย์ต้องการมีชีวิตที่เป็นอิสระ อิสรภาพนี้ในความหมายของมนุษย์ จะครอบคลุมหมด รวมถึงสันติภาพด้วย คือมีความปลอดพ้นจากภัยที่คุกคามต่อชีวิต และสิ่งที่บีบคั้นทั้งหลาย จุดหมายของการพัฒนาของเราก็อยู่ที่อิสรภาพที่แท้จริง ซึ่งจะต้องอาศัยสังคมที่มีสันติภาพ อาศัยจิตใจที่มีสุขภาพ และจะต้องรักษาดุลยภาพของธรรมชาติด้วย มิฉะนั้นมนุษย์จะไม่สามารถเข้าถึงอิสรภาพที่แท้จริงได้เลย

จุดหมายอย่างนี้ มีตั้งแต่จุดหมายสัมพัทธ์ที่เข้าถึงในแต่ละขั้นไปจนถึงจุดหมายสูงสุด ซึ่งหมายถึงการที่มนุษย์จะต้องพัฒนาตนอยู่เรื่อยๆ เพื่อเข้าถึงจุดหมายเหล่านี้ไปตามลำดับ ทั้งนี้ เพราะว่าคนนี้แปลกหรือพิเศษกว่าสัตว์อื่น ในฐานะที่เป็นสัตว์ที่เก่ง และประเสริฐได้ด้วยการฝึกฝนพัฒนา

ชีวิตของมนุษย์แต่ละคนที่เป็นตัวปฏิบัติเอง ทั้งกายและใจ ก็ต้องมีการพยายามรักษาสุขภาพอยู่เสมอ สังคมก็ต้องมีการพยายามรักษาสันติภาพไว้ และธรรมชาติก็ต้องมีการพยายามรักษาดุลยภาพให้

คงอยู่ แต่ในการที่จะให้เป็นอย่างนั้น ทุกอย่างต้องอาศัยการพัฒนาตนของมนุษย์ทั้งนั้น เพราะมนุษย์เป็นผู้กระทำต่อสิ่งเหล่านั้น

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า มนุษย์ต้องพัฒนาชีวิตของตน และในการพัฒนาชีวิตของตนนั้น ก็ต้องสร้างเสริมสันติภาพของสังคม ต้องรักษาคุณภาพในธรรมชาติ และต้องบริหารสุขภาพของตนไปด้วย โดยที่การพัฒนาชีวิตของตนอย่างถูกต้อง ให้เป็นอยู่พอดี ก็จะเป็นการดูแลสุขภาพของตัวเอง เป็นการสร้างเสริมสันติภาพของสังคม และรักษาคุณภาพในธรรมชาติไปพร้อมกันด้วย จนสามารถเข้าถึงอิสรภาพและสันติสุขในที่สุด

เมื่อกายใจมีสุขภาพดี สังคมมีสันติภาพ และธรรมชาติดำรงอยู่ในดุลยภาพ ก็จะเป็นสภาพที่เอื้ออำนวยช่วยให้มนุษย์ศึกษาพัฒนาตนได้สะดวกสบายขึ้น เพื่อให้เข้าถึงจุดหมายสูงสุดนั้น อันเป็นขั้นที่มนุษย์เองก็จะมีสุขภาพจิตสมบูรณ์แท้จริง ที่จะเป็นหลักประกันให้สันติภาพของสังคมและดุลยภาพในธรรมชาติคงอยู่ได้ยั่งยืน

จะเห็นว่า แกนกลางของระบบทั้งหมดที่กล่าวมานี้ ก็คือ การพัฒนาตน หรือการที่มนุษย์จะต้องพัฒนาตนอยู่ตลอดเวลา และนี่แหละคือการศึกษา

การศึกษา ก็คือการพัฒนาคน พัฒนาชีวิต หรือพัฒนาตนของคน ถ้าทำได้สำเร็จตามนี้ ก็จะมีภาพออกมาว่า มนุษย์จะมีชีวิตพอดีที่จะบริโภคกันได้ไม่ขาดแคลน พอที่จะให้อยู่ด้วยความสุข คืออยู่พอดีที่จะเป็นสุข มีสุขภาพกายดี มีจิตใจสุขสบาย ด้วยความพึงพอใจ เป็นสุขภาพจิตที่ดี ไม่ต้องเบียดเบียนกัน เป็นสังคมที่มีสันติภาพ และไม่ต้องทำลายดุลยภาพของธรรมชาติ ซึ่งก็จะเอื้ออำนวยโอกาสให้ตัวมนุษย์เอง สามารถพัฒนาศักยภาพของตนต่อไปได้จนถึงที่สุด

ถ้ามีชีวิตดีพร้อมพอดี เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาตนให้มีชีวิตที่ดีงาม ร่างกายแข็งแรง ใจสบาย มีสุขภาพดี และอยู่ในสังคมที่มีสันติ

ภาพ ท่ามกลางธรรมชาติที่เกื้อกูล มีดุลยภาพ เมื่อโอกาสเอื้ออำนวย เช่นนี้แล้วก็พัฒนาจิตใจ และพัฒนาปัญญาต่อไป มนุษย์ก็จะเป็นสัตว์ที่ ประเสริฐขึ้นไป จนบรรลุจุดหมายสูงสุดด้วยการพัฒนาหรือฝึกฝนเช่นนั้น รวมความตอนนี้ว่า เราจะมี การปฏิบัติต่อองค์ประกอบ ๓ อย่าง เพื่อให้มีสภาพที่ต้องการ ซึ่งเป็นจุดหมาย ดังต่อไปนี้

๑. **ธรรมชาติ** ต้องปฏิบัติด้วยการอนุรักษ์ เพื่อสภาพที่ต้องการ คือ **ดุลยภาพ**

๒. **สังคม** ต้องปฏิบัติด้วยความร่วมมือ เพื่อสภาพที่ต้องการคือ **สันติภาพ**

๓. **ชีวิต หรือตัวมนุษย์** ต้องปฏิบัติด้วยการรู้จักเป็นอยู่พอดี เพื่อ สภาพที่ต้องการคือ **สุขภาพ**

ด้วยการพัฒนาตน และช่วยกันให้พัฒนา ในสภาพที่เอื้อหรือ เกื้อกูลนี้ มนุษย์ก็จะพร้อมพร้อมด้วยโอกาสที่จะบรรลุจุดหมายคือภาวะ สว่างพ้นปัญหา ไร้ทุกข์ ที่เรียกในที่นี้ว่า **วิมุตติธรรม** หรือ **อิสรภาพ**

พัฒนาครบถ้วน จึงจะเข้าถึงอิสรภาพ

คำว่า “พัฒนา” นี้ เพิ่งจะมาใช้กันในยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ตอนนั้นมีหน่วยราชการที่มีชื่อว่า “-พัฒนา-” เกิดขึ้นมากมาย แม้แต่ใน ระดับกระทรวงก็มีกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ ซึ่งเดี๋ยวนี้ไม่มีแล้ว ยุคนั้นมีกรมการพัฒนาชุมชน มีสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท มีกรม พัฒนาที่ดิน พัฒนากันใหญ่ ถึงกับเรียกว่าเป็น “ยุคพัฒนา”

ที่นี้คำว่าพัฒนาเองนี่ก็เป็นศัพท์ใหม่ แต่ก็มาจากภาษาบาลีเก่า คือคำว่า “วัฒนา” นั่นเอง

พัฒนา แปลว่า ทำให้เจริญ ทำให้ขยายตัว เติบโตขึ้น แต่คำเดิมนั้นไม่เป็น technical term เราเอามาบัญญัติใช้ใหม่ ให้มีความหมายมุ่ง ไปในแง่ของการสร้างความเจริญทางวัตถุ สร้างถนนหนทาง ตึกกรม

บ้านช่อง สิ่งอำนวยความสะดวกสบาย และเทคโนโลยีต่างๆ มากมาย ซึ่งรวมอยู่ในคำว่าพัฒนาเศรษฐกิจ พัฒนาสังคม

อีกด้านหนึ่งคือการพัฒนาคน ซึ่งเราเพิ่งจะมาเริ่มเน้นกันตอนนี้ โดยเฉพาะในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๗ ก่อนนี้ในแผนพัฒนาฉบับที่ ๖ ก็เริ่มให้ความสำคัญบ้าง พัฒนาการมีแกนกลางอยู่ที่การพัฒนาจิตใจ

ที่นี้ การพัฒนาจิตใจ ตลอดจนพัฒนาคนทั้งหมดทุกด้านนี่ที่จริงเรามี technical term อยู่ก่อนในพระพุทธศาสนา ท่านมีศัพท์ที่ใช้สำหรับการพัฒนาคนโดยเฉพาะ คือคำว่า ภาวนา ภาวนาไม่ใช่แปลว่า ท่องปณ สวดมนต์ แต่ ภาวนา แปลว่า การฝึกอบรม หรือทำให้เจริญ สำหรับการพัฒนาคนและพัฒนาชีวิต มีศัพท์เฉพาะว่า ภาวนา

ฉะนั้น ถ้าเราจะพัฒนาคนก็ควรใช้คำว่าภาวนา พัฒนาอย่างอื่น จึงจะใช้คำว่าพัฒนา คือ คำว่าพัฒนาสำหรับใช้กับพวกรูปธรรม ถ้าใช้กับชีวิตคน ซึ่งเป็นนามธรรม ก็ใช้คำว่าภาวนานี้

พัฒนาคนนั้น ไม่ใช่พัฒนาแต่จิตใจเท่านั้น จะเห็นว่า ภาวนาในพระพุทธศาสนามี ๔ อย่าง แต่ในที่นี้ จะไม่เอามาอธิบาย เพราะได้อธิบายไว้แล้วในหนังสือหลายเล่ม แสดงไว้แต่หัวข้อว่า ในพระพุทธศาสนาท่านจำแนกไว้ว่า คนเราจะต้องภาวนา ๔ ด้าน คือ

๑. พัฒนาด้านกาย เรียกว่า กายภาวนา
๒. พัฒนาด้านศีล เรียกว่า ศีลภาวนา
๓. พัฒนาด้านจิต เรียกว่า จิตภาวนา
๔. พัฒนาด้านปัญญา เรียกว่า ปัญญาภาวนา

เป็นเรื่องแปลกที่ว่า ภาวนานี้เป็นของเก่ามาก แต่จำเพาะมาใกล้กันมากกับ development ๔ อย่าง ของวงการการศึกษาสมัยใหม่ ซึ่งกล่าวถึงการพัฒนาที่แปลกจากของฝรั่งว่า development ๔ ด้าน หรือ growth ๔ ด้าน คือ

๑. Physical development   พัฒนาการทางกาย
๒. Social development   พัฒนาการทางสังคม
๓. Emotional development   พัฒนาการทางอารมณ์
๔. Intellectual development   พัฒนาการทางปัญญา

(ที่อ้างอิงกันทั่วไป ข้อ ๔ เป็น Mental และเรียงลำดับเป็น Physical, Mental, Emotional, Social แต่ในที่นี้ ใช้ Intellectual แทน Mental เพราะคนไทยมักเข้าใจความหมายของ Mental ในกรณีนี้ผิดไป โดยแปล Mental เป็น “จิตใจ” ทั้งที่แท้จริงนั้น Mental ในที่นี้ หมายถึงด้านปัญญา เพราะด้านจิตใจอยู่ที่ Emotional ดังที่ฝรั่งเจ้าของตำราใช้ Mental กับ Intellectual เป็น alternative terms แทนกันไปมา; ส่วนในการเรียงลำดับข้อ ฝรั่งบางตำราบางคราวก็เรียงลำดับอย่างข้างบนนี้ ซึ่งสะดวกแก่การเทียบกับในทางพระพุทธศาสนาที่จะกล่าวต่อไป)*

เรื่องนี้เราพูดกันมาหลายสิบปีแล้ว แต่ไม่เคยพูดถึงภาวนา ๔ อย่างในพระพุทธศาสนา คำว่า ภาวนานี้ ให้ไปดู dictionary ภาษาบาลี-อังกฤษ เขาแปลเป็น development ทั้งนี้ ภาวนา เราแปลว่า พัฒนา ฝรั่งแปลว่า development ตรงกันเลย แล้วภาวนาก็มี ๔ development ก็มี ๔ ตรงกันอีก คือ

๑. พัฒนากาย หรือพัฒนาทางกาย ได้แก่ physical development ตรงกับ ภาวนาภาวนา
๒. พัฒนาศีล หรือพัฒนาทางสังคม ได้บอกแล้วว่า ศีลคือการ

---

* ตัวอย่างที่หาได้ง่าย เช่น *Encarta Encyclopedia 2001* หัวข้อ “Nursery Education” (ฉบับปี ๒๕๔๕ คือ *Encarta Reference Library DVD 2002* หัวข้อ “Preschool Education”) เขียนตรงกับที่แสดงไว้ข้างนี้ทั้งถ้อยคำที่ใช้และการเรียงลำดับ คือเป็น “...physical, social, emotional, and intellectual development...”

อยู่ร่วมสังคมโดยไม่เบียดเบียนกัน แต่มีชีวิตที่เกื้อกูลต่อกันและมีวินัย จึงได้แก่ social development ตรงกับ *ศีลภาวนา*

๓. พัฒนาจิตใจ หรือพัฒนาทางอารมณ์ เรื่องอารมณ์ที่เพี้ยนมาในภาษาไทยปัจจุบัน ก็คือเรื่องของจิตใจนั่นเอง พัฒนาด้านนี้ จึงได้แก่ emotional development ตรงกับ *จิตภาวนา*

๔. พัฒนาปัญญา หรือพัฒนาทางปัญญา ได้แก่ intellectual development ตรงกับ *ปัญญาภาวนา*

พัฒนาสี่ด้าน แต่โยงกันเป็นระบบอันเดียว

เป็นอันว่า *ภาวนา ๔* กับ development ๔ ก็ตรงกันหมด แต่ความหมายมีนัยที่แยกกัน ต่างกัน กว้างกว่ากัน หรือลึกกว่ากันบ้าง คือ

กายภาวนา พุทธศาสนาไม่เน้นที่ทำให้ร่างกายเติบโตแข็งแรง แต่ถือว่าการรู้จักกินอาหารให้ได้คุณค่า กินพอดี ด้วยความรู้จักประมาท ให้ร่างกายอยู่ผาสุก มีสุขภาพดี เป็นฐานให้แก่การพัฒนาด้านอื่นๆ ต่อไป

การมีร่างกายที่ระบบภายในต่างๆ ทำงานเรียบร้อยดี ท่านเรียกว่าเป็น *ปธานียังคะ* อย่างหนึ่ง คือเป็นองค์หนึ่งของสภาพชีวิตที่เหมาะสมแก่การใช้ความเพียรพยายามในการพัฒนาชีวิต แต่การพัฒนาภายในไม่ใช่แค่นั้น การพัฒนาภายใน ท่านเน้นที่อะไร

การที่เราดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ ส่วนของร่างกายที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมในการดำรงอยู่ ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น และประสาทกายที่เรียกว่า อินทรีย์ ฉะนั้น การพัฒนาภายในพระพุทธานุศาสนาก็เน้นไปที่การพัฒนาอินทรีย์ ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ให้ใช้งานได้ดี เกิดประโยชน์สูงสุด มีผลในทางส่งเสริมคุณภาพชีวิต เช่น พัฒนาการใช้ตาให้ดูเป็น พัฒนาการใช้หูให้ฟังเป็น ฯลฯ การพัฒนาภายใน จะต้องไม่ลืมเรื่องนี้

การพัฒนาอินทรีย์ คือ การฝึกใช้อินทรีย์ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิต ไม่ใช่ใช้อินทรีย์ให้เกิดโทษ ฉะนั้น การศึกษาต้องมีกายภาวนา ซึ่งไม่ใช่เฉพาะเพียงฝึกให้ร่างกายเติบโต แข็งแรง มีสุขภาพดีเท่านั้น แต่ต้องพัฒนาให้ใช้อินทรีย์เป็น นอกจากนั้น การพัฒนาทักษะต่างๆ ในทางอาชีพ ก็รวมอยู่ในข้อนี้ด้วย แต่ที่เป็นแกนกลางก็คือการพัฒนาอินทรีย์นี้ จนพูดได้ว่า การพัฒนากายก็คือการพัฒนาอินทรีย์

ส่วน*ศีลภาวนา* ที่ว่าเป็นการพัฒนาทางสังคมนั้น ไม่มุ่งแต่การอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ดีโดยไม่เบียดเบียนกันเท่านั้น แต่มุ่งถึงการฝึกอบรมกายวาจา ให้เป็นฐานในการพัฒนาจิตต่อด้วย กล่าวคือ การฝึกอบรมให้รู้จักควบคุมตนในเรื่องกาย วาจา นั้น เริ่มด้วยการไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้อยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้ดี เป็นไปในทางที่เกื้อกูลต่อกันในสังคม อันนี้เป็นศีลขั้นพื้นฐาน แต่นอกเหนือจากนั้น ยังมีการศึกษาอบรมกายวาจาให้ประณีตยิ่งขึ้นไปอีก โดยที่ความสามารถในการฝึกพฤติกรรมทางกายวาจาของตนนั้น จะเป็นฐานแก่การพัฒนาจิตใจต่อไปด้วย

เมื่อเรารู้จักควบคุมฝึกหัดกายและวาจาของเรา เราจะได้ฝึกฝนพัฒนาจิตใจพร้อมไปด้วย มันจะส่งผลต่อกันตามหลักปัจจัยสัมพันธ์ หมายความว่า ภาวนา ๔ ด้านนี้ จะต้องโยงเป็นระบบเดียวกัน ไม่ใช่แยกกันเป็นด้านๆ ไม่ใช่เป็นความคิดแยกส่วนแบบ reductionist เพราะพวกนั้นแยกแล้วไม่โยง คือแยกภาวนา หรือพัฒนา ๔ ด้าน แยกออกไปได้หมด แต่ไม่ได้ดูว่า ๔ ด้านนั้น สัมพันธ์กันอย่างไร ทางที่ถูกต้องโยงด้วยว่า ๔ ด้านนี้เกื้อกูลและอาศัยกันอย่างไรอีกที่ แยกแล้วต้องโยงด้วย

ทางด้านการพัฒนาจิตใจก็ต้องโยงว่า เมื่อพัฒนาจิตใจดี ก็ส่งผลดีออกมาต่อร่างกาย เช่น ใจไมโกรธไม่เครียด ช่วยให้มีสุขภาพดี และมีผลในการสัมพันธ์หรือในการอยู่ร่วมสังคมด้วย ทำให้การสัมพันธ์กับโลก และสภาพแวดล้อมภายนอกพลอยดีไปด้วย และการพัฒนาจิต

ใจนั้น เช่น เมื่อมีสมาธิ ใจไม่ว้าวุ่นสับสน ก็เป็นฐานให้แก่การพัฒนา ปัญญาต่อไป

เมื่อพัฒนาปัญญาดีแล้ว ก็ทำให้จิตใจเป็นอิสระ เพราะรู้ว่าจะทำ จะปฏิบัติต่ออะไรอย่างไร แก้ไขข้อติดขัดขัดปัญหา หายอึดอัดหลุดโล่งไปได้ ตลอดจนรู้เท่าทันชีวิตและโลกตามเป็นจริง รู้เท่าทันเหตุปัจจัย มีอะไรเกิดขึ้นก็รู้จักมองตามเหตุปัจจัย ก็ไม่มีอะไร มาบีบคั้นตัว อย่างน้อยก็ไม่ค่อยมีการกระทบกระแทก เพราะทำตามปัญญา ไม่ใช่ทำตามใจอยาก

การพัฒนาปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนานี้ จะใช้คำว่า intellectual ก็ไม่ค่อยตรง เพราะคำว่า intellectual เน้นไปที่ความคิด เหตุผล ซึ่งเป็นเพียงขั้นหนึ่งหรือด้านหนึ่งของปัญญา

ปัญญาในพระพุทธศาสนา มีอยู่หลายขั้น เริ่มตั้งแต่การรู้จักรับรู้ประสบการณ์ให้ตรงตามเป็นจริง การคิดตามเป็นจริง โดยไม่ถูกครอบงำด้วยอคติ หรือโลภะ โทสะ โมหะ จนถึงความรู้เข้าใจโลกและชีวิตตามเป็นจริง ที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระ ด้วยเหตุนี้ ปัญญาภาวนา อาจจะต้องใช้คำว่า wisdom development

ภาวนา ๔ นี้เป็นหลักสำคัญอีกชุดหนึ่ง ขอบุติโดยรวบรัดว่า ภาวนา หรือพัฒนานี้ แสดงถึงหนทางในการพัฒนาคน เมื่อพูดแยกเป็นแง่ด้านต่างๆ แล้ว ก็ต้องเอามาโยงเข้าด้วยกันให้เป็นภาพรวมอันหนึ่งอันเดียวกันอีกที

จุดหมายของการศึกษา คือ จุดหมายของชีวิต การพัฒนาสู่อิสรภาพ ผ่านจุดหมายหลายระดับ

ต่อไปก็จะต้องมีเรื่องจุดหมายในการพัฒนาคน ซึ่งเป็นจุดหมายของการศึกษา ซึ่งพูดสั้นๆ ได้ว่า จุดหมายนั้นก็คือ การพัฒนาตนของแต่ละคนให้เข้าถึง *อภิตถะ* คือเข้าถึงจุดมุ่งหมายของชีวิตในระดับต่างๆ

คือ*

๑. เริ่มด้วยชีวิตระดับรูปธรรม หรือชีวิตด้านนอก ซึ่งเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ตามองเห็น เช่นให้ฟังตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ ให้ฟังตนได้ในทางสังคม โดยอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ดี มีความเจริญก้าวหน้าในสังคม มีฐานะตำแหน่งเป็นที่ยอมรับนับถือ เป็นต้น ซึ่งเป็นขั้นที่ทางพระเรียกว่า *ทิฏฐิธัมมิกัตถะ* คือประโยชน์ที่ตามองเห็น อันเป็นประโยชน์ในขั้นของจุดหมายสามัญ เป็นอิสราภาพของชีวิตด้านนอก หรืออิสราภาพทางกายภาพและทางสังคม

ขั้นนี้แม้จะสำคัญ แต่ไม่เพียงพอ ถ้ามีได้เพียงขั้นนี้ ไม่มีขั้นที่ ๒ จะไม่ปลอดภัย

๒. ต้องเข้าถึงจุดหมายในทางชีวิตจิตใจที่ลึกซึ้งลงไป คือมีจิตใจที่ดั่งาม เชื่อมั่นในความดีและการกระทำสิ่งที่ถูกต้องดั่งาม มีคุณธรรม และรู้จักเสียสละสร้างสรรค์ทำประโยชน์ต่างๆ มีปัญญากอปรด้วยวิจารณญาณ ซึ่งทำให้เกิดความมั่นใจและความสุขในบุญกุศล หรือการมีชีวิตที่มีคุณค่า ซึ่งเรียกว่า *สัมปรายิกัตถะ* คือ ประโยชน์ที่ล้ำเลยจากที่ตามองเห็น เป็นอิสราภาพของชีวิตด้านใน ที่ปลอดภัยจากความชั่วร้ายตกต่ำและความทุกข์ที่ร้ายแรงขั้นที่เรียกว่าตกอบาย

๓. สุดท้ายคือ *ปรมัตถะ* แปลว่า ประโยชน์สูงสุด คือถึงขั้นที่มีจิตใจเป็นอิสระด้วยปัญญาที่รู้ความจริง อย่างที่เรียกว่ารู้แจ้งสังขารหรือรู้เท่าทันโลกและชีวิต ไม่ตกเป็นทาสของสิ่งทั้งหลาย ไม่หวั่นไหวตามความเป็นไปภายนอก เป็นภาวะเต็มอัมสมบรูณ์ ซึ่งมีแต่ความสุขที่โปร่งเบา ไร้ทุกข์ เป็นอิสราภาพขั้นสูงสุดหรือขั้นสุดท้าย ที่ความเป็น

* เรื่อง *อัตถะ* คือจุดหมายของชีวิต ๓ ขั้น ตามอธิบายในที่นี้ อาจจะมีแย้งข้อจับความยากไปบ้าง และยังไม่ค่อยมีเวลาปรับปรุงคำอธิบายนี้ ผู้ที่ต้องการคำอธิบายที่กระชับรัดกุมในหนังสือ *วินัยชาวพุทธ* หน้า ๙-๑๐ หรือ *ธรรมนุญชีวิต* หน้า ๘-๙

อิสระของชีวิตจิตใจถึงขั้นเป็นภาวะเด็ดขาดสิ้นเชิง เพราะปัญญากำจัดเหตุปัจจัยแห่งความติดข้องของจิตหมดสิ้นแล้ว

แม้แต่ความสุขก็แบ่งได้เป็นหลายประเภท หลายระดับ เช่นที่แบ่งอย่างง่าย ๆ ว่า ความสุขของมนุษย์แยกออกเป็น ๒ แบบ คือ

๑. *สามีสสุข* ความสุขที่อาศัยอามิส และ

๒. *นิรามิสสุข* ความสุขที่ไม่อาศัยอามิส

สำหรับคนธรรมดาทั่วๆ ไป ที่ยังมีจิตใจไม่เป็นอิสระ ไม่ถึงปรมาตถ์ ก็ต้องอาศัยสิ่งภายนอกมาเป็นปัจจัยช่วยให้ได้รับความสุข ความสุขของเขาขึ้นต่อวัตถุ ต้องอาศัยสิ่งบำรุงบำเรอ หรือแหล่งความสุขจากภายนอก ถ้าไม่มีอะไรภายนอกมาช่วยให้ได้เสพอได้บริโภค เป็นต้น ก็เป็นทุกข์ ไม่สบาย ไร้ความสุข อย่างนี้เรียกว่ามีแต่สามีสสุข พูดสั้นๆ ว่า ความสุขที่ยังพึ่งพาวัตถุ

แต่ถ้าได้พัฒนาตนขึ้นไปถึงปรมาตถ์แล้ว หรือแม้แต่ในแนวทางของปรมาตถ์ ก็จะมีนิรามิสสุข สุขที่ไม่ต้องอิงอาศัยอามิส ไม่ต้องขึ้นต่อสิ่งภายนอก มีความสุขได้โดยลำพังตัว เป็นตัวของตัวเอง เป็นความสุขแบบอิสระ เป็นการพึ่งตนเองได้ด้วยความมีอิสรภาพทางจิตทางปัญญา

การพึ่งตนได้ ก็มีหลายขั้นเป็นระดับๆ ขึ้นมา เริ่มแต่พึ่งตนได้ทางรูปธรรม ไม่ต้องขึ้นต่อผู้อื่นในด้านวัตถุภายนอก ในทางสังคม ในทางจิตใจ จนถึงพึ่งตนเองได้ในทางปัญญา จึงเข้าถึงอิสรภาพอย่างแท้จริง

รวมความว่า การพึ่งตนได้ก็คือ อิสรภาพในระดับต่างๆ จนถึงอิสรภาพสูงสุด ทั้งหมดนี้จึงกลับเข้าสู่หลักข้างต้น ที่ว่า

๑. *รู้ความจริงของสิ่งทั้งหลาย เข้าถึง **สัจธรรม***

๒. *จึงปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้สอดคล้องกลมกลืนตามหลักความจริง คือดำเนินชีวิตได้ถูกต้องดี มี **จริยธรรม***

๓. *จึงแก้ปัญหาได้ ไร้ทุกข์ เกิดมี **อิสรภาพ** ลุถึง **วิมุตติกรรม***

ได้พูดมาก็พอสมควร ขออนุโมทนาอาจารย์ พร้อมทั้งคณะนิสิตทุกท่าน ที่ได้มาเยี่ยมเยียนสถานพำนักสงฆ์แห่งนี้ ที่ภูเขาคำในตำบลหนองแขน อำเภอนมสามัคคี จังหวัดฉะเชิงเทรา ในวันนี้ ได้มาสังสรรค์กัน แล้วก็ได้มาฟังธรรม รวมทั้งเรื่องของวิชาการ ดังที่ได้สนทนากันมาตามสมควร

ในแง่หนึ่ง การมา ณ ที่นี้เป็นการสละเวลา สละเรี่ยวแรงกำลังกาย เดินทางกันมาด้วยความลำบากพอสมควร เพราะทางก็ไม่ค่อยสะดวก จึงต้องขออนุโมทนาด้วย ถือว่าเป็นการแสดงน้ำใจไมตรี โดยมีความปรารถนาดีต่อกัน

ด้วยน้ำใจไมตรีมีเมตตาต่อกันนี้แหละ จึงขอให้เป็นพรแก่ทุกท่าน โดยอ้างอิงคุณพระรัตนตรัย อภิบาลรักษาให้ทุกท่านเจริญด้วยจตุรพิธพรชัย มีกำลังกาย กำลังใจ กำลังปัญญา ที่จะศึกษาค้นคว้าให้ก้าวหน้า และบรรลุความสำเร็จ เพื่อจะได้ทำกิจหน้าที่การงาน ดำเนินชีวิตให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตัวเองและส่วนรวม แล้วก็มี ความร่มเย็นเป็นสุขในธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยทั่วกันทุกท่าน

รุ่งอรุณของการศึกษา

เบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๕๑

รุ่งอรุณของการศึกษา

เบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

สารบัญ

บันทึกกำกับเล่ม	(๑)
รุ่งอรุณของการศึกษา เบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน	๑
๑. เข้าสู่ยุคใหม่ของการพัฒนา	๒
โลกก้าวไปถึงไหน	๒
ไทยเราอยู่ที่ใด	๔
ทางเลือกของสังคมไทย	๕
แนวคิดใหม่ในการพัฒนา	๑๑
ความคิดใหม่ตามมาด้วยถ้อยคำใหม่ๆ	๑๓
จากความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน สู่ความประสานเป็นองค์รวม	๑๗
มุ่งหาระบบชีวิตที่มีดุลยภาพ	๒๒
แยกตัวออกมาจะเป็นนาย แต่กลายเป็นทำลายตัวเอง	๒๔
เลิกคิดพิชิตธรรมชาติ วิทยาศาสตร์ถึงจุดหักเหแล้ว	๒๖
ความหวังของสังคมไทย ที่จะก้าวเข้าไปในยุคข่าวสารข้อมูล	๒๘
ภาวะแปลกแยกจากสภาพที่เป็นจริง และเกษตรกรรมแบบพึ่งพา	๓๑
ถ้าจะเป็นสังคมอุตสาหกรรม ก็ต้องมีชีวิตแบบนักผลิต	๓๖
เข้าสู่ยุคข่าวสารข้อมูล ได้เพิ่มทุนพัฒนาปัญญา	
หรือเอามาเสริมโมหะให้แก่กล้า	๔๓
ระวังจะได้แค่รับข่าวสาร แต่ไม่รู้จักสร้างสรรค์	๔๕
แยกไม่ได้ เลยไม่รู้จะเอาอะไรมาโยง	๔๘
การศึกษาที่ได้ผล ต้องให้คนสื่อสารเป็นตัวช่วย	๕๐
"ทำเป็น" ที่ยังจำเป็น	๕๒
อุปกรณ์ที่เกื้อกูลแก่คนคิดเป็น	๕๔

๒. รุ่งอรุณของการศึกษา	๕๖
"คิดเป็น" จะสมบูรณ์ เมื่อบรรจบกับ "คิดดี"	๕๗
จุดแยกเข้าสู่ทางแห่งการคิดเป็น และกระบวนการพัฒนา	๖๑
"คิดเป็น" ทำให้เห็นแง่มุมและทางเลือกที่จะไป	๖๓
"คิดเป็น" ในระบบแห่งการดำเนินชีวิตเป็น	๖๕
ดำเนินชีวิตเป็น ยังครอบคลุมอีกหลาย "เป็น"	๖๘
"คิดเป็น" คือแกนกลางของระบบการดำเนินชีวิตเป็น	๗๑
"เป็น" ที่สมบูรณ์ คือ พอดี ที่เรียกว่ามัชฌิมา	๗๓
คุณสมบัติหลักของคนมีประสิทธิภาพในยุคข่าวสารข้อมูล	๗๖
มองหาจริยธรรมได้ในระบบชีวิต	
ที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของสังขธรรม	๗๘
ฐานะของจริยธรรม ในองค์รวมแห่งระบบชีวิตที่ดี	๘๑
ถ้าไม่เข้าถึงจริยธรรมที่แท้ ก็ได้แค่หัวข้อความประพฤติที่ดี	๘๓
คิดเป็น มองเห็นการพัฒนาเป็นองค์รวม	๘๖
คิดเป็น จะเกิดขึ้นได้อย่างไร	๘๘
การศึกษาเริ่ม เมื่อได้ตัวเราที่จะปลูกความคิดเป็น	๙๑
ไม่ใช่รู้จักกาลกณณมิตรเท่านั้น ตัวเองก็ต้องเป็นกัลยาณมิตรด้วย	๙๒
วินัย คือการจัดสภาพให้เอื้อโอกาสแก่การพัฒนา	๙๔
การพัฒนาจะก้าวไป เมื่อมีแรงจูงใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์	๙๖
เมื่อมันใจในศักยภาพ ก็มุ่งมั่นพัฒนาตนให้เต็มที่	๙๘
จะพัฒนาตนได้ ต้องมีท่าทีต่อสิ่งทั้งหลายถูกต้อง	๙๙
เมื่อรู้จักมองตามเหตุปัจจัย ก็ได้เครื่องนำการพัฒนา	
ทั้งด้านปัญญาและการสร้างสรรค์	๑๐๓
ถ้าได้ความตื่นเร้าเป็นตัวเร่ง การพัฒนาก็ยิ่งไปได้รวดเร็ว	๑๐๔

การศึกษาตลอดชีวิต กับทั้งชีวิตที่เป็นการศึกษา	
การศึกษาที่ชีวิตต้องหา กับชีวิตที่เป็นการศึกษาอยู่ในตัว	๑๐๗
เมื่อมีเหตุปัจจัย ชีวิตก็กลายเป็นการศึกษาไปเอง	๑๐๘
๓. ฟาสาง ให้เห็นทางพัฒนาในสังคมไทย	๑๑๒
จะพัฒนาสังคมไทย ก็ต้องรู้เข้าใจปัญหาเฉพาะของตัวเอง	๑๑๒
ต้องรู้เท่าทันทั้งปัญญาและปัญหา	
ของสังคมที่พัฒนานำหน้าเราไป	๑๑๔
ความเจริญที่รับเข้ามา แต่ไม่ย่อย	๑๒๐
ความเร่งร้อน ที่นำมาซึ่งความล้าหลัง	๑๒๒
เมื่อพัฒนาไม่สมดุล องค์ประกอบก็ไม่ประสานเกื้อกูล	๑๒๔
คอยตามและรับจนเคย เลยลิมที่จะเป็นผู้นำและให้	๑๒๗
การปรับเปลี่ยนท่าทีครั้งใหญ่ ในกระบวนการพัฒนาของมนุษย์	๑๓๐
เมื่อยังไม่พัฒนา เห็นความพอดีว่าเป็นทุกข์	
แต่ผู้ได้พัฒนาารู้ว่า ความพอดีเป็นมรรคาแห่งสุข	๑๓๓
จะให้รักและอนุรักษัธรรมชาติ	
ก็ต้องทำเหตุปัจจัยที่จะให้รักและอนุรักษั	๑๓๕
ปรับเปลี่ยนท่าทีใหม่แล้ว ผลดีที่จะได้คืออะไร	๑๓๗
พัฒนาครบถ้วน จึงจะเข้าถึงอิสราภาพ	๑๔๑
พัฒนาสี่ด้าน แต่โยงกันเป็นระบบอันเดียว	๑๔๔
จุดหมายของการศึกษา คือ จุดหมายของชีวิต	
การพัฒนาสู่อิสราภาพ ผ่านจุดหมายหลายระดับ	๑๔๖

รุ่งอรุณของการศึกษา เบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต)

บันทึกกำกับเล่ม

เมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๓๓ คือ ๑๒ ปี ๓ เดือนล่วงมาแล้ว รศ.ดร.วิชัย วงษ์ใหญ่ แห่งมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้นำนิสิตชั้นปริญญาโท และปริญญาเอก ไปที่เขาตองยาง อ.พนมสารคาม จ.ฉะเชิงเทรา และขอพิมพ์อัตตมภาพบรรยาย-สนทนาเกี่ยวกับเรื่องการศึกษา

หลังจากนั้นไม่นาน รศ.ดร.วิชัย วงษ์ใหญ่ ได้แจ้งความประสงค์ว่าจะขอพิมพ์คำบรรยายครั้งนั้นเป็นเล่มหนังสือเพื่อเผยแพร่ให้กว้างขวางออกไป และให้เป็นประโยชน์ระยะยาว ต่อมาผู้บรรยายได้ตรวจชำระบทลอกเทปนั้นจนเสร็จ และพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ ได้พิมพ์ข้อมูลลงในคอมพิวเตอร์ จนกระทั่งได้จัดวางรูปให้เป็นต้นแบบที่พร้อมจะนำไปตีพิมพ์ในโรงพิมพ์ แต่ผู้บรรยายได้ยับยั้งไว้ก่อนด้วยปรารถนาจะเพิ่มเติมขยายความเรื่องสำคัญบางอย่าง ครั้นเวลาผ่านไป ผู้บรรยายก็ไม่มีเวลาที่จะปรับขยายเพิ่มเติมต้นฉบับนั้นตามที่ตั้งใจ ทาง รศ.ดร.วิชัย วงษ์ใหญ่ ก็ได้ถามไถ่ทวงมาทางพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ เป็นระยะๆ โดยตลอด

เวลาผ่านมาถึงบัดนี้ ๑๒ ปี รศ.ดร.วิชัย วงษ์ใหญ่ ยังมีความประสงค์ที่จะพิมพ์เช่นเดิม และย้ำว่าถ้าเป็นไปได้ใครขอพิมพ์ให้ทันรับปีใหม่ ๒๕๔๖ ผู้บรรยายเห็นด้วยว่าคงจะรอดต่อไปไม่ได้ เพราะยากที่จะมีเวลาหันกลับมาปรับขยายเพิ่มเติมอย่างที่หวัง อีกทั้งเมื่อเวลาผ่านไปนานมาก ก็นึกไม่ออกว่าที่ตั้งใจจะเพิ่มเติมขยายความในส่วนตอนใด จึงตกลงนำต้นแบบที่จัดทำไว้นานปีแล้วนั้นขึ้นหาตีพิมพ์

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเวลาที่บรรยายกับปัจจุบันห่างกันมากถึง ๑๒ ปีเศษ เหตุการณ์บ้านเมืองและความเคลื่อนไหวในสังคมโลกก้าวมาหลายอย่าง เรื่องที่บรรยายไว้นานแล้วอาจพ้นสมัย แม้จะพิมพ์อย่างเดิม ก็ควรเชื่อมโยงเหตุการณ์ให้ถึงปัจจุบันในทางใดทางหนึ่ง จึงตกลงใจยกต้นฉบับขึ้นหาอ่านทวนทาน แล้วทำ*เชิงอรรถ*เชื่อมโยงเหตุการณ์ให้พอสอดกับปัจจุบัน พร้อมทั้ง

ตรวจชำระจัดปรับเรื่องปลีกย่อยให้เกิดความเรียบร้อยยิ่งขึ้นเท่าที่พอจะทำได้
ในเวลาสั้นๆ จนเสร็จสิ้นดังปรากฏเป็นปัจจุบัน

อนึ่ง เมื่ออ่านทวนทวนผ่านไป ก็นึกได้บ้างว่า อย่างน้อยหัวข้อสุดท้าย
เป็นที่สำคัญส่วนหนึ่งที่ต้องการขยายความเพิ่มเติม โดยจะให้เป็นบทสรุปของ
หนังสือไปด้วย แต่คราวนี้ต้องปล่อยผ่านไปก่อน จึงได้แต่กำหนดใจไว้

ต้นแบบเดิม ได้ตั้งชื่อหนังสือไว้ว่า “**รุ่งอรุณแห่งการศึกษา เพื่อนำการ
พัฒนาในยุคใหม่**” แต่ได้ตกลงใจเปลี่ยนตั้งชื่อหนังสือที่จะพิมพ์ครั้งแรกนี้ว่า
รุ่งอรุณของการศึกษา เบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

ขอให้ผู้อ่านทราบว่า เมื่อครั้งบรรยายเรื่องนี้ ๑๒ ปีก่อนโน้น แม้ว่าคำว่า
sustainable development จะเกิดขึ้นมา ๒-๓ ปีแล้ว (ดังกล่าวถึงใน
หน้า ๑๕ และได้ทำเชิงอรรถลำดับเหตุการณ์ไว้ในหน้า ๓) แต่ในเมืองไทยยัง
ไม่มีคำที่ใช้กันยุดิวว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” การตั้งชื่อหนังสือนี้ เป็นการปรับ
เปลี่ยนตามกาลเวลาที่นำมาตีพิมพ์ จึงขอให้ทราบร่วมกันไว้ด้วย

ขออนุโมทนา ร่องศาสตราจารย์ ดร.วิชัย วงษ์ใหญ่ ที่มีความตั้งใจอัน
ยั่งยืนมั่นคง ตลอดกาลเวลายาวนานผ่านมาถึง ๑๒ ปี ไม่จางคลาย และมีน้ำ
ใจปรารถนาดีต่อสังคมส่วนรวม และต่อชีวิตของทุกๆ คน ที่จะให้ได้รับคุณ
ประโยชน์ทางการศึกษา ดังเป็นที่ชัดเจนแน่นอนว่า กุศลจันทรหะของท่านได้เป็น
แรงใหญ่และเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้หนังสือเล่มนี้เกิดขึ้น

ในโอกาสมงคลขึ้นปีใหม่ ๒๕๔๖ นี้ ขอคุณพระรัตนตรัยและบุญจริยา
ในการบำเพ็ญกุศลทางปัญญาด้วยธรรมวิद्याทานนี้ จงอำนวยพรให้ รศ.ดร.
วิชัย วงษ์ใหญ่ และอดีตนิสิตปริญญาโท-เอก ที่ได้ไปฟังคำบรรยายอันเป็นที่
มาของหนังสือนี้ พร้อมด้วยญาติมิตร ตลอดจนประชาชนชาวไทยและชาวโลก
ทั้งปวง เจริญด้วยจตุรพิธธรรม และบรรลุล้านติสุขเกษมศานต์ทั่วกัน ยั่งยืน
นานตลอดไป

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๐ ธันวาคม ๒๕๔๕

รุ่งอรุณของการศึกษา เบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

© พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต)

ISBN 974-90874-0-2

พิมพ์ครั้งแรก - ธันวาคม ๒๕๕๕ ๓,๕๐๐ เล่ม

- รศ. ดร.วิชัย วงษ์ใหญ่	๒,๐๐๐ เล่ม
- ทุนพิมพ์หนังสือวัดญาณเวศกวัน	๕๐๐ เล่ม
- คุณจำรูญ ม.ล.จาร์วัฒนา ชินธรรมมิตร	๓๐๐ เล่ม
- พล.ท. นพ.ดำรง และคุณยงเยาว์ ธนะชานันท์	๒๐๐ เล่ม
- พระไอศูรย์ สิริบุญโญ	๑๐๐ เล่ม
- พระครุฑชิต คุณวโร	๑๐๐ เล่ม
- คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ	๑๐๐ เล่ม
- ร.อ. ทพ.กำแหง พัฒนอริยางกูล	๑๐๐ เล่ม
- คุณวิรัช คุณพณัญญา รุ่งเรืองอนันต์	๑๐๐ เล่ม

แบบปก:

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด
๕๔/๖๗, ๖๘, ๗๑, ๗๒ ซอย ๑๒ ถนนจรัญสนิทวงศ์
แขวงท่าพระ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐
โทร. ๐ ๒๕๖๔-๐๔๓๓-๕ โทรสาร ๐ ๒๕๖๔-๓๕๔๐

รุ่งอรุณของการศึกษา เบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

© พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต)

ISBN 974-90874-0-2

พิมพ์ครั้งแรก - ธันวาคม ๒๕๕๕ ๓,๕๐๐ เล่ม

- รศ. ดร.วิชัย วงษ์ใหญ่ ๒,๐๐๐ เล่ม
ทุนพิมพ์หนังสือวัดญาณเวศกวัน ๕๐๐ เล่ม
และธรรมทานสมทบ ๑,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๒ - กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖ ๒,๐๐๐ เล่ม

- ทุนพิมพ์หนังสือวัดญาณเวศกวัน ๒,๐๐๐ เล่ม

แบบปก: คันสิทธ อารยางกูร (ตอง)

พิมพ์ที่ บริษัท พิมพ์สวย จำกัด
๒๓/๙-๑๐ ถ.ดำรงรักษ์ แขวงคลองมอหันาค
เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพฯ ๑๐๑๐๐
โทร. ๒๕๐-๒๐๗๔-๖ โทรสาร ๒๕๑-๕๕๑๒

คำโปรย

แม้แต่ในการปกครองบ้านเมือง ซึ่งค้ำประกันนักในเรื่องความมั่นคงปลอดภัย แต่ก่อนนี้มุ่งไปที่ military and political security ต่อมาก็เพิ่ม economic security แต่เวลานี้ ต้องเพิ่มเรื่องใหญ่คือ environmental security ซึ่งมีลักษณะพิเศษ ... security อย่างเก๋ๆ เป็นของเฉพาะตัวแต่ละประเทศ ต่างคนต่างแข่งกันรักษา แต่ security ใหม่นี้เป็นชะตากรรมร่วมกันของทั้งโลก และยิ่งกว่านั้น มันเป็นความมั่นคงปลอดภัยที่กองทหารหรืออาวุธยุทโธปกรณ์ใดๆ ก็พิทักษ์รักษาไม่ได้ จะรักษาได้ก็ด้วยความมีน้ำใจเอื้ออาทร เอาใจใส่ คอยทะนุบำรุง

...โดยเฉพาะวงการศึกษา ซึ่งถือว่าเป็นผู้นำทางปัญญา จะต้องนำเสนอทิศทางให้แก่สังคม...

การที่จะทำ...ให้เป็นประโยชน์แก่สังคมอย่างแท้จริงได้ เราจะต้องรู้สภาพความเป็นจริง...ว่า สังคมของเราขณะนี้เป็นอย่างไร มีปัญหาอะไร รู้สภาพของสังคมโลก...

...ถ้าเราจะฝึกกันในการที่จะคิดเป็น วิธีฝึกเบื้องต้น ก็คือ

๑. การใช้คำถาม เช่นถามว่า คืออะไร ทำไมจึงเป็นอย่างนี้ หรือเกิดขึ้นมาได้อย่างไร มีคุณมีโทษอย่างไร...

๒. การทำให้เห็นทางเลือก คือ ในเวลาฝึก นอกจากตั้งคำถามอย่างที่ว่าแล้ว ก็ให้มีทางเลือกหลายๆ ให้เห็นความเป็นไปได้ต่างๆ ในทางความคิด...

พูดในทางกลับกันว่า ต้องเอาทั้งการรับรู้ดูฟัง ทั้งการคิดพูดทำ ทั้งการกินใช้เสพเสวนา และทั้งการแก้ไขปัญหา ทั้งหมดนั้น เป็นแดนฝึกการคิดเป็น

...ชีวิตคือการศึกษา ...เมื่อดำเนินชีวิตถูกต้องก็เป็นการศึกษาทันที เพราะชีวิตอย่างนั้นจะมีการพัฒนาตลอดเวลา ด้วยการเรียนรู้จากประสบการณ์ และการพยายามแก้ปัญหา เป็นต้น

...จะต้องพิจารณาให้ชัดเจนว่า เราจะพัฒนาอย่างไร ให้สนองความต้องการที่เป็นจริงของตัวเอง และทำให้ความเจริญนั้นเกิดขึ้นในเนื้อตัว โดยสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของเรา p.120

บันทึกในการพิมพ์ครั้งที่ ๒

ได้ทราบฯ หนังสือเรื่อง รุ่งอรุณของการศึกษาฯ ที่ ร.ศ. ดร.วิชัย วงศ์ใหญ่ ริเริ่มขอจัดพิมพ์ขึ้นเมื่อปลายปีที่แล้วนี้ มีผู้ต้องการมาก ได้หมดไปอย่างรวดเร็ว พระครูปลัดปิฎกวัฒน์ (อินศร จินตปาณโณ) ได้แจ้งมาขอให้พิมพ์ใหม่เพื่อมีไว้แจกมอบแก่ผู้ต้องการตามสมควร จึงตกลงพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งที่ ๒

ในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้เห็นว่ามีเรื่องเก่าบางอย่างที่ควรทำเชิงอรรถประกอบไว้อีก จึงทำเชิงอรรถยาวเพิ่มอีก ๓ แห่ง และได้แทรกเสริมเติมศัพท์และความหมายกำกับคำและข้อความอีกหลายแห่ง รวมทั้งตั้งชื่อหัวข้อเพิ่ม ๑ แห่ง

หวังว่าหนังสือเล่มนี้จะสำเร็จประโยชน์พูนเพิ่มเสริมปัญญาและช่วยให้พัฒนาก้าวไปในธรรมทัศน์ได้มากขึ้น

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๕ ก.พ. ๒๕๔๖

รุ่งอรุณของการศึกษา

เบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)